

KERESZTÉNY MAGVETŐ

111. évfolyam • 2005 • 3. szám
Kolozsvár

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- ▶ *Schmidt Mária*
A magyar társadalom útja az 1956-os forradalomban
és szabadságharcban 213
- ▶ *Ferenczi Enikő*
Halálközelben – naponta..... 223
- ▶ *Molnár B. Lehel*
Újabb adatok a „medgyesi mozgalomról” Pál Tamás tollából 228
- ▶ *Rojas Mónika*
„Azertis” 236
- ▶ *László János*
Köszöntő a Berde-serleggel az Erdélyi Unitárius Egyház főtanácsi ülésén,
2005. július 30-án..... 242
- ▶ *Mezei Balázs*
Hans Jonas: Der Gottesbegriff nach Auschwitz 244
- ▶ *Dr. Helmut Baier*
Levéltári egyezmények az Európai Unióban 252

SZÓSZÉK – ÚRASZTALA – SZERTARTÁSOK

- Dr. Szabó Árpád*
Együtt az igazság keresésében..... 261
- Szabó László*
Hála a munkáért 265
- Gyász és bizalom 268

<i>Dr. Gellérd Judit</i> Nébó hegyén	272
<i>Dimény András</i> Emlékeink üzenete	278

KÖNYVSZEMLE

Asztalos Lajos: <i>Kolozsvár. Helynév- és településtörténeti adattár.</i> (Gaal György)	280
Gellérd Judit: <i>A Liberté rabja. Dr. Gellérd Imre (1920–1980)</i> (Schuller Mária)	285
Eszmék – Gondolatok	288
Egyházi élet – Hírek	290

CHRISTIAN SOWER

Journal of the Unitarian Church, Romania
CXI • Cluj-Napoca • 2005/3

CONTENTS

STUDIES

<i>Mária Schmidt</i> The Way of the Hungarian Society in the Revolution and War of Independence of 1956	213
<i>Enikő Ferenczi</i> Near by Death Everyday	223
<i>Lehel Molnár B.</i> New Data on the „Movement of Medgyes” from Tamás Pál	228
<i>Mónika Rojas</i> „Azertis”	236
<i>János László</i> Festal Address with Berde’s Cup	242
<i>Balázs Mezei</i> Hans Jonas: The Concept of God after Auschwitz	244
<i>Dr. Helmut Baier</i> The Archives Pacts in the European Union	252

SERMONS

<i>Dr. Árpád Szabó</i> Together in the Search for Truth	261
<i>László Szabó</i> Gratitude for Work. A Sermon of Thanksgiving	265
Mourning and Trust. A Sermon on Death	268
<i>Dr. Judit Gellérd</i> On the Mount of Nebo	272

András Dimény
The Message of Our Memories..... 278

BOOK REVIEW

Lajos Asztalos: Kolozsvár. Collection of Data for Place-Name and History
of Settlement (György Gaal)..... 280

Judit Gellérd: Prisoner of Liberté. Dr. Imre Gellérd (1920–1980)
(Mária Schuller)..... 285

Ideas – Thoughts 288

Church Life – News 290

Tanulmányok

SCHMIDT MÁRIA

A MAGYAR TÁRSADALOM ÚTJA AZ 1956-OS FORRADALOMBAN ÉS SZABADSÁGHARCBAN

Ma már szinte az egész világ egyetért abban, hogy az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc világtörténelmi súlyú esemény volt. Először fordult elő a bolsevizmus történetében, hogy egy nép fellázadt a totalitarizmus ellen, s bár győzni nem tudott, küzdelme eredményeként gyógyíthatatlan sebeket szenvedett a kommunista diktatúra.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc, illetve az azt követő féktelen terror hatására számos addigi kommunista párttagnak vagy a kommunista tanokhoz közelállónak nyílt ki a szeme, s jött rá arra, hogy a bolsevista diktatúrával hosszú távon együtt élni nem lehet, a bolsevizmus reformálhatatlan, mert bajait nem a nem kívánt kinövéssek, hanem a struktúra szervi bajai okozzák. Magyar viszonylatban ezt talán a legvilágosabban az író Déry Tibor fogalmazta meg. Felismeréséért és eretnek gondolatainak szavakba öntéséért a kádári diktatúrában sokéves börtönbüntetés járt számára.

1956 eredményeként/következményeként tehát nemcsak az eredendően polgári értékrendet vallók lázadtak fel a diktatúra ellen, hanem ezzel párhuzamosan a bolsevizmuson belül is elindult egy lassú erodálódási folyamat, amely a nyolcvanas évek végére a kedvezőre fordult világpolitikai hatások következtében a bolsevizmus meghasonulásához, majd világméretű bukásához vezetett.

1956-ban és 1956 hatására a kommunista országokban is jelentőssé vált a „belső disszidensek” száma, míg a nyugati demokráciákban – így a két legerősebb kommunista párttal rendelkező Franciaországban és Olaszországban is – sorra léptek ki a volt párttagok a szervezetből, illetve távolodtak el a párttól és a bolsevik ideológiától az egykori szimpatizánsok.

Az elmúlt évtizedek történései tehát világossá tették, hogy 1917 óta a magyar forradalom és szabadságharc okozta a kommunista világrendszer legnagyobb társadalmi és politikai válságát, és ez a válság lett az eredendő oka a kommunista világrendszer általános érvényű bukásának is. 1956 – nem feledkezve meg sem az előzményként említendő 1953-as német, csehszlovák, majd az 1956-os lengyel

eseményekről, az 1968-as prágai tavaszról, az 1981-es Szolidarnosztyról sem – tehát nemcsak a magyar nép feledhetetlen ünnepe, hanem a világ szabadságszereplő, demokráciát kívánó népeinek is maradandó történelmi emlékei közé tartozik.

Korántsem ilyen mérvű a nézetazonosság azonban akkor, amikor az a vita tárgya: milyen jellegű volt az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc, mikor kezdődött a forradalmi erjedés Magyarországon, amely végül is október 23-ához vezetett.

A kérdés egyáltalán nem akadémikus, s nem csak a szűk történész szakma vitéje, hiszen a mélyben az rejlik, mi volt a küzdelem célja, milyen Magyarországot kívánt magának 1956 októberében a harcot felvevő magyar társadalom. Miután a Szovjetunió bukása után újra szabaddá és demokratikussá váló Magyar Köztársaság minden demokratikus politikai ereje 1956-ból gyökereztetni magát, ez a kérdés legitimációs kérdéssé vált, és mind a mai napig az is maradt. A kommunista rendszer bukása 1989. június 16-án, az 1958-ban kivégzett miniszterelnöknek, Nagy Imrének és mártírtársainak újratemetésén vált ország-világ előtt nyilvánvalóvá. A magyaroknak nagy gyakorlatuk van az újratemetésben. Mert a gyászmunka elvégzése sokszor ütközött akadályokba. Pompás újratemetést kapott az emigrációban elhunyt Kossuth Lajos, akit egy ország kísért utolsó útjára. A kommunista Rajk László és vele együtt kivégzett társainak ünnepélyes újratemetése 1956. október 6-án már a kommunista rendszer megroppanását jelezte. A gyászszerteráson megjelent hatalmas tömeg ambivalens hangulatát jól szemlélteti a soraikban végigfutó bon mot: „Szegény Rajk Laci, ha élne, most biztos közénk lövetne.”

De 1989-ben egy ország siratta el végre halottait, emlékezett meg a megtorlás áldozatairól, szenvedéseikről, megaláztatásaikról. És végleg eltemette a kommunista rendszert.

1990-ben a szabadon választott magyar parlament első törvénye megörökítette az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc emlékét. A Nagy Imre miniszterelnököt és társait 1958-ban kivégző Magyar Szocialista Munkáspárt utódpártja, a Magyar Szocialista Párt Nagy Imre érdemeit megörökítő törvénnyel, Nagy Imre kitüntetéssel igyekszik legitimációs deficitjét csökkenteni, és azzal, hogy megpróbálja a demokrácia és a diktatúra közötti éles határvonalat elmaszátolni, az 1956-os forradalmat és szabadságharcot a reformkommunisták által szakadatlanul folytatott áldozatos küzdelem egyik fontos állomásaként kívánja láttatni. Ennek a harcnak az eredménye, szerintük, a rendszer megváltozása is, mely mintegy megkoronázta a reformkommunisták – később reformszocialistáknak nevezték magukat – évtizedes reformtörekvéseit.

1956 történelmi helyének meghatározása ezért ma elsőrendű politikai, legitimációs kérdés is.

Vannak történészek – igaz, még ma is kevesen –, akik a forradalom és szabadságharc gyökereit már 1945-ben a bolsevik mitológiában „felszabadulásnak”

minősített, a német megszállást követő újabb szovjet megszállás bekövetkezte körül keresik.

1945-ben a háború rémeitől megszabadult, a pincékből feljövő népet, amely valóban a szabadulás élményétől volt mámoros, mintegy sokként érte a szinte azonnal bekövetkező, előbb anarchikus, majd egyre tudatosabban kiépülő totális terror.

1945-ben a Budapestért folytatott 49 napos ostrom következtében a katonai embervesztéseken túl közel 25 000 polgári személy vesztette életét a fővárosban s annak környékén.

Budapest 40 000 épületének közel 75%-a sérült meg, 27%-a pusztult el. Több mint 30 000 lakás vált lakhatatlanná, illetve sérült meg súlyosan. Háború volt, s a háború pusztítással jár. Budapest, ha keserűen is, de tudomásul vette a tényeket. A valós és mély elkeseredés igazi okát nem is ezek a súlyos pusztulások jelentették. 1945. február 14-én, egy nappal a fővárosi harcok befejezése után született egy eufemisztikus rendelet, amely – hivatkozva a nőknek a háború és a rossz ellátás következtében előállott súlyos testi legyengülésére és a betegségekre való tekintettel – felfüggesztette a magzatelhajtást tiltó rendelkezéseket, s ingyenessé tette az ilyen műtéteket.

Ez a rendelet nem volt más, mint az országot sújtó nemi erőszak-hullám szemérmes bevallása, amelynek elkövetése a felszabadítónak és dicsőségesnek mondott Vörös Hadsereg nevéhez fűződött. S ezt az egész országra jellemző nemi erőszakot országos méretű, civilek sorait ritkító hadifogoly-ejtés súlyosbította, vagy ahogy az elnevezés a köztudatban meggyökeresedett: a „málenkij robot.” Száz- és százezrek, védtelen civilek, asszonyok és fiatalok gyerekek kerültek a férfi lakosság mellett néha évtizedekre egyik pillanatról a másikra a szovjet Gulagra. Összesen több mint 300 ezer fő – ugyanennyi magyar hadifoglyot is elnyelt a Gulag. A közel 700 ezer, Szovjetunióba hurcolt magyar állampolgár fele soha nem tért haza. Említésre méltó az a tény, hogy az utolsó magyar világháborús magyar hadifogoly, Toma András, 2000-ben jött haza.

A szovjet csapatok magyarországi megjelenése – amelyet majdnem fél évszázadon keresztül mámorral leöntve ünnepeltettek felszabadulásként az ország lakosaival – nyílt fenyegetés volt az élet és a vagyon, az elemi szabadságjogok, vagyis az alapvető polgári értékek ellen.

Ellenállás volt-e az a „felszabadítókkal” szemben, ha apa védte lányát, férj a feleségét, pap a „nyáját” a rájuk törő vandál barbarizmus ellen? Ellenálló volt-e báró Apor Vilmos győri püspök, aki életével fizetett azért az oltalomért, amelyet a rábízott asszonyoknak nyújtott a részeg felszabadítók ellen? Ellenálló volt-e az az apa, aki holtan rogyott össze a szovjet golyóktól, amikor fejszével a kezében védte gyermekét? Természetesen a szó klasszikus értelmében nem, de a később kibontakozó, először csak kisméretű és sporadikus ellenállás innen ered. Ez az ellenállás egyre elkeseredettebbé vált, és a társadalom minden rétegére kiterjedt.

A magyar népet azonban nemcsak az idegen katonai erő megjelenése fenyegette, amelynek győzelmi jelentéseiben még csak véletlenül sem a „felszabadulás”, hanem az „elfoglaltuk” kifejezés szerepelt, hanem az országban ekkor már legalísan jelenlévő Magyar Kommunista Párt is. A Kommunista Párt szinte azonnal létrehozta – valójában pártszervként, de állami szervezetnek feltüntetve – erőszakszervezeteit, a Katonai Politikai Osztályt, a Budapesti Rendőrfőkapitányság Politikai Rendészeti Osztályát, amely jogelődje volt a sorozatos szervezeti átalakulások során létrejött Államvédelmi Hatóságnak.

Még el sem hallgattak a fegyverek, amikor a magyar államvédelmi szervek szovjet háttérrel és segítséggel, a fasisztátlanítás jelszavával megkezdték az internálótáborok felállítását és azok megtöltését zömében ártatlan polgári lakosokkal. 1945 novembere és 1946 márciusa között például a kommunisták kezében lévő belbiztonsági erők közel 45 000 embert internáltak különböző kitalált ürügyek alapján, vagy éppen mindenfajta indoklás nélkül. S ez a szám a negyvenes évek végétől az ötvenes évek közepéig egyre emelkedett.

A terror ideológiáját a „magyar Zsdanov”, a hírhedté vált kultúrdiktátor, Révai József fogalmazta meg. Révai első lépésként egymásra csúsztatta a fasiszta és a reakciós fogalmát. Az ő értelmezése szerint mindenki reakciónak, vagyis fasisztának számított, aki nem volt kommunista, vagy legalábbis bizonyíthatóan kommunista szimpatizáns. A fasiszta-reakciós, más néven a nép ellensége, a fejlődés gátja, a régi rend híve, tehát ellenség, vagyis letartóztatható. E sajátos logika alapján Magyarországon mindenki letartóztathatóvá vált, aki nem volt kommunista vagy kommunista szimpatizáns. Ezt az elvet rögzítette az 1946. VII. törvénycikk, amelyet a kortársak csak „hóhértörvénynek” becéztek, rendelkezett a demokratikus államrend és a köztársaság büntetőjogi védelméről. Ez a törvény – amely formájában a legkényesebb demokraták jogigényét is kielégíti, akárcsak az 1949/XX. törvénycikk jó néhány passzusa az új magyar alkotmányról – vált a kommunista diktatúra jogi alapjává. A diktatúra tehát már 1946-ban megteremtette az alkotmányos gyilkolás jogi feltételeit.

Erre a törvényre hivatkozva végezték ki 1946 és 1956 között magyar állampolgárok százait, több mint 400 jogerős halálos ítéletet hajtottak végre, illetve börtönözték be vagy internálták magyar állampolgárok tízezreit.

A totális diktatúra működtetésének azonban voltak más feltételei is. A kommunista pártnak meg kellett szereznie az abszolút felügyeletet a Belügyminisztérium felett, saját belső megtorló hatalomként kellett üzemeltetnie a belső karhatalmi erőket, kommunisták irányítása alá kellett vonnia a jogszabályalkotást, hogy ne legyenek „kodifikációs” problémái, és működtetnie kellett egy olyan kihallgató-nyomozó apparátust, amely feltétel nélkül végrehajtotta a párt utasításait. Ez az egymást feltételező és egymáshoz illeszkedő több központú, de egyetlen helyről irányított apparátus 1946 közepére már megbízhatóan működött.

Meg kell jegyeznünk – s ezt sokan szeretik elfelejteni –, hogy ennek az apparátusnak a létrehozásában és működtetésében a kommunista párt szűkebb és tágabb vezérkara, függetlenül attól, hogy egyiküknek-másikuknak később mi lett a sorsa – börtön vagy éppen akasztófa –, egységes és megbonthatatlan volt. Joggal mondhatta a Révai-utód, Kádár-korszakbeli újabb kultúrdiktátor: Aczél György, hogy „a párt soha nem volt olyan egységes, mint 1945-től a Rajk-perig”. Ezek a szavak – s ez sem tanulság nélküli – 1982-ben egy francia baloldali gondolkodóval, Francis Cohennel való párbeszédben hangoztak el.

Annak ellenére, hogy a magyar nép akaratából az 1945 novemberi választásokat a Független Kisgazda Párt nyerte 57%-os abszolút többséggel, a tényleges hatalom a szovjet tanácsadók és az ő támogatásukat bíró kommunisták kezébe került.

Így vált lehetségessé, hogy a kormányra került Kisgazda Párt vezetőit, illetve Nagy Ferenc miniszterelnököt saját maguk ellen szőtt összeesküvés vádjával letartóztassák, emigrációba kényszerítsék, illetve eltávolítsák a hatalomból. A vezető kormánypárt legmarkánsabb vezetőinek bebörtönzése, emigrációba kényszerítése minden kétséget kizáróan bebizonyította, ki is az úr a házban. A többség számára nem maradt más, mint magára húzni a megalkuvás zubbonyát. Az 1946 végén kezdődő és 1947 májusában befejeződő ún. Magyar Testvéri Közösség – Földalatti Fővezérség címet viselő konstruált, kirakatper súlyos, évtizedeken keresztül kiheverhetetlen csapást mért a polgári Magyarországra. A nem-kommunista többség, a társadalom túlnyomó, pontosan 83% -nyi része vezetők és politikai érdekképviselő nélkül maradt.

1946 és 1949 között a kommunista párt a belügy és az ÁVO segítségével sorra morzsolta föl a magyar társadalom utolsó erőtartálékait. Perek sorozata követte egymást, s ezt a párt a legkeményebb fegyelmet és titoktartást előírva és megkövetelve úgy tudta végrehajtani, hogy jónéhány, politikai hatásában nagy jelentőségű, titkos pernek csupán mostanában, a kutatási feltételek javulásával bukkanunk a nyomára.

A politikai elit felmorzsolása mellett, amely a magyar politikai történetbe a „szalámitaktika” néven került be, legalább ilyen – ha nem nagyobb – súlyú volt a társadalom elleni totális támadás. Rajk László 1946. július 4-én és az azt követő két hét alatt mintegy 1500 társadalmi és egyházi ifjúsági egyesületet oszlatott fel. Ezzel megszűnt a kommunista párton kívüli szervezeti élet minden feltétele. A civil társadalom atomizálódásra ítéltetett.

A kommunista párt a totális politikai hatalom átvétele érdekében a társadalmi ellenállás minden formáját eltiporta. Kíméletlen támadást indítottak az egyházak ellen, illetve a földtulajdonnal rendelkező és ezért az államtól még úgy-ahogy független magyar parasztság ellen. 1949-ben koncepcióos kirakatperben politikai és köztörvényes bűnökért életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélték Mindszenty

József bíboros-érseket, a magyar katolikus egyház vezetőjét. Ez a per tudatta a magyar társadalommal, hogy nem számíthat kíméletre. Ahol így lehet elbánni az ország legfőbb egyházi méltóságával, ott mindenki szabad préda, senki sem lehet többé biztonságban. Tudatta azt is, hogy a szabad világtól is csak egy-egy dorgáló hangú tiltakozó jegyzékre számíthat.

Ugyanebben az évben a hírhedt Rajk László, volt kommunista belügy-, majd külügyminiszter ellen megrendezett újabb koncepciós perrel most már saját tagjainak üzent a kommunista párt. Azt üzente tagjainak, hogy többé ők sincsenek biztonságban. Belőlük is bármikor lehet a párt ellensége, vagyis fasiszta, illetve reakciós. A kommunisták azonban Rajk kivégzése után négy évvel, Sztálin halálakor, még mindig a rendszerrel való együttműködést keresték. Közülük egyesekben a hruscsovi olvadás hatására fogalmazódott meg, hogy a szocializmus reformra szorul. Reformelképzeléseiknek lényeges eleme volt hatalom monopóliumának, privilégiumaiknak megőrzése.

Ma már tudjuk, hogy Sztálin halála után – nem utolsósorban a szovjet vezetők közötti hatalmi villongások hatására – először vált nyilvánvalóvá, hogy a kommunista tábor általános válságban van. Ennek a válságnak a magyarországi következménye volt Rákosi Mátyás leváltása, illetve Nagy Imre miniszterelnöki kinevezése. A személycserére Moszkvában, szovjet javaslatra került sor.

Nagy Imre kinevezése után kinyitotta az internálótáborokat, a börtönök kapuit. Ezekkel és az általa elrendelt többi intézkedéssel valóban hozzájárult az ország általános közhangulatának javításához. Népszerűvé vált, és egyfajta mítosz kezdte övezni. Homályban maradt viszont az, hogy a polgári Magyarország hívei előtt továbbra sem nyíltak meg a börtönök kapui, a rehabilitálások alapja nem a polgári államra jellemző jogrendszer, hanem politikai megfontolás volt. (Mindekelőtt az ún. munkásmozgalmi perek párszáz elítéltjét bocsátották szabadon, rehabilitálták és kárpótolták anyagilag.) Arra sem derült fény, hogy 1953 és 1955 között is folytatódott a politikai elítéltek kivégzése. Nem kapott hangsúlyt az, hogy a nem-kommunista szabadulók közül a legtöbbször rendőri felügyelet alatt maradt, sokukat kitiltottak különböző nagy városokból, s azok száma sem volt kevés, akiket szabadulásuk után rövidesen újra bíróság elé citáltak és elítéltek.

Nem arról volt tehát szó, hogy lépésről lépésre visszaállnak a jogállami keretek, hanem arról, hogy lazul a szocialista béklyó, de *csak* lazul. Mert a béklyó továbbra is béklyó marad.

1955 tavaszán a gyűlölt Rákosi Mátyásnak a szovjet politikai átrendeződések következményeként sikerült megbuktatnia Nagy Imrét. Rákosi visszatérése a legkeményebb terror fenyegetését jelentette az ország számára. Ezért 1955 nyarától a nemzeti ellenállás körvonalai bontakoztak ki. Lassan közeledni kezdtek egymáshoz a tízéves terror következtében apolitikussá és apatikussá vált emberek, a polgári értékeket valló tudatos ellenzékiek, és a Nagy Imrét támogató kommunisták.

Ennek az ellenzéki mozgalomnak a vezérkara a totális diktatúra körülményei között kizárólag a kommunista párton belüli ellenzék soraiból kerülhetett ki. Ez a csoport Nagy Imre körül tömörült, őt tekintette vezetőjének. Nagy Imre volt az egyetlen kommunista vezető, aki az azelőtti évtizedben szembeszállt Rákossal. Politikai múltját sokak szemében feledtette a köré font politikai mitológia; földosztó miniszter, internálótáborokat felszámoló miniszterelnök. Joviális megjelenése, polgárt idéző cvikkere, parasztos bajusza, ahogy karjára akasztott esernyővel, unokája kezét fogva sétált Budapest utcáin, szeretetreméltó személyiséggé tették. Szimbólumává vált ennek a sajátosan rövid időre szabott újabb magyar „reformkornak”.

Kezdték elfelejteni – vagy talán megbocsátani –, hogy ez a joviális figura, vérbeli kommunistaként meggyőződéssel vallotta, hogy bár változtatásokra szükség van, csakis a párton belül.

Az újabb szovjet belpolitikai válság, vagy – pontosabban – a hatalom megszerzéséért folytatott harc újabb összecsapására az SZKP XX. kongresszusán került sor. Hruscsov titkos beszéde, a sztálintalanítás meghirdetése lépéselőnyhöz jutatta Nagy Imrét és követőit. Ezért állítja a korszakkal foglalkozó történészek és politológusok egy része, hogy az 1956-os magyar forradalom gyökerei a XX. kongresszushoz nyúlnak vissza. Ez az állítás a kommunista párton belüli erőknek a fontosságára helyezi a hangsúlyt, és ezért téves.

Az állításból ugyanis az következik, hogy mind az 1956. évi nyári lengyel események résztvevői – Poznan –, mind a magyar ’56-osok a szocializmus megreformálására törekedtek volna. Vagyis azok, akik Poznanban, vagy október 23-án, Budapesten az utcára mentek – ’68-as terminológiával élve – az emberarcú szocializmus győzelméért tüntettek, harcoltak, sőt áldozták életüket. Vagyis a szocialista rendszeren belüli változtatásokért. Az 1945 és 1956 közötti lengyel és magyar történelem tíz évének tapasztalatait figyelembe véve mindez nehezen képzelhető el. Kizárt, hogy a Sztálin, illetve Rákosi nevével fémjelzett évtized féktelen terrorkorszaka után a társadalom a szocializmus megújításáért fogott volna fegyvert. A magyar ’56 – bármennyire bizonygatják is egyesek – semmiképpen nem volt „kis októberi szocialista forradalom”.

Hogy mi készül, vagy mi készülhet a magyar társadalmi folyamatok mélyén, azt egy éles szemű, doktrinárságában is elvhű szovjet diplomata látta a legvilágosabban. Az akkori magyarországi szovjet nagykövet, Jurij Andropov.

Andropov 1956 nyarán látogatást tett a Székesfehérvárott állomásozó szovjet Különleges Hadtestnél. Az ott tartott politikai tájékoztatón világosan kijelentette, hogy a magyar helyzet további éleződése szükségessé teheti a szovjet katonai beavatkozást, amire a Különleges Hadtestnek haladéktalanul el kell kezdenie a felkészülést. Látni kell, hogy a magyar belpolitikai válság nem szűkölt le egy országra, hanem a szovjet hódoltság egész területére áterjedt. A lengyel válságra már utaltunk, de Kelet-Németországban sem nyugodtak még le a kedélyek, és

1956 áprilisában Bulgáriában is sort kellett keríteni a Cservenkov–Jugov miniszterelnök-cserére.

A szovjet csatlósállamokban az újabb általános politikai válságot a jól bevált módszernek megfelelően ismét személycserékkel kívánták megoldani. Csak-hogy amíg 1953-ban a vezetők lecserélését – így a Rákosi–Nagy Imre cserét is – a szovjet politbüro hajtotta végre a Kremlben, addig 1956-ban az újabb személycseréket már a társadalmak követelésére kellett végrehajtani. Ez történt Lengyelországban, s október 23-áról 24-ére virradó éjjel moszkvai ellenkezés dacára Budapesten is.

Mi is történt tehát valójában 1956 októberében Magyarországon? 1945 április 4-étől az egyre fokozódó kommunista terror hatására a társadalom döntő többsége szembe fordult a kommunista hatalommal. 1953-tól csatlakozott hozzájuk a hatalomból folyamatosan kiszoruló reformkommunista kisebbség is.

1953 után, a szovjet utódharcok közepette – és szerepe volt ebben a szovjet–jugoszláv viszony változásának is – a peremvidék diktatúrái meggyengültek, s így rövid időn belül kétszer is mód nyílt a pártelit lecserélésére. Az elsőt 1953-ban még Moszkva vezényelte le. A fentiekben már említett, 1955-ös visszarendeződés azonban egyaránt sértette a társadalom nem-kommunista döntő többségének, valamint az úgynevezett revizionista kommunistáknak az érdekeit is. Ennek az érdekazonosságnak a szimbóluma a leváltott miniszterelnök, Nagy Imre volt. Tétje pedig Rákosi és köre távozása a hatalomból és a politikai életből.

1955 májusában két, Magyarország szempontjából döntő fontosságú esemény történt. Az osztrák államszerződés megkötésével a magyarok „sógorai”, ahogy az osztrákokat a Lajtán innen nevezik, megszabadultak a szovjet megszállástól, visszanyerték állami szuverenitásukat, semleges, független, a nyugat-európai rendbe betagozódó országgá váltak. Mindez nagy reményekkel töltötte el a magyarokat is. Az ideiglenesen Magyarországon tartózkodó szovjet csapatok ugyanis arra hivatkozva állomásoztak Magyarországon, hogy az ausztriai megszálló erők logisztikai utánpótlását biztosítják. A magyar polgárok tehát arra számítottak, hogy az Ausztriából kivonuló csapatok után a magyarországi szovjet jelenlét is elveszti hivatkozási alapját, és ennek következtében végre-valahára tőlünk is kimennek az oroszok. Döbbenettel és elkeseredéssel vette tudomásul az ország, hogy egy nappal az osztrák államszerződés megkötése előtt, 1955. május 14-én Hegedűs András magyar miniszterelnök aláírta a Varsói Szerződést, és ezzel új jogi alapot teremtett a megszálló csapatok további – 1991-ig tartó – magyarországi tartózkodásához. Az Ausztriából Magyarországon keresztül távozó szovjet csapatszerelvények látványa pattanásig feszítette a magyar társadalom tűrőképességét.

1956 őszére megerősödött az ellenzéki kommunisták Petőfi Köre, amelynek háromtagú vezetősége leképezte a szervezeten belül dúló politikai küzdelmet is.

Tánczos Gábor, a Petőfi Kör titkára a Nagy Imre köré szerveződő revizionista-kommunista csoportosulás reprezentánsa volt, Hollós Ervin doktriner kommunista volt, a régi, rákosista vonal híve – később a kádári megtorló gépezet egyik hírhedt vezetője lett. Huszár Tibor pedig a Nagy Imre-vonal felé húzó, a két pólus között közvetítő DISZ-funkcionárius prototípusa volt. (Később kiegészített a Kádár-rendszerrel, egyetemi tanár, akadémikus lett.)

1956 októberében megalakult egy másik, ugyancsak Nagy Imrét támogató szervezet, a szegedi kezdeményezésű, egyetemista MEFESZ. Ez a szervezet fogalmazta meg 1956. október 23-án a legendássá vált 16 pontot. Nagy Imre követőiként határozták ugyan meg magukat, céljaik között azonban nem a szocializmus reformálása, hanem a polgári demokrácia feltételeinek megteremtése szerepelt.

Amikor tehát október 23-án a budapesti tömegek – a lengyel események hatására – a MEFESZ szervezésében és a Petőfi Kör irányításával az utcára özönlöttek tüntetni, közvetlen célul a rákosista vezetés eltávolítását tűzték ki.

A hangadó kisebbség, az ún. revizionista kommunisták a tüntetés eredményeként Rákosi utódának, Gerőnek a leváltását, s Nagy Imre miniszterelnöki kinevezését akarták elérni. Az ő forradalmuk tehát, ha úgy tetszik, október 24-én, Nagy Imre kinevezésével befejeződött.

De a Petőfi-körös reformprogramot a tüntető magyar nép már október 23-án estére meghaladta. Ennek az estének szimbolikus pillanata volt, amikor a Kosuth téren tüntető tömeg követelésére Nagy Imre végre megszólalt a parlamenti erkélyről. Első szava az volt: „Elvtársak!” S a közel kétszázézes tömeg – maga a nép – egyhangúan felhördült: Nem vagyunk mi elvtársak! Ez a válasz egyértelműen világossá tette mindenki előtt, hogy a magyar nép nem a szocializmus reformálásáért ment az utcára tüntetni.

Ezért rendelte fel Andropov a szovjet csapatokat még aznap éjjel. Budapestre vezényelték a székesfehérvári Különleges Hadtestet, és az újonnan ránk oktrojált Varsói Szerződést is semmibe véve román és szovjet területről is útnak indították Magyarország ellen a szovjet csapatokat. A szovjet beavatkozás a kibontakozó forradalmat egyik pillanatról a másikra szabadságharcra változtatta. Budapest honvédő harcok színterévé vált, s a forradalmat szülő társadalompolitikai kérdések háttérbe szorultak.

Jól érzékelté ezt az akkor még a szabadságharcosok oldalán álló Kádár János is, aki szerint „minden bevetett szovjet egységgel erősebbek leszünk katonailag és gyengébbek politikailag. [...] Napokon belül az egész felkelés átalakul nemzeti háborúvá a Szovjetunió ellen.”

Nagy Imrének október 24-től két problémával kellett szembenéznie. Az egyik a szovjet–magyar viszony alakulása volt. A szovjetekkel való szembefordulás vagy szakítás azonnali háborút jelentett volna Magyarországra és a Szovjetunió között.

Az öt hatalomba helyező magyar társadalom viszont már 24-én éjszaka barikádokat emelve fegyverrel a kezében harcolt a rátörő szovjet és a velük szövetséges magyar kommunista belügyi csapatokkal szemben. A magyar belügyi csapatok pedig annak a kormánynak a csapatai voltak, amelynek Nagy Imre volt a miniszterelnöke, s amely csapatokkal kormányának zöme szolidaritást vállalt.

A magyar forradalom egyik legfontosabb ismérve éppen az, hogy vidéken, ahol nem folyt fegyveres szabadságharc, mert a népnek nem volt fegyvere, egyik pillanatról a másikra győzött a polgári forradalom. Sorra számolták fel a tanácsi típusú szervezeteket, és hozták létre az önkormányzatokat. A vidéki Magyarországon négy nap alatt a politikai érdekképviselőket jelentő többpártrendszer mellett az alulról felfelé építkező önkormányzatra épülő államot is megteremtette.

A fővárosban, az egész ország támogatásával, fegyveres szabadságharc folyt a nemzeti függetlenség visszaszerzéséért. A vidéken lezajló, zömükben spontán folyamatok pedig a polgári demokrácia megteremtésének igényét bizonyították. Ez a két törekvés jelentette tehát 1956 lényegét. Nemzeti függetlenség és polgári demokrácia.

1956 tehát nem a reformszocialisták forradalma volt, 1956 a magyar polgár forradalma és szabadságharca volt elvesztett jogai és függetlensége visszaszerzéséért.

Nagy Imre korábbi önmagához képest sokat változott 1956. október 24-e és november 4-e hajnala között. Lehet, hogy kommunista meggyőződését megőrizve, a szocializmus megmentését szem előtt tartva vette tudomásul, majd szentesítette a magyar társadalom forradalmát? Elhitte vajon, hogy az oroszok ezt eltűrik? Elhitte, hogy a szabadság belefér a kommunizmusba? Hitéért, akkori döntéséért, kiállásáért életét adta. De nem lett áruló!

1958. június 16-án Kádár János kivégeztette Nagy Imrét.

A kegyetlen megtorlás során 32 000 embert tartóztattak le. Ebből közel négyszázat kivégeztek. Több mint 20 000-et bebörtönöztek.

A huszadik századi totális diktatúrákban csak az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc mert szembeszállni a mindenhatóvá vált állammal. Mert a bolsevizmussal nem lehetett megbékélni. Mert végső soron a nemzet megmaradásáról és az emberi méltóságról volt szó. Mert nincsenek kis nemzetek. A leg-erősebb, a leghatalmasabb erővel is muszáj szembefordulni, ha már tűrhetetlen a megalázottság. Akkor, 1956-ban, egy pillanatra Magyarország úgy érezte, talán sikerülni fog. És egy pillanatra sikerült is. Ezekért a pillanatokért érdemes élni. Ezekből a pillanatokból áll össze egy nemzet. Ezekből az emlékekből lehet építkezni. Ezekre a pillanatokra kell emlékezni.

FERENCZI ENIKŐ

HALÁLKÖZELBEN – NAPONTA

„A mai társadalom igyekszik elhárítani a halál gondolatát, ezért nem fordít kellő figyelmet a haldoklók gondozására sem, akik így gyakran méltatlan körülmények között, magukra hagyottan hálnak meg.” (Hegedűs 1995) Így a halál nem az élet része, természetes velejárója, hanem tabu, amiről jobb nem beszélni, lehetőleg szakmai körökben sem. Ebben a folyamatban nagy szerepet játszott a két világháború, amely a halált megfosztotta talán a legfontosabb jellemzőjétől: egyediségétől, s helyette tömegessé és irracionálissá tette. (Buda 1997) A hirtelen halál – balesetek, tömegszerencsétlenségek, katasztrófák stb. – gyakorivá válása pedig azt az érzetet kelti bennünk, hogy a halál időpontja kiszámíthatatlan, nem lehet rá felkészülni.

Ezek a folyamatok felerősítették a halállal kapcsolatos szorongásokat, s ennek eredménye a halál tagadásának, elfojtásának uralkodó szemlélete. (Pilling 1995)

A tanatopszichológia szerint a haldokló beteg előbb vagy utóbb megérzi, hogy meg fog halni, és keresi azt, akivel megoszthatja ezt az érzést. A körülötte levők (mi) pedig igyekszünk kitérni a lehetőség elől, ezzel csak fokozva magára-maradottságát. Védekezünk, mert félünk szembekerülni tehetetlenségünkkel, azzal a mindenki számára „előírt” halandósággal, amelyet a másik ember most annyira sürgetően átél.

Mintha minden úgy lenne berendezve, hogy ne kelljen halálunkra gondolnunk! Törekedjünk csak céljaink elérésére, a látható dolgok megszerzésére és felépítésére!... Csak a haldoklók panaszkodnak arról, hogy elmentek minden mellett, ami lényeges lett volna.

Mit teszünk hát? Menekülünk önmagunk elől? Csak néha, alkalmyszerűen találkozunk valódi énünkkel, de sohasem sikerül igazán önmagunk végére járunk, és megtudunk, kik is vagyunk valójában... Nincs időnk. S csak a legvégén értjük meg, hogy életünk csupa alkotás és csoda lehetett volna?

Hogyan változtathatunk a magunk halál-viszonyán? Merjünk rágondolni, és próbáljuk elfogadni életünk részeként! És merjük számba venni vele kapcsolatos élményeinket, gyermekkorunkig visszamenőleg. Mi okozott és mi okoz nekünk gondot? Ha pedig hivatásunk, munkánk része a haldoklókval való találkozás, vagy éppen azok lelki gondozása, akkor feltétlenül keressük az ilyen jellegű szakmai beszélgetéseket, kibeszélés-lehetőségeket vagy ilyen jellegű képzéseket, és ne mellőzzük az elméleti tudásszerzést sem.

Merjünk beszélni róla, olvassunk róla, látogassunk súlyos haldokló betegeket, hallgassuk meg őket, és merjünk őszintén beszélni velük! A legnagyobb

segítség, ha látunk valakit szépen meghalni, ha mi tudunk másoknak meghalni segíteni. Ez döntő módon befolyásolja saját halál-viszonyunk alakulását. (Polcz 1998)

Mit tehetünk, mit mondjunk a haldoklónak, a hozzátartozónak, amikor szembesülünk a reménytelenség abszurdumával? Tehetetlennek érezzük magunkat? És úgy véljük, hogy kívül esik hatáskörünkön? Rettegünk, hogy azt kérdik majd tőlünk: „miért?” Vagy előljárókat és intézményeket vádolunk, hogy erre nem tanítottak meg?!

A haldokló a leginkább arra vágyik, hogy ne hagyják magára, hogy fedezzék fel spirituális, lelki igényét, és segítsenek neki. A halállal szembesülő nem is igazán a válaszokra kíváncsi, hanem mindenekelőtt emberi közelségre, a szeretet és az élet misztériumának, s az őt átható transzcendens létezésének megélésére. Az ember legégetőbb szükséglete, hogy utolsó pillanatig szerethessen és szeressék.

Képesek vagyunk így együttérezni, együtt lenni egy másik emberrel? Odafigyelni rá, és megadni az utolsó percig élete méltóságát? Befogadni egy haldokló ember szenvedéseit, és elkísérni a végsőkéig? Tudunk-e ilyen kísérők lenni?

A halál nem kudarc. A halál az élet része. „A haldoklás pedig értékes idő.” (Hennezel 1999) A végső számadás ideje. Aki pedig ez időben kísérőül szegődik, az köteles elfogadni azt a kikerülhetetlen és elkerülhetetlen eseményt, ami maga a halál. És el kell fogadnia saját emberi korlátait is.

Bármennyire szeretünk is valakit, nem tudjuk megakadályozni, hogy meghaljon, és nem mentesíthetjük attól a szenvedéstől, amely a haldoklás velejárója. Azt azonban megakadályozhatjuk, hogy ez a szenvedés magányba és elhagyatottságba torkolljék.

Vajon mindig nehéz volt „emberségesen” viselkedni egy haldoklóval, vagy ez is modern jelenség? Ma a hatékonyság és nem az érzelmesség vezet, a tevékenység, a technika kerül előtérbe, és jóval nagyobb azok száma, akik gépeket kezelnek, és kevesen vannak, akik gondot viselnek.

A halál tabuját emlegetjük, pedig ott találjuk filmekben, könyvekben – a rombolás és erőszak képeivel együtt. A tabu a meghitt halálra vonatkozik, arra a halálra, amely közvetlenül érint, feldúlva életünket. Családtagjaink, barátaink, ismerőseink halálára. Amikor próbáljuk megérteni a halál valóságát, akkor önmagunk mélységeibe tekintünk. És társadalmunk épp ez elől menekül.

A meghittség tabuja két összetevőre vonatkozik: a szavakra és az érintésre. Ha nem tudom azt mondani, hogy „szeretlek”, és nem tudom megérinteni a másikat. A haldokló pedig gyakran érez sürgető vágyat, hogy megérintsék, s ezt úgy adja kifejezésre, hogy emeljék föl, adjanak neki inni – s mi éppen ezeket az alkalmakat bízuk a „személyzetre” (hiszen ez az ő dolga).

Ahhoz, hogy áttörjük „a meghittség tabujának” falát, sokszor újra kell értékelnünk neveltetésünket, új nyelvet kell tanulnunk, s új magatartásformát – amennyiben ez szükséges.

És ne feledkezzünk meg arról a tudásról, amit a haldoklóktól kapunk! Ők újra és újra megtanítanak minket arra, ami az életben fontos!

A leginkább azért félünk a halálközelségtől, mert félünk önmagunkkal szembenézni! Mert képtelenek vagyunk értelmet adni a dolgoknak! És itt megkérdik tőlünk: „mi értelme az életnek?” És sokan úgy gondolják, „most már nincs mit tenni”. De ez a hátralevő idő rendkívül fontos. Értelmet kell adni az időnek, ami még hátravan. Lehet, hogy csak anyagi ügyeit fogja elrendezni, de lehet, hogy rendet tesz személyes kapcsolataiban is. A haldoklónak szüksége van arra, hogy eljusson önmaga végső határáig. „Megkísérlünk teljesen a világra jönni, mielőtt eltávoznánk” (Michel de Muzan). Hihetetlen dolgok történnek ebben az időszakban! De, hogy ez megvalósuljon, szüksége van a környezet segítségére. És sajnos gyakran mi vagyunk azok, akik ezt megakadályozzuk és nem segítünk. Ezért nagy a felelősségünk és rendkívül sok múlik azon, mennyire értékeljük ezt az időt, és mennyire adunk lehetőséget, hogy ezt megélje a haldokló.

Két csapdára azonban nagyon kell figyelniük:

– nem szabad reménytelenséget sugározni, amikor a haldoklónak reményre van szüksége!

– de nem szabad görcsösen belekapaszkodni a reménybe, ha a haldokló jelt ad, hogy belőle már kihalt a remény! (Hennezel 1999)

Lelkigondozókként rendkívül fontos megtanulnunk megőrizni azt az egyensúlyt, hogy empatikusan befogadjuk, amit a másik ember érez, mégse hagyjuk, hogy ez teljesen elborítson. És ne a szájalom, hanem az együttérzés uraljon!

A haldokló beteg érzéseinek megértését elősegítheti, ha ismerjük azokat a lelki-pszichikai folyamatokat, amelyeket a haldokló átél. A tanatológiai szakirodalomban először Elisabeth Kübler-Ross ismertette ezt az *On Death and Dying* című könyvében, amely 1988-ban jelent meg magyar nyelven, s amely most már a magyar nyelvű lelkigondozói szakkörökben is közzismert (ezért részletesen nem tárgyalom). Haldokló betegekkel való beszélgetései alapján öt, általában egymást követő szakaszt figyelt meg: elutasítás, düh, alkudozás, depresszió, belenyugvás. Amire figyelniük kell: hogy nálunk még sokszor nem történik meg a diagnózis őszinte közlése a beteggel, ezért a betegség tudomásulvétele nem a nyílt elutasítással kezdődik! Ezt két szakasz előzi meg: a tudatlanság és a bizonytalanság.

Tudatlanság: az orvosok nagy általánosságban nem közlik a beteggel a valós diagnózist, és csak a hozzátartozókat világosítják fel. Ezzel megkezdődik a jól ismert színjáték: mindenki úgy tesz, mintha nem lenne komoly a betegség. A haldokló izolálódik kérdéseivel, és később, amikor rájön az igazságra, elveszti bizalmát. Mert ebben a helyzetben a családtagok is rosszul érzik magukat, s egy arckifejezés vagy gesztus lesz az árulkodó jel.

Bizonytalanság: a beteg szeretne többet tudni állapotáról, de ugyanakkor fél, hogy kiderül betegségének gyógyíthatatlansága, ezért olyanoktól érdeklődik, akik maguk is keveset tudnak. Lev Tolsztoj *Ivan Iljics halála* című művében erről

így ír: „Gyötrelmei közül a hazugság volt a legnagyobb, az a hazugság, amelyben ki tudja, miért, mindenki egyformán részt vett: hogy Ivan Iljics csak beteg, de nem haldoklik, csak viselkedjen nyugodtan, és kövesse az orvosok előírásait, és akkor minden jól végződik. Pedig tudta, hogy akármit csinálnak, a vége csak egy lesz: egyre kínzóbb szenvedés, és végül a halál.”

A haldoklókkal való beszélgetések azt igazolják, hogy előbb vagy utóbb mindenki ráébred az igazságra. Még a kisgyermek is felismerik a közelgő halált. A valódi kérdés nem az: megmondjuk-e, hanem az: *hogyan* mondjuk meg. A diagnózis közlése az orvosok feladata lenne, de ők gyakran elzárkóznak a nyílt beszélgetések elől.

A lelkigondozói beszélgetésekben nagyon gyakori, hogy a beteg, megérezve betegségé súlyát, szóba hozza – mert szükségét érzi erről beszélni. Sőt a kórházi lelkigondozásban az is megtörténik, hogy maga az orvos kéri a lelkigondozó segítségét.

Elutasítás: a tények tudomásulvételének elutasítása egyfajta védekezés – védekezés az erőgyűjtésre. Ezt a háritást nem szabad áttörni, mert a beteg még nem áll készen a betegségével való szembenézésre. Gyakran hirtelen feltámadó aktivitás tör fel. Életének talán ez az utolsó igazán aktív időszaka, ezért a lehetőségekhez képest bátorítani kell, s csak akkor figyelmeztessük, ha tervei irreálisak.

Düh: a beteg már nem tudja tovább fenntartani a tagadást, ezért másokat vádol – elsősorban az orvosokat –, s ez a düh később egész környezetére kiterjed. Ez rendkívül nehéz időszak. Akkor tudjuk a leginkább segíteni betegünket, ha sokat vagyunk együtt vele, és engedjük, hogy felszínre hozza érzéseit.

Alkudozás: ez a szakasz az életút végiggondolásának időszaka, ilyenkor óriási az igény, hogy a beteg életéről, múltjáról, bűneiről beszélhessen. Szorongását csökkenthetjük, ha rámutatunk élete pozitív eseményeire.

Depresszió: az életút végigtekintése egyúttal az élet lezárását is jelenti a haldokló számára. Depressziója kétirányú: egyfelől jelenlegi helyzetével, másfelől jövőjével kapcsolatos. Egyre kevésbé tudja magát ellátni, egyre inkább környezete gondoskodására szorul. A látogatottság és a beszélgetés igénye nagyon lecsökken.

Belenyugvás: a beteg egyre többet gondol közelgő halálára. Elfordul az életől, keveset beszél, alig eszik, nem érdeklődik az események, belső világa köti le. Nagyon gyakori, hogy a haldokló már felkészült halálára, de környezete még nem. Ebben az időszakban előtérbe kerül a metakommunikáció szerepe: csendes jelenlét, a haldokló kezének megsimogatása... Mit adhatunk a haldoklónak ebben az utolsó, rövid időben? Hitet, hogy nincs egyedül. Gyakran úgy érezzük, mintha nem is érzékelné jelenlétünket, de ha menni készülünk, maradásra kér! Gyakori ebben az időszakban halott rokonok vagy a vallás világában otthonos alakok „látása”.

Vigyáznunk kell: nem törvényszerű, hogy mindenki átélje valamennyi szakaszt, sőt az is megtörténhet, hogy kimaradhatnak egyesek – vagy visszatérnek.

A beteggel való őszinte, emberi kapcsolat a legfontosabb, s az ő igényének figyelembevételével segíthetjük, hogy elfogadhassa mulandóságának tudatát, halála így élete méltó befejezése lehessen.

Felhasznált irodalom

- Buda Béla, A halál és a haldoklás szociálpszichológiai jelenségei. In: Kharón – Tanatológiai Szemle 1997/1 (1.) 5–15.
- Hegedűs Katalin (szerk.), *Lélektől lélekig. Súlyos betegek és haldoklók pszichés gondozása*. SOTE Magatartástudományi Intézet. Budapest 1995.
- Hegedűs Katalin (szerk.), *Halálközelben II. A haldokló és a halál méltóságáért*. Magyar Hospice Alapítvány. Budapest 1995
- Hegedűs Katalin, *Az emberhez méltó halál*. Osiris Kiadó. Budapest 2000.
- Hennezel, Marie de – Leloup, Jean-Yves, *A halál művészete*. Európa Kiadó. Budapest 1999.
- Polcz Alaine, *Ideje a meghalásnak*. Pont Kiadó. Budapest 1998.
- Pilling János, *A haldokló pszichés gondozása a haldoklás különböző stádiumaiban*. In: Hegedűs K. (szerk.), *Halálközelben II*. Magyar Hospice Alapítvány. Budapest 1995.

MOLNÁR B. LEHEL

ÚJABB ADATOK A „MEDGYESI MOZGALOMRÓL” PÁL TAMÁS TOLLÁBÓL

Unitárius Egyházunk belső életét az 1930-as évek vége felé beárnyékolta az a mozgalom, amely „medgyesi forradalom” vagy „medgyesi mozgalom” néven vonult be a köztudatba.

A kérdés alaposabb tárgyalásával Kovács Sándor foglalkozott 2001-ben a *Boros György unitárius püspök naplója 1926–1941* című forráskiadvány bevezető tanulmányában.¹ A szerző megállapította, hogy sajnos elég ritkák azok a visszaemlékezések, amelyek átfogó képet nyújthatnának az akkori események jobb megértéséhez, és ugyanakkor reményét fejezte ki, hogy a jövő újabb memoárokat, esetleg jegyzőkönyveket hozhat a felszínre, amelyek eligazítást nyújtanak ebben a bonyolult, családi érdekektől sem mentes eseménysorozatban.

Úgy tűnik, hogy szép lassan innen-onnan előkerülnek visszaemlékezések, utoljára a *Keresztény Magvető* előző, 2005/2. számában olvashattuk Máthé Zsigmond tollából *Emlékezetből a medgyesi találkozóról* címen.

Az alábbi memoár dr. Erdő János püspök hagyatékából került elő. Pál Tamás, aki 1924 és 1958 közt Küküllődombón volt lelkész, 1975-ben Lőrinczi László² kérésére foglalta össze emlékeit – egykori résztvevőként – a medgyesi eseményekről. A következőkben ismertetjük Pál Tamásnak azt a levelét is, amelynek kíséretében a medgyesi mozgalomra való visszaemlékezését Erdő Jánosnak, az akkori főjegyzőnek is elküldte.

*

Marosvásárhely, 1982. IX. 10.

Dr. Erdő János Egyházi Főjegyző Úrnak
Kolozsvár

Kedves János!

Ígéretemhez híven az 1975-ben Lőrinczi Lacihoz írt levelemnek az impúrumát tisztelettel küldöm.

1 Kovács Sándor: Adatok dr. Boros György püspök lemond(at)ásának körülményeihez. In. Boros György unitárius püspök naplója 1926-1941. Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai. 1. Kolozsvár, 2001. 23-39.

2 1925-27 között az észak-amerikai Celevelandban volt lelkész, 1927-41 között Nagykadácsban, 1941-47 között vallástanár a székelykeresztúri Unitárius Főgimnáziumban, 1947-75 között nyugdíjazásáig ürmösi lelkész.

A levelet annakidején a Laci kérésére azért írtam, hogy közöljem vele a „Medgyesi Egyházi Forradalom”-mal kapcsolatos visszaemlékezéseimet.

Hosszadalmasan írtam s ami a lényegét illeti, mégis keveset mondtam. Nem csoda hiszen közel 40 év távlatából kellett összeszednem a közölni valókat.

Nehezen olvasható, hiszen egy rokkant öreg ember ákombákom írása, s maga a fogalmazás is többé-kevésbé pongyola.

Maradok őszinte tisztelettel: Pál Tamás.

*

Marosvásárhely, 1975. V. 17.

Kedves Laci!

Legutóbbi személyes találkozásunk alkalmával kérésedre megígértem, hogy a harmincas évek második felében, az egyház életében lezajlott „Medgyesi forradalom”-mal kapcsolatos, általam ismert eseményekről, mint a mozgalomnak személyes résztvevője, ahogy közel negyven év távlatából visszaemlékezhetem, egyet s mászt levél formájában közlök veled.

Amint te is tudhatod, én egyházpolitikával sem az előtt, sem azután nem foglalkoztam. A mozgalom idején is csak olyan „csendestárs” szerepem volt. Hogy mégis belekapcsolódtam a mozgalomba nem mondhatom, hogy ez akaratom ellenére történt, legfennebb azt mondhatom, hogy nem voltam elég elővigyázatos és belesodrótam. Ez sem történt volna meg, ha gondoltam volna arra, ami később nyilvánvaló lett, hogy ti. a mozgalom beindítóit egyéni érdekek vezették s egyházunk akkori zavaros gazdasági helyzetének sürgős és radikális megjavítására hivatkozva, sok jóhiszemű főtanácsos tagot megnyertek s ezek között engemet is.

Én a mozgalomról Fikker János kövendi lelkésztől (aki nevét később Abrudbányaira változtatta) vettem tudomást. Nekem akkoriban szép, fajtiszta disznóállományom volt, s Fikker ezt tudva, azzal az ürüggyel jött, hogy az Aranyos-Vidékfejlesztő Szövetkezet részére faj kocát vásároljon. A disznóvásár elmaradt, mert nem tudtam törzskönyvvel igazolni a fajtisztaságot. De amiért valóban jött, az nem maradt el.

Elbeszélte, hogy nagy mozgalom indult azzal a céllal, hogy Puksa Endrét, a dr. Boros György vejét, az Egyház Jóságfelügyelőség elnökét félretegyék. Jelezte azt is, hogy nem fog simán menni a dolog, mert a püspök s az aulikusok kitartanak a végsőkig mellette. Ezeknek a kérdéseknek a megtárgyalása végett Medgyesen lesz egy összejövétel s az dönt majd a megoldási mozzanatokról.

Engem is meghívott és arra kért, miután megígértem, hogy elmegyek, hogy ha tudok az egyházkörben olyan főtanácsos tagról, kiről gondolom, hogy a mozga-

lommal egyetért, keressem fel s közöljem vele – bizalmasan – az ügyet s hívjam is meg a megyesi összejövételre. Azt is közöljem, hogy a meghívás csak szóbeli úton történik.

Mátyus Gergely szőkefalvi lelkészre gondoltam s közöltem vele a Fikker Jánossal folytatott beszélgetést, mire Mátyus kijelentette, hogy ő is egyetért a mozgalom célkitűzéseivel s hajlandó részt venni a Medgyesen tartandó összejövételen.

Időközben dr. Kiss Elek is felkeresett Kolozsvárról gyalogosan, mint kiránduló Medesérre tartva, s útba ejtve Dombót bejött hozzánk, nálunk töltött egy napot s azalatt ő is elbeszélte azokat, amiket előbb Fikker János mondott. Személyekről ő sem nyilatkozott, csak annyit mondott erre vonatkozólag, hogy a részletkérdésekről Medgyesen lesz szó.

Ebben az útjában Mátyus Gergelyt is felkereste Szőkefalván s nála is hasonlóan tárgyalt az ügyben. Ezt Mátyus mondta el nekem.

Hogy mikor volt a megyesi összejövétel, az időpontot nem tudom, csak arra emlékszem, hogy 1936 őszén volt s az ott elég nehezen elfogadott „memorandum” szövegét, mely dr. Boros György püspök lemondását követelte, 64 főtanácsi tag írta alá.

A gyűlést megelőzőleg Fikker János a szomszédos Sövényfalva községben lakó apósát meglátogatva, felkeresett engem is s közölte az összejövétel időpontját s azt is, hogy hol, milyen helyiségben lesz megtartva. Arra is kért, hogy ezt közöljem Mátyus Gergellyel is s mondjam meg azt is, hogy írásbeli meghívót ne várjon, mert mindenkit csak szóbelileg hívnak meg, Mátyus erre azt válaszolta, hogy ő csak abban az esetben vesz részt az összejövételen, ha írásbeli meghívót kap, mert – így mondta – „hívatlan vendégnek ajtó mögött a helye”. Ezt tudomásul vettem, s Medgyesen a gyűlés megkezdése előtt közöltem Fikkerrel, aki kissé elmosolyogva magát, csak annyit mondott, hogy „úgy lett, ahogy sejtettem, de nem baj, mert nélküle is elegen vagyunk”.

A megyesi összejövétel előtt rövid idővel történt, hogy Kiss Tihamér ádámosi lelkész egy alkalommal azt kérdezte tőlem, hogy mi történt köztem és Gvidó Béla esperes úr között, mert az esperes úr őt figyelmeztetve azt mondta neki, hogy vigyázzon, mert „Dombó felől rossz szelek fújnak”. Hogy a szélfúvásról melyik időjelző állomásról kapott jelentést Gvidó Béla esperes úr akkor még nem tudtam, az csak később derült ki.

Amikor én megérkeztem Medgyesre, már telt ház volt. Alig váltottam szót az ismerősökkel, máris megnyitotta a gyűlést id. Máthé Lajos lelkész mint korelnök.

Az előre megszerkesztett memorándumot Pataki András várfalvi lelkész olvasta fel. Az elfogadása – amint előbb is említettem – nem ment simán. Többen kifogásolták s közöttük én is, a hangnemet. Újra kellett szövegezni. A lényeg, hogy ti. a püspök azonnal mondjon le, megmaradt, csak a stílus lett simább.

Kelemen Imre birtokában van egy fénykép az összejövetelen jelen levőkről. A 33 személyt ábrázoló képről 3-nak a kivételével meg tudtuk állapítani, hogy kik voltak jelen. Ezek a következők: 1. ifj. Máthé Lajos, 2. Geréb Zsiga, 3. Ekárt Andor, 4. Tanka Károly, 5. Fazakas János, 6. Ürmösi Gyula, 7. Kiss Sándor, 8. Gál Gyula, 9. Pál Tamás, 10. Barabás Miklós, 11. Kiss Elek, 12. Kővári Jakab, 17. Zsigmond József, 18. Péter Ödön, 19. Máthé Zsiga, 20. Máthé Sándor, 21. Benedek Gábor, 22. Gyarmathi Lajos, 23. Benczédi Domokos, 24. id. Máthé Lajos, 25. Abrudbányai János (Fikker), 26. Árkosi Tamás, 27. Dobai István, 28. Simén Domokos, 29. Pataki András, 30. Ferencz József.

Az összejövetelen többen is jelen voltak, de úgy látszik, a fényképezésnél nem voltak jelen.

A gyűlés levezetése olyan diplomatikusan történt, hogy a tagok nagy része – ezek között voltam én is – nem vette észre, hogy a kezdeményezőit inkább egyéni, mint közérdek vezette. Ezt csak később tudtuk meg, de akkor már az adott szó kötelezett a mozgalom melletti kitartásra, Csak később derült ki, de lehet, hogy csak én jöttem később rá, hogy a mozgalmat szervezők már kezdet kezdetén meg voltak állapodva abban, hogy közülük ki melyik tisztséget fogja betölteni.

Olyan megállapodás született meg – nem éppen egyhangúlag –, hogy legyen a püspök dr. Varga Béla, a főgondnok dr. Gál Miklós, a közügyigazgató Árkosi Tamás, a jogtanácsos dr. Fazakas János, a jószágfelügyelő Pataki András, teológiai tanárok Fikker János és Simén Dániel.

Szó esett arról is, hogy az egyházkörök élére is lehetőleg a mozgalommal egyetértő személyek kerüljenek, vagyis Barabás Miklós nagyenyedi lelkész legyen a Kolozs-dobokai esperes, Tanka Károly az Aranyos-Torda kör felügyelő gondnoka. A Küküllői egyházkörről kevés szó esett, valószínűleg azért, mert ez a kör a köztudatban, mint központi párton levő kör szerepelt. Ugyanis a körben élő főtanácsi tagok, engemet kivéve, mind a Gvidó Béla esperes hatása alatt voltak. Én megemlítettem, hogy Mátyus Gergely nekem úgy nyilatkozott, hogy ő is velünk tart, sőt azt is mondta, hogy már dr. Kiss Eleknek is megígérte, hogy velünk szavaz, mire Bende Béla csendesesen megjegyezte, hogy ez nehezen hihető, mert úgy szokott köszönni Gvidó esperes urnak, hogy „kezit csókolom esperes bácsi”.

A Küküllői körben a világi elemet képviselő főtanácsi tagok előbb azok előtt a leszegényedett, de a „nagyságos úr” megszólítást elváró urak előtt szóba sem lehetett hozni a reform gondolatát. A fiatalabb nemzedékhez tartozó lelkészek és felekezeti tanítók és tanítónők helyeselték a mozgalmat, de mivel nem voltak tagjai a főtanácsnak, rájuk nem lehetett számítani. Bende Béla, a medgyesi lelkész noha nem volt főtanácsi tag, a szervezők bízgatására ígéretet tett, hogy az egyházközi közgyűlés tagjai között olyan propagandát indít el, hogy az esperesi állást a mozgalommal egyetértő személy töltsse be. Elgondolásunk már a medgyesi gyűlés előtt az volt, hogy Gvidó Béla után Mátyus Gergely legyen esperes. Ezt tudta

dr. Kiss Elek is, mert akkoriban járt Szőkefalván is s ott Mátyus megígérte neki, hogy a mozgalomban részt vesz ő is, mert helyesli a tervet. De mivel Mátyus ígérete ellenére nem jelent meg Medgyesen, Bende és Fikker gyanúsnak látva a helyzetet, Mátyussal szembe engem állítottak ellenjelöltnek. Én ez ellen kézzel-lábbal tiltakoztam. Egyfelől azért, mert nem éreztem képességet magamban arra, hogy esperes legyek. Még ha képes lettem volna sem szívesen vállalkoztam volna arra, hogy a nálamnál „okosabb” papokat ellenőrizzem s nekik hangzatos tanácsokat adjak. Nem akartam seperni más háza előtt addig, amíg az enyém előtt úgy-ahogy nem sepertem.

Amint te is tudhatod, én akkor nagyon nehéz helyzetben voltam, mert egy olyan elég népes egyházközségben voltam lelkész, ahol a családok több mint felében egy vagy két személy „názárenus” volt. Ezeket valamiképpen vissza akartam hozni az ősi egyházközségbe. Ez pedig csak úgy volt lehetséges, ha minden időmet és képességemet a saját egyházközségem szolgálatába állítom s a kimondottan egyházi munka mellett vállalom és végzem is a népvezetőre váró szociális teendőket is.

A másik ok, ami miatt nem akartam vállalni az esperességet az volt, hogy akkor már az egyházkörben ki volt alakulva az az egyhangú vélemény, hogy Gvidó Béla után ne Sándor Gergely désfalvi lelkész, noha idősebb is volt s huzamos ideig egyházköri jegyző is volt, hanem Mátyus Gergely legyen az esperes. Ezt Gvidó Béla akarta így s ez helyes is lehetett, mert úgy gondolta s ennek nem egyszer hangot is adott, hogy Sándor Gergely nem való esperesnek, mert lágy, erélytelen, selyem ember s nem tudja kézben tartani az egyházkör irányítását. Ezt az indoklást általában elfogadhatónak lehetett tartani s úgy is nézett ki a dolog, hogy Mátyus Gergely egyhangúlag meg fog választatni esperesnek. Én magam is helyeseltem. Az egyházkör részére is ez látszott a legjobb megoldásnak, mivel Mátyus egy nagyon jól rendezett kicsi egyházközségnek volt a lelkésze, közügyek intézésével nem volt nagyon elfoglalva. Kiváló gyakorlati ember lévén, megszerzte tekintélynek örvendett, nagyszerű tanácsokat tudott adni s adott is mezőgazdasági kérdésekben s azon kívül népszerű, barátságos ember is volt.

Igen ám, de ebben a kérdésben másként gondolkodott Fikker és Bende, akik a mozgalom spiritus rectorai voltak. S anélkül, hogy velem az ügyben komolyabban tárgyaltak volna, Bende az egyházköri tagok között olyan felhajtást csinált a reám való szavazás érdekében (még a papírt is megmutatta, melyen a meggyőzött tagok nevük aláírásával bebizonyították, hogy reám szavaznak), hogy ha a szavazásra jogosult tagok mind leszavaznak, Mátyus Gergely 2-3 szavazattal kevesebbet fog kapni.

Ezt megtudva Gvidó Béla esperes úr (hogy Mátyus tudott-e a dologról azt nem tudom) megoldotta a kérdést úgy, hogy hamarjában kitűzte a választó köri közgyűlést húsvét nagyhetére, éppen nagycsütörtökre, amikor a tanítók és a tanítónők egy része, húsvéti vakáció lévén, el voltak utazva s a meghívókat az espe-

resi hivatal, rendes keltezéssel, de kissé késve postázva, állomás helyükre küldte, úgy hogy semmiképpen sem jelenhettek meg a közgyűlésen s így Mátyus Gergely egy szavazattal többit kapva esperes lett.

Én a választás eredményével teljes mértékben meg voltam elégedve s ezt a választás eredménye kihirdetése utáni felszólalásomban ki is jelentettem s arra kértem a reám szavazókat, hogy – jóllehet a választás maga a körüli közgyűlés is az Egyházi Szervezeti Szabályzat idevonatkozó előírásainak figyelembe nem vételével, sőt kijátszásával volt beindítva és lefolytatva – ne fellebbezzék meg a választást, mert ha szabálytalanul is, de megfelelő személy került az egyházkör élére. Elmondtam azt is, hogyha a körüli vezetőség a közgyűlés előtt előértekezletet tartott volna, ami addig szokásban volt, a választás eredménye ugyanez lett volna, de nem szótöbbséggel, hanem egyhangúlag választottuk volna meg az esperest. Szabálytalan volt a szavazásban való részvételük azoknak az egyéneknek, akik évtizedekkel ezelőtt főtanácsi tagok voltak, de mert éveken át nem gyakorolták főtanácsi tagsági jogukat elvesztették azt s ennél fogva egyházköri tagsági jogot sem gyakorolhattak volna. Pedig ilyenek többen voltak és szavaztak is. Szokatlan, sőt éppen szégyentelen eljárás volt az is, hogy az esperes választó közgyűlést éppen húsvét nagyhetében tartottuk, csupán azért, hogy a húsvéti szünetben távollevő tanítók és tanítónők ne élhessenek választási jogukkal. Vajon helyeselhető-e ez az eljárás az ifjabb nemzedékhez tartozó felekezeti tanítók és tanítónőkkel szemben, azokkal szemben, akikre a gyermekek és az ifjúság nevelése és irányítása, vagyis jövőnk formálása van rábízva? Ilyeneket látva és tapasztalva, csodálkozhatunk-e azon, hogy innen-onnan „rossz szelek fújnak” és megszületett a medgyesi forradalom gondolata?

Felszólalásomra a vezetőség nem válaszolt. Bende Béla mindenképpen meg akarta fellebbezni a választást. Csak úgy tudtam erről lebeszélni, hogy elmondtam neki, hogy Mátyus Gergely is velünk, vagyis a mozgalommal tart, mert Kiss Eleknek erre vonatkozólag Szőkefalván szintén ígéretet tett.

Felszólalásomra a gyűlés vezetősége nemcsak nem válaszolt, hanem a jegyzőkönyvet is úgy szerkesztették meg, mintha semmi szabálytalanság nem történt volna. A jegyzőkönyv hitelesítésére kijelöltek egyike én voltam, s mivel nem írtam alá, Gvidó Béla esperes úr csak annyit mondott: „ez nem baj, mert az úgy is hiteles.”

A medgyesi gyűlés a többség által elfogadott iratnak, melyben dr. Boros György püspököt a püspöki állásról való azonnali lemondásra szólították fel, az átadására egy alkalmi bizottságot jelölt ki, melynek tagjai – emlékezem szerint – Tanka Károly, Simén Dániel és dr. Fazakas János voltak. Hogy a bizottság hogyan viselkedett az irat átadása alkalmával, azt nem tudom. Csak azt tudom, hogy a püspök lemondott s így az állás megürült s helyébe dr. Varga Béla egyházi főjegyzőt választotta meg a Főtanács. A püspökválasztás simán, egyhangúlag zajlott le.

A megüresedett egyházi főjegyzői állás betöltése már nehezebben ment.

A medgyesi megállapodás az volt, hogy dr. Kiss Elek teológiai tanár legyen a főjegyző. Az ellenpártiak Kiss Eleket semmiképpen nem akarták főjegyzőnek.

Egy alkalommal Dicsőszentmártonban az esperesi hivatalban, körli lelkészi értekezleten szó esett az akkor már nyilvánosságra jutott medgyesi mozgalomról s az esedékes Főtanács kimeneteléről. Gvidó Béla esperes úr azt kérdezte a jelenlevőktől: mit gondolnak, jelöltesse-e magát ismételten az egyházi közügyigazgatói állásra? A jelenlevők egynek kivételével s ez az egy én voltam lelkesen kiáltották: „föltétlenül jelöltesse magát”. Én, mivel az esperes úr így szólt: „hát Dombónak mi a véleménye? így feleltem: „ahogy én észrevettem egyes nyilatkozatokból egyhangú megválasztásra nem számíthat az esperes úr, mert jóllehet a Küküllőkör véleménye az esperes úr mellett egyhangú, de más egyházkörben más véleményen vannak az emberek.” (Akkor már biztosan tudtam – a medgyesi megállapodás értelmében – hogy Árkosi Tamás megválasztása biztos). Erre az esperes úr kissé gúnyos mosollyal csak annyit mondott: tudtam, hogy a dombói kolleaga külön utakon jár s nem akar beilleszkedni a Küküllői egyházkör hagyományos, egységes életbe. Mi is hallottunk egyet s mást egyes elégedetlenkedők központ ellenes magatartásáról – mondta Gvidó esperes úr – s azt is tudjuk, hogy „Kiss Elek úr” felforgató tevékenységre buzdít egyeseket s a maga célja elérése érdekében felkeresett több egyházközségeket. De az neki nehezen fog sikerülni, mert mi is résen leszünk s a főjegyzői választást megelőzőleg fegyelmi vizsgálatot indítunk ellene s a vizsgálat lejárta előtt nem lesz megválasztható. Éppen ezért akarnék még a következő ciklusra közügyigazgató lenni. Gvidó Béla esperes úr véleményét és elhatározását helyeslőleg tudomásul vették a jelenlevők.

A Küküllő körben lezajlott ilyen események után mentünk a Főtanácsra. A Főtanácsot megelőzőleg Kolozsváron a Teológia 16-os termében előzetes bizalmas értekezlet volt. Ezen közöltem a Gvidó Béla esperes elgondolását, mire az a határozott vélemény alakult ki, hogy a főjegyzőt is meg kell választani ezen a Főtanácson. De hogyan? Mert a házszabály értelmében az állást csak a megüresedést követő Főtanács töltheti be.

Az értekezleten dr. Kiss Elek arra kért engem, hogy tegyek javaslatot a Főtanácson a főjegyzői állásnak a jelenlegi ülésén való betöltésére. Megígértem s meg is tettem.

A főtanács gyűlést dr. Ferenci Géza főgondnok vezette. Mikor a javaslatom elhangzott, a főgondnok úr – nagyon helyesen – azt mondta: „ez kérem lehetetlen, mert ellenkezik a jogszokással és az érvényben levő főtanács házszabállyal” mire én csak annyit mondtam: ez igaz, de tekintettel arra, hogy egyháznak egyetlen és legfőbb törvényhozó szerve a Főtanács kimondhatja és mondja is ki, hogy jelen alkalommal eltér az eddigi szokástól s már ezen a gyűlésen megválasztja a főjegyzőt s ezt annál is inkább megteheti, mivel erre az állásra nem kell előre pályázatot hirdetni s a választás megtörténte következtében senkit sem érhet jogsérelem.

A Főtanács a javaslatot elfogadta s dr. Kiss Elek teológiai tanárt főjegyzővé megválasztotta.

Ezt követően a többi állások betöltése is megtörtént minden nehézség nélkül. Így meglett főgondnoknak dr. Gál Miklós, közügyigazgatónak Árkosi Tamás, egyházi jogtanácsosnak dr. Fazakas János, jószágfelügyelőségi elnöknek Pataki András, teológiai tanároknak Fikker János és Simén Dániel.

Kedves Laci! A fentiekben próbáltam kérésednek eleget tenni. Tudom, hogy hosszadalmasan írtam s mégis ami a lényegét illeti keveset mondtam. Csak azt írhattam, amire és ahogyan közel negyven év távlatából vissza tudok emlékezni.

Ezek után úgy tégedet, mint Ilusát szeretettel üdvözöl és csókol
Tamás

ROJAS MÓNICA

„AZERTIS”¹

1998 nyarán, barcelonai tartózkodásom idején, a véletlennek köszönhetően megismerkedhettem Sonia Orbókkal, akivel rövid ideig tartó találkozásunk ellenére mély barátság alakult ki. Sonia rám bízta élete egyik legféltettebb kincsét, édesapja, Orbók Loránd hagyatékát. Sonia Orbók francia nyelvet oktatott egész életén át egy középiskolában, és lelkes szervezője volt a Katalán–Magyar Baráti Társaság teadélutánjainak, annak ellenére, hogy nem beszélt magyarul. Orbók Loránd leánya 2000. január 31-én örökre lehunyta szemét.

Az alábbi tanulmány egyfelől emlékezés a híres unitáriusra, Orbók Lorándra, aki hazájától távol, idegen földön kapta meg az annyira áhított elismerést, másfelől ismételt köszönetnyilvánítás lányának, Sonia Orbóknak, aki édesapja hagyatékát rám bízta.

Orbók Loránd – vagy ahogy külföldön ismerik: Lorenzo Azertis – 1884. március 6-án született Pozsonyban, és 1924. június 20-án helyezték örök nyugalomra Barcelonában. Neveltetésének köszönhetően már egész fiatalon igen sok nyelven beszélt; a kolozsvári Unitárius Főgimnáziumban érettségizett kitűnő eredménnyel. Egyetemi tanulmányait a kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemen folytatta. Indexe igazolja, hogy egyetemi kurzusait kiváló eredménnyel végezte, ennek köszönhetően tandíjmentességet élvezett. A felvett tárgyak között a francia irodalom, költészet, filozófia és művészettörténet egyaránt szerepel; tanárai közül a leggyakrabban előforduló nevek: dr. Meltzl Hugó, dr. Haraszi Gyula, dr. Széchy Károly és dr. Böhm Károly. Egy ösztöndíjnak köszönhetően a párizsi Sorbonne-on is hallgatott előadásokat egy esztendőn át. A párizsi tartózkodás meghatározta további lelki és szellemi fejlődését. 1907. május 15-i pecséttel – Moldovány Gergely rektor és Szádeczky Lajos dékán aláírásával igazolva – megkapta egyetemi diplomáját. Alig egy esztendő múltán summa cum laude minősítéssel kézhez vehette bölcsészdoktori oklevelét. Disszertációjának címe: *De Vigny Alfréd költeményei*.²

Egyetemi tanulmányai befejezése után hatalmas kedvvel és lelkesedéssel vetette bele magát a kulturális – elsősorban irodalmi – életbe. A decentralizá-

1 A szerző magyar–történelem szakos tanár (Károli Gáspár Református Egyetemen). 2003 óta a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének könyvtárában dolgozik.

2 Az életrajzi adatok rekonstruálásában nagy segítségemre volt Sonia Orbók, valamint O. L. személyes iratai (indexe, útlevele, letelepedési engedélye).

ció lelkes híveként Kolozsvárt szellemi centrummá kívánta alakítani, és ennek érdekében lapalapítást tervezett. A lap címe: *Napkelet*. A szerzők felkéréséhez hamarosan hozzá is kezdett. Az első számot tervezgetve így írt legközelebbi barátjának, Bodor Aladárnak:³ „Nos, kedves Bátyám, ezzel megkérem, jöjjön támogatásunkra egy két szép költeményével! Remélem, a napkelet költője nem fog elzárkozni a Napkelettől, még akkor sem, ha az első kéziratokért nem ajánlhatunk föl tiszteletdíjat.”⁴ A tervezett folyóirat csak egy a sok más „itthoni” terve közül, amelyek megfelelő alapok híján csak álmok maradtak. Orbók 1908-tól kezdve végleges Barcelonában-maradásáig vágyott a megmérettetésre és egy igazi átütő hazai sikerre.⁵ A kicsinyhitűség és a kudarcból való félelem állandó „útitársa”. Legjobb barátjától várt erkölcsi támogatást. „Leveléből örömmel olvastam kedvező kritikáját »Bolond Istók«-ról, az elsőszülöttről, aki kezd mostohafiammá lenni. Annyira nem vagyok megelégedve Istókkal, hogy mostani alakjában nem is merem valamelyik budapesti színházhoz beküldeni. Az »Ábel vitéz«-zel is elkészültem. Remélem, alkalomadtán ezt is eljuttathatom Losoncra, hogy nagyrabecsült véleményét halljam róla.”⁶ Hirtelen támadt ötleteiből újabb darabok születnek, majd 1908-ban elkészül a *Hajó* című színművének első felvonása; mindeközben lelkesen szötte nyári terveit.

Az 1908-as esztendő hozadéka az ismételt párizsi utazás. „Párizs remek Bakony –írja barátjának. – Higgye meg, sok mindent lemos magáról az ember egy pár, a Louvre-ban vett szellemi gőzfürdővel, és sok mindent nagyon hamar elfelejt, amit a mi mozdulatlan hazánkban nehéz elfelejteni.”⁷ Orbók végül egyedül indul útnak, hogy a Rue de Monge 12-ben kivett szobájában bevárja barátját és a többieket: Oláh Gábort, a nagy vetélytársat és Mezei Kornélt. Az itt eltöltött idő varázslatos, erre utalnak Oláh Gábor szavai is, aki *Keletiek Nyugaton* című könyvében így emlékezik vissza: „Loránd úr tele van tervekkel; olyan, mint egy zsebongó mesekas, sokszor egész rajokat bocsát ki bódult fejünkre. Most is elmondotta kilenc színdarabjának, hét novellájának és tizenhárom dramolettjének a menetét. [...] A kis szoba, itt a Quartier Latin kellős közepén, lángész-jelöltek Pimodánja volt ezen az estén.”⁸ [...] Mikor borunk van, irodalmi estéket csapunk.

3 Bodor Aladár (1882-1950): költő. 1918-1938-ig Budapesten tanár, ezt követően a Magyar Nemzet munkatársa.

4 Orbók Loránd levele Bodor Aladárnak. Kolozsvár, 1908. január 17. Autográf, 2 f. Részlet. Lh. MTAKK Ms 971.

5 1914. október 10-én mutatják be a Vígszínházban *A Tündér* című darabját. Sajnálatos módon Orbók ekkor már nem tartózkodik Magyarországon.

6 Orbók Loránd levele Bodor Aladárnak. Kolozsvár, 1908. Autográf, 2 f. Részlet. Lh. MTAKK Ms 971.

7 Orbók Loránd levele Bodor Aladárnak. Kolozsvár, 1909. Autográf, 2 f. Részlet. Lh. MTAKK Ms 972.

8 Oláh Gábor: *Barangolások Erdélyben – Keletiek Nyugaton*. 3. kiad. Debrecen, 1919. 126. p.

Loránd úrék számoszi piros nektárt kerítettek valahonnan, s azt ittuk és ittunk magunknak, tüzet és rettenetet.”⁹ „Öten fészkelődünk föl egy kis kocsiba, felharsan a parancsszó: En avant a Rabelais-ba! [...] Ordít belőlünk a zabolátlan jókedv, lángeszünk tudatában tornyosodik a lelkünk. [...] Ady¹⁰ gyermekesen nyújtja ki két kezét a Szajnára: »Nézzétek, gyerekek, a Szajna, a Szajna!« És tapsol neki a régi hű szerető örömeivel.”¹¹

Itthon Orbókot a kijózanító valóság várta. Kolozsvár nem kényeztette sikerrel, de még a megfelelő megélhetést sem biztosította számára; úgy döntött, a jövőben Budapesten kell szerencsét próbálnia. Az eddig bohém, csapongó és művészeteknek élő álmodozó egyik napról a másikra felelősségteljes tanári állást vállalt. 1909. december 3-án Budapestre költözött, és a Jurányi utcai Felsőbb Leányiskolában vállalt heti húsz órát; a következő esztendőben a Ponty utcai Felsőbb Kereskedelmi Fiúiskolában oktatta a német és francia nyelvet. Tanári pályafutása sikereiről vagy esetleges kudarcairól nincsenek információink.

Budapesti életének figyelemre méltó állomása az első Magyar Művészi Bábszínház megteremtése. Leveleiben sajnálatos módon nem találunk semmiféle támpontot arra nézve, hogyan támadt föl újra és általa – egyetlen évad idejére – az első Magyar Művészi Bábszínház, amely nevét a XV–XVI. század híres bábfigurájáról, Vitéz Lászlóról¹² kapta. Orbók a sikertelennek érzett kolozsvári évek után, ha csak rövid időre is, de bekerült a kulturális élet forgatagába. A bábszínház, amellyel Orbók beírta magát a színháztörténet lapjaira, 1910-ben vált valóssá, és mindössze egyetlen évadot élt meg. Sokan óvták és vigyázták első lépéseit, s a mai napig nincs rá válasz, mi okozta vesztét. Az alapító és éltető tagok között szerepelt Orbók Loránd mellett Borsody-Bevilaqua Béla, a Hadtörténeti Múzeum adjunktusa, Balassa Imre, a Nemzeti Színház művésze, valamint Rónai Dénes. Sokan, és sok szeretettel készítették elő a matinéműsorok sikerét: a bábok fejét Simay László szobrászművész és Ráduly János fafaragó-művész készítette, a ruhákat Orbók Ilonka varrta.

A darabok és a megfelelő bábuk kiválasztása nehéz és lassú folyamat volt. A hangulatot idézi az a néhány sor, amely Tóth Gábor Sándor könyvében olvasható: „Nagy gondot okozott az, hogy *A bölcs kádi* című játékhoz sehogyan sem tudtuk megtalálni egyetlen játékboltban sem a címszereplő fejét... Mert a játékhoz illő

9 Uo., 126. p.

10 Ady először 1904-ben járt Párizsban, és a ’beavatott’ nem múló csodálatával, az *Új versek* és az 1907-ben megjelenő *Vér és arany* című köteteinek öntudatával, nem beszélve az év első napján induló *Nyugat* biztonságával jól érzi magát az alkalmilag verbuválódott kis társaságban.

11 Uo., 148. p.

12 Alakja mint lovagias magyar katona jelenik meg, aki csak akkor tanúsít ellenállást, ha a német rosszul bánik vele; attól kezdve büntető és igazság-osztó. A Bach-korszakban betiltják. L.: Belitska-Scholtz Hedvig: *Vásári és művészi bábjátás Magyarországon 1945-ig*. Tihany, 1974. 135 p.

fejnek rendkívül bárgyún kellett vigyorognia. Közelgett már a megnyitó előadás, kiszemeltük már a helyét is. [...] Orbók Loránd és jómagam, meg Balassa Imre gondterhelten jártuk a Duna-parti korzót, majdnem az utolsó délutánon a Deák Ferenc utca egyik játékboltja előtt Orbók Loránd hevesen megragadta a karomat és a kirakatra mutatott. Percek alatt játszódtott le az egész. Berohantunk a játékboltba, megvettük a pojacát, kifizettünk érte két forintot, azzal Orbók Loránd kitékerte a nyakát, még bent a boltban, zsebre dugta a hülyén mosolygó babafejet, és megvetően eldobta az egész alakot. Azzal kirohantunk. A boltos rémülten nézett utánunk a küszöbről: biztosan örültek! Nem lettünk volna azok, akik, ha nem készültünk volna egy rögtönzött játékra, »commedia dell’artéra.«¹³

Az előadások helyszíne többször változott: kezdetben Rónai Dénes Váci utcai műterme adott otthont a kicsiny színháznak, a későbbiek során a társulat az Iparművészeti Múzeumban, a Képzőművészeti Főiskolán, majd az Uránia Színházban és Körösfői Kriesch Aladár művészkolóniájában szórakoztatta a nagyérdemű közönséget. Műsoruk – még ebben a szűkre szabott időben is – színes és változatos volt. A nyitó darab Orbók *A bölcs kádi* című darabja volt. Repertoárjában szerepelt Rédely Tivadar *A bajazzo feltámadása*, Szekeres Jenő *Amerika felfedezése* című darabja, Babits Mihály *A legsötétebb Afrikában* című rémdrámája, Molière *Botcsinálta doktorának* adaptációja, valamint egy Max Reinhardt-paródia, *A Sumurun*. Akkor még senki nem sejtette, hogy az 1910/1911-es évad az első és egyben az utolsó is. Orbók Loránd három darabbal is szerepel: a *Kakambo és Bertalan*, melyet Zágon G. Vilmos zenésített meg, és *A nagyharang* Kereszti Jenő zenéjével, valamint a *Varázshegedű*. A nagy sikerre való tekintettel az 1911. év tavaszán beiktattak egy pót-utószesszont – de több már nem követte. A *Lantos Magazin* jubileumi visszaemlékezése szerint Ignotus Pál, Babits Mihály, Osvát Ernő, Móricz Zsigmond, Kosztolányi Dezső, Karinthy Frigyes, Hevesi Sándor és még sokan mások szorongtak a nézők között, nem beszélve „a gyönyörű gyerekekről, akik könnyezve kacagtak az előadáson.”¹⁴

Megmagyarázhatatlan, miért nem számolt be fővárosi sikereiről Orbók legbizalmasabb barátjának, Bodornak, hiszen a Villányi út 13-ból írt sorok nem utalnak semmiféle nézeteltérésre: „Ne vedd rossznéven, hogy ritkán és rosszul írok, de annyira elfoglal az önmagam bátorítgatása, hogy igazán alig jut időm rá, hogy bűnös, börtönben sínylődő barátaimmal foglalkozzam.”¹⁵

A levelek 1911 és 1913 között ritkultak – vagy ismeretlen helyen lappanganak. A legközelebbi levél már 1919-ből keltezett, és a megélt borzalmakról nem árulkodik, csupán hangvételéből tűnik el a derű és a bizakodás. A *Fekete Ko-*

13 Tóth Gábor Sándor: A.Tóth Sándor. Bp., Püski, 2000. 20-21.p.

14 Lantos Magazin. 1930. február 15.

15 Orbók Loránd levele Bodor Aladárnak. Kolozsvár, 1910. Autográf, 2 f. Részlet. Lh. MTAKK Ms 971.

*lostor*¹⁶ rémségeit Orbóknak sikerült ugyan elkerülnie, de menekülése és szabadulása legalább olyan kalandos volt, mint egész élete: „internálták valamelyik dél-franciaországi római cirkusz romjai között, rongyos sátrak alatt, ahol az idő minden viszontagságát hónapokon át védekezés nélkül kellett elviselni. A fáradhatatlan Jeanette¹⁷ azután [...] kijárta, hogy Orbókot hatósági felügyelet mellett visszaeresszék a kis breton fürdőbe. [...] Fél évet húzott át ezen az istenhátamögötti helyen. [...] Jeanette azután engedélyt szerzett számára egyik dél-franciaországi városban való tartózkodásra.”

A spanyol határ közelsége s a Jeanette által megszerzett útlevél lehetővé tette, hogy 1916-ban kalandos bujkálások után „svájci újságíróként”, spanyol földön „vásári mutatványosként” újakezdje egész addigi életét.

Megnősült, feleségül vette Jeanette Detrét, házasságukból két gyermek született: Loránd és Sonia. Nyolc boldog, küzdelmes, de sikerekben gazdag év várt még Orbókra idegen földön, ahol sikerül bizonyítania: „azértis” kilép az ismeretlenségből a színházak rivaldafényébe. Új darabokat írt gyors egymásutánban, s ezeket Francisco De Viu fordította spanyolra, Capdevilla pedig katalánra. A madridi és barcelonai színházak örömmel fogadták darabjait: az első átütő sikert a *Casanova* jelentette, ezt a *Stevenson*, a *Goya* és a *Péter és Pál* követte – hogy csak a legjelentősebbeket említsük. Bodornak küldött lelkes leveleihez mindig csatolt egy-egy újságkivágatot, amely hírt ad a kinti sikerekről.

Az *El Tiempo*-ban 1920-ban megjelent interjúból a spanyol közönség is megismerhette a magyar szerző fordulatos, váratlan helyzetekben bővelkedő életét, illetve azt, hogy a barcelonai Romeóban bemutatott *Stevenson* ünnepelt szerzője szerencsésnek vallja magát, hogy Spanyolországban telepedhetett le, és lelkesen beszélt további terveiről, egy középkori legendán alapuló új darabról, a *La risa negráról*, amelybe háborús tapasztalatait sűrítene; terve között említette a jelentős spanyol szerzők műveinek magyarra való lefordítását is. „Itt barátokra és segítőtársakra találtam” – vallja.

Az *El Liberal* 1923 novemberi számában a *Casanova* new-yorki Empire Theater-beli bemutatójáról¹⁸ számolt be, és felidézte az először 1918-ban, Spanyolországban bemutatott darab hangulatát.

Orbók ekkor már anyagi értelemben is megengedhette magának, hogy megalapítsa a Norte-Sur színházi vállalatot, s ennek birtokában számos magyar (Földes Imre, Herczeg Ferenc, Molnár Ferenc stb.) és spanyol, osztrák, német szerzőnek segítsen – lehetővé tévén műveik színre kerülését.

16 Kuncz Aladár: *Fekete kolostor*. Utószót írta Ács Margit. Bp. Szépirodalmi Kvk. 331. p.

17 Jeanette Detre, Orbók Loránd későbbi felesége.

18 Zenei vezető: Deems Taylor, *Casanovat* Lowell Schermann alakítja, a női főszerepet Catharina Corkell kapja.

Orbók Lorándnak végső soron sikerült megvalósítania álmait, ám valójában mindig hazavágyódott: „Gyönyörű itt az élet. De hát talán a másvilágon is gyönyörű, az ember mégsem szeret meghalni. [...] Csak *extranjero*, idegen vagyok. És nemsokára már Magyarországon is, mindenütt idegen leszek” – írja Bodornak 1920-ban.

Máig megőrzött útlevele tanúsítja, hogy 1923 tavaszán még egy alkalommal hazajött, majd Svájcban át visszatért Spanyolországba. Sonia Orbók szerint édesapja a következő évre tervezte, hogy egész családjával visszatér – de erre már nem kerülhetett sor.

„A spanyol írók nagyon szerették Orbók Lorándot, előkelő tisztségeket töltött be az irodalmi egyesületekben, választmányi tagja volt a spanyol színpadi szerzők szövetségének. [...] Temetésén a legnevesebb spanyol írók is megjelentek. Martínez Sierra mondotta a spanyol szerzők nevében a búcsúztató beszédet a ravatalnál, a nyitott sírnál pedig Juan Capdevilla. [...] Szeptemberben az összes nagy spanyol színházak egy estén emlékünnepelet rendeznek, amikor az ő darabjait fogják játszani.”¹⁹

---

19 Színházi Élet, 1924. július-augusztus, 33. sz. 19. p.

LÁSZLÓ JÁNOS

KÖSZÖNTŐ A BERDE-SERLEGGEL AZ ERDÉLYI UNITÁRIUS EGYHÁZ FŐTANÁCSI ÜLÉSÉN, 2005. JÚLIUS 30-ÁN¹

Főtisztelendő Egyházi Főtanács!
Tisztelt vendégeink!

Berde Mózesre emlékezünk, előtte tisztelgünk ezzel a serleggel, a megemlékezés, a „tisztesség adassék” szándékával. A cselekvő emberről, a döntéseit vállaló, a szándékai mellé anyagi eszközöket rendelő emberről emlékezünk. Emlékeznünk kell, mert példája erőt ad, erőt kell hogy adjon, hogy itt és most mi is meg tudjunk felelni életünk kihívásainak.

A gyakran idézett, de talán nem eléggé megfogadott Reményik-gondolat – ne hagyjátok a templomot, „a templomot s az iskolát” – Berde Mózesben már akkor megfogalmazódott, amikor Trianon valóban még csak egy Párizs környéki palota volt, Magyarország pedig egyik legdinamikusabb fejlődési szakaszát élte.

Végrendeletével támogatta egyházát, az iskolának hajlékot, a diáknak cipót, a megfáradt lelkésznek-tanárnak nyugalmat biztosított. Összességében mégis talán azt mondanám: a tudást és a jövőt biztosította.

Sorsa, életútjának sajátos volta akkor látszik igazán, ha unokafivérével, Berde Áronnal párhuzamban szemléljük – nem szembeállítva őket! Kettejük élete – szimbolikusan – kiegészíti egymást.

Egyházi segítséggel előbb a keresztúri, majd a kolozsvári unitárius gimnáziumban tanultak, megtapasztalva a tehetséges, de szegény unitárius székely fiatalok sorsát. Áron egyházi segítséggel Németországban tanult tovább, hazatérve évtizedekig tanított, családot alapított, lapot szerkesztett és a kolozsvári tudományos élet egyik megalapozója lett, a kolozsvári egyetem első rektorát tisztelhetjük benne.

Mózes ügyvéd lett, 1848-ban országgyűlési képviselő, majd kormánybiztos, aztán bujdosó, halálraítélt, majd rab, később jószágigazgatóskodott, és a kiegyezés után miniszteri tanácsossá lépett elő.

Közben eltelt egy élet, az ország s a két Berde sorsát pedig alaposan megcsavarta a történelem. Az egyiknél család, az oktatás, a tudomány, a másíknál a forradalom, a bujdosás, majd a börtön vált meghatározó jeggyé. Mindkettejükénél

¹ A szerző a székelyudvarhelyi egyházkör és a székelyudvarhelyi egyházközség gondnoka

a legfontosabb azonban a szolgálat volt: oktatta vagy a mindennapi betevőt biztosítva, lapkiadással vagy iskolaépítéssel, más-más módon, de népüket, közösségüket szolgálták.

Berde Mózes előtt tisztelgünk most, aki a mindennapi élet, az anyagiak biztosításával szolgálta a közösséget, a cselekvő embert, aki a mindennapi ige mellé a falat kenyeret is odatette – hiszen egyformán fontos mindkettő.

Hagyatékának egy részét a trianoni döntés, a háborúk, a kommunista kisajátítások elsodorták, de a tudást, a szellemet, amely az épületből, a cipóból, a fizetésből is jövővé állt össze, nem tudták kikezdeni.

Közel három éves egyházi képviselőtanácsi és főtanácsi tagságomnál fogva közelebbről szembesülök azokkal a gazdasági gondokkal, amelyekkel egyházunk küszködik. Egyházunknak ma is anyagi nehézségei vannak – a központnak és a kis falvaknak, egyházközségeknek és lelkészeknek egyaránt. Joggal mondhatja sok lelkész-család: „lélek-lélek, de miből élek?!”, hiszen anyagi gondjaik vannak. Új fizetési rendszer kell, amely tisztességes jövedelmet biztosít, és az óvodák, iskolák, a lelkészképzés színvonalának is meg kell felelnie, a ma élő ember igényeinek.

Költségvetésünket felerészben az állam, felerészben a Berde és a hozzá hasonló adománytevők által létrehozott vagyon hozadéka fedezi. A mi felelősségünk, hogy tovább tudjunk lépni, hiszen a szellemiek mellett az anyagiakra is szükség van, és ennek biztosítása nagymértékben a világiak, a mi felelősségünk, a mi kihívásunk. Ezért vállalom részt az Egyház gazdasági életének szervezésében.

Sok a tennivaló, fel kell zárkóztatni a mai igények szintjére az Egyház gazdasági életét. Átláthatóvá kell tennünk a gazdálkodást, és hozzáértő emberekre bízni, hogy a létező vagyont gyarapítsák, az elkobzottat visszaigényeljék, befektetésekkel, beruházásokkal – a ma eszközeivel – biztosítsák azt, amit a maga idejében Berde Mózes is tett.

A két Berde – Áron és Mózes –, a szellemiekben és anyagiakban testet öltő szolgálat üzenete az, amit a nemes és hasznos hagyományt folytatva Balázs Ferenc valósított meg: az *összefogás*. A mi szellemi és anyagi igényeink és szükségleteink gondjai is közös együtt-munkálkodással, összefogással nyerhetnek megoldást.

Ehhez a munkához, az összefogáshoz kérem Isten áldását, amikor ezt a serleget Berde Mózes előtt tisztelegve köszöntésre emelem.

MEZEI BALÁZS

HANS JONAS: DER GOTTESBEGRIFF NACH AUSCHWITZ¹

Hans Jonas, akit leginkább a gnózis történetének kutatójaként és a gnoszticizmus értelmezőjeként tartunk számon, életműve legfontosabb darabjának kétségkívül a *Das Prinzip Verantwortung [A felelősséget]* című, 1984-ben megjelent könyvét tartotta. A könyv, mint alcíme is mutatja, olyan etika kidolgozásának kísérlete, amely a kanti formális etikát felváltandó a technológiai korszak emberének is iránymutatóként szolgálhat. Jonas érvelése szerint a kanti kategorikus imperatívusz – „Cselekedj úgy, hogy akaratod maximája mindenkor egyúttal egyetemes törvényhozás elvéül szolgálhasson” – alapjában véve elhibázott, hiszen adódhat olyan helyzet, amikor valaki ténylegesen úgy véli: adott helyzete indokolja saját maga elpusztítását. Ha a kanti imperatívuszt elfogadjuk minden cselekvés maximájának, úgy az említett személy joggal kívánhatná az egész emberiség pusztulását. Valójában azonban a kanti imperatívusz feltételez egy még alapvetőbb elvet: az emberiség fennmaradását, mely egyben – szemben a kanti princípium formális egyetemességével – tartalmi univerzalitást mutat. Eszerint minden etikai cselekvés maximája (és nem formális imperatívusza) így szól: „Cselekedj úgy, hogy cselekvésed hatásai összhangban álljanak a valódi emberi élet földi megmaradásával.”

Jonas ezen új etikai imperatívusz alapján fejti ki gondolatait a technológiai civilizáció önromboló törekvéseinek visszaszorításáról, a technológia elterjedése mögött álló ideológiák – az utopisztikus rendszerek – kritikájáról, hogy mindennek fényében kidolgozza azt az új etikát, amely véleménye szerint nemcsak az előbb említett nehézségre képes válaszolni, hanem az emberiség végső elhivatásának beteljesülését is elősegíti. Ezt az etikát Jonas felelősségetikának nevezi. A felelősségetika alapmózanata, mint a fenti imperatívusból is kitűnik, az emberi élet – a valódi emberi élet – megőrzésének felelőssége. Ennek érdekében az etikai cselekvésnek önkorlátozónak kell lennie, vagyis mindenkor nyitva kell állnia alternatív cselekvési módok előtt, és bizonyos mértékig, éppen a felelősség elve alapján, segítenie kell ezek kibontakozását. A felelősség egyrészt azon a felismerésen nyugszik, hogy a jövő abszolút értelemben nyitott: Jonas szerint nincs eldöntve, hogy az emberiség története miként alakul; másrészt a felelősség abban áll, hogy ezt a nyitottságot bizonyos önromboló tendenciák – így a technológiai

---

1 Suhrkamp: Stuttgart 1984.

civilizáció szertelen burjánzása – ellenében is fenntartsa; ezen a ponton a felelősség restriktív jellegű cselekvést tartalmaz.

Jonas figyelmes olvasója hamar felfigyel arra a problémára, hogy amiképpen Jonas joggal vezette vissza a kanti kategorikus imperatívuszot egy benne implikált, még egyetemesebb s tartalmilag is telített maximára, úgy joggal vethető fel az az – első látásra abszurdnak tűnő, de teoretikusan elkerülhetetlen – kérdés: mi igazolja az emberiség fennmaradásának szükségességét? Jonas természetesen tudatában volt ennek a lehetséges kérdésnek; a kérdésre adott választ azonban több okból sem foglalta bele a *Das Prinzip Verantwortung*ba, hanem külön gondolatmenetként – egy előadás szövegében feldolgozva – jelentette meg *Az istenfogalom Auschwitz után* címmel.² Ennek a gesztusnak több oka is lehet, amelyek közül az egyik a füzetként közreadott előadás bevezetőjéből is kikövetkeztethető. Eszerint bizonyos végső kérdésekre adott válaszok műfajilag más kategóriába tartoznak, mint a rájuk épülő argumentáció. [...]

A szöveg, amelyet Jonas az említett kis füzetben nyilvánosságra hozott, egy mítosz vagy mitikus történet ismertetése, és korántsem bőbeszédű interpretációja. Mint már a szöveg címéből is kitűnik, Jonas számára nem egyszerűen a felelősségetika megalapozása tette szükségessé az istenfogalommal való szembesülést, hanem a modern technológiai civilizáció egyik megrázó következménye: a zsidó vallásúak tömeges megsemmisítésének az akarata. Jonas véleménye szerint nemcsak a zsidóknak, hanem minden, a vallás kérdéseivel foglalkozó embernek szembe kell néznie azon következményekkel, melyek abból a pőre tényből fakadnak, hogy Isten, a zsidó nép Istene, a kiválasztott nép Istene engedte megtörténni a nép tagjainak tömeges megsemmisítését. Hogyan történhetett ez meg? – teszi fel a kérdést Jonas s vele együtt az események túlélői és tanulmányozói. Hogyan engedhette a végtelennek, hűségeseznek, legyőzhetetlennek ismert Isten ennek az eseménynek a megtörténtét? Jonas válasza első látásra egyszerű: Isten azért engedte meg mindennek bekövetkeztét, mert nem volt képes megakadályozni. Isten, mint Jonas provokatívan fogalmaz, lényegileg erőtlen Isten, aki az emberiséggel eggyé válva részt vesz annak sorsában, szenvedésében, és vele együtt vállalja a fennmaradás vagy a teljes megsemmisülés kockázatát.

E szavak természetesen nem egyszerűen a spekulatív teológia kifejezései, hanem inkább a mitikus fogalmazásai. Jonas tudatosan választja e kifejezőmódot, mert véleménye szerint másképpen nem is lehet érthetővé tenni egyrészt a megtörtént események jelentőségét, másrészt azt, hogy ezen események mi-

---

2 Az eredeti szöveget Jonas 1984-ben mondta el Tübingenben, az ottani Eberhard-Karl-Universitát Dr. Leopold Lukas-Díjának átvételekor. A díj indoklása kimondja: Jonas fáradhatatlanul küzdött azért, hogy „e veszélyekkel teli korban az embert racionális érvekkel segítse egyre közelebb annak belátásához és elfogadásához, hogy elkerülhetetlenül szükségünk van az emberi felelősség etikájára.”

képpen kapcsolódnak bele egy átfogó üdvmetafizika szerkezetébe. Az alábbiakban nem törekszem ennek a mitikus teológiának részletes kifejtésére; inkább arra törekszem, hogy Jonas szövegéből kiemeljem a strukturálisan leglényegesebb mozzanatot, s annak rövid elemzését nyújtsam. Ez a mozzanat pedig talán nem annyira a teodiceai, hanem sokkal inkább a merőben teológiai gondolat, mely szerint Isten, mint Jonas mondja, nem mindenható; de nem azért nem mindenható, mert erre nem lenne képes, hanem mert a teremtéssel lemondott mindenhatóságáról és azon attribútumairól, melyek a hagyományos monoteista teológiákban megilletik. Lemondásának célja, hogy létrejöjjön a világ, s hogy fejlődése során szabadon, a maga erejéből érje el azt a pontot, melyen valamilyen kiküthathatlan módon visszatér az isteni teljességbe; Isten részt vesz ebben a folyamatban, mégpedig oly mértékben, hogy mintegy kockára teszi önmagát: ha a világ s benne az ember képes arra az erkölcsi felemelkedésre, mely lehetővé teszi mintegy átlényegülését, Isten is, mint Jonas idézi, „minden lehet mindenekben”; ha azonban erre nem képes, a világ a végtelen felbomlás útjára tér, s ebben a sorsban Isten is osztozik.

A gondolat első látásra visszahőköltető. Különösen, ha a monoteista teológiák felfogása felől közelítünk hozzá, mely visszásságon az sem enyhít, hogy a kereszténységből jól ismerjük a szenvedő Isten fogalmát – hiszen ez a gondolat a keresztény teológiában olyannyira definiált, hogy lehetetlen és ellentmondásos lenne Isten teljes lényére vonatkoztatni. Persze, folytathatnánk a sort: a keletkező Isten valamilyen fogalma szerepel Teilhard de Chardinnél vagy éppen Alfred Whiteheadnél; ám egyiküknél sem azzal a hangsúllyal, mint Jonasnál, aki szerint Isten, amennyiben a teremtett világot létrehozta, erőtlenné vált. Ne feledjük: Jonas egyfajta saját maga által bevezetett mitikus nyelvet használ; ő maga is jól tudja, hogy Isten mint olyan nem válhat „erőtlenné”, hiszen ez – a hagyományos teológia szempontjából – legalább olyan logikai ellentmondás lenne, mint a Jonas által visszautasított „mindenhatóság” fogalma.

Ami az erőtlenség fogalma mögött a szövegben meghúzódik, az voltaképpen a hagyományos teológia bírálata. Auschwitz Jonas szerint érvénytelenítette a monoteista teológiákat a maguk mindenható istenfogalmával, melynek csodákat, tökéletességet, gondviselést stb. tulajdonítunk. Ezen attribútumok bírálata azonban egy sokkal mélyebb s nem csak Jonasnál megjelenő igényt fejez ki: eszerint radikálisan újra kell gondolnunk hagyományos istenfogalmainkat, legyen az zsidó, keresztény vagy éppen filozófiai. A radikális újragondolás igénye a 20. század tapasztalatából emelkedik ki: az érthetetlen világháborúkból, a tömegpusztításból, népek és nemzetek, egyének és csoportok szisztematikus megsemmisítésének akaratából, a totalitáriánus társadalmak kialakulásából, a velük megjelenő, őket nyomon követő döbbenetes erkölcsi és anyagi pusztulásról, s nem utolsósorban a természetes környezet egyre mélyebbre hatoló lerombolásából. Tehát nem egyszerűen annyi ezen újragondolás oka, mint Descartes-é, aki szinte paranoiá-

san újra meg újra valamiféle „dieu trompeur”, valami spiritus malignus dühödt illúziókeltését vélte felfedezni saját gondolataiban; sokkal inkább azokra a misztikusokra kell gondolnunk, akik nem elégedtek meg a fogalmak nyelvi átvételével, még csak a hagyományos pietizmus formáiból meríthető érzelmi tapasztalatokkal sem, hanem ezeken is túllépve oly utakra tértek, melyek végén valóban ismeretlen földrész körvonalai sejlettek fel.

Vagyis Jonas ugyan egyrészt a modernitás megdöbbenő tapasztalatára hivatkozik az istenfogalom újragondolásának felvetésekor, ugyanakkor – s ezzel maga is tisztában van – olyan, az ember mivoltából fakadó igényre is támaszkodik, mely végül is az ember önállóságának, teológiailag is értett szabadságának elidegeníthetetlen része. Mint Max Scheler írja – tudva-tudatlan talán Descartesra utalva –, ha az ember azon dolgok valódi megértésére törekszik, melyekről a vallásban esik szó, az ott szereplő fogalmakat olyan útmutatóként kell kezelnie, melyek valódi tartalmát csak módszeres kiüresítésük, magával a semmivel való szembekerülés tapasztalata alapján tárhatja föl. Talán ez a tapasztalat indított másokat is arra az útra, melyen a maguk módján erre a feladatra vállalkoztak; így filozófiai nyelven Emmanuel Levinas, aki sok ponton azonban nyilvánvalóan Heideggert követi. Kettejüktől bőven merítve, de önállóan is megszólalva – noha kissé irodalmias formában – járja ezt az utat Jean-Luc Marion.

Miféle útról van itt szó? Mindenekelőtt a vallás radikális kritikájáról; ám aligha elégedhetünk meg azzal, ami „valláskritikaként” a hazai gondolkodás egyes sztrátumaiban megfogalmazódott az elmúlt évtizedekben. Hiszen ez utóbbi nemcsak a vallás elégtelen fogalmából indult ki, hanem az esetek jelentős részében elköveti a primitív ateizmus azon fatális tévedését is, hogy azt, amit cáfol és tagad, voltaképpen megerősíti és közvetetten igazolja. Abban a valláskritikában, melyről dolgozatunkban szó van, nem csak a vallás forog kockán – hiszen minden vallás világertelmezés, melynek valóságigénye immanens módon megkérdőjelezhetetlen; tehát a vallásbírálata a „világ” bírálata is. A világ azonban mindig és mindenekelőtt az én világom; a bennem létrejött, a közösségtől és a közösségben általam elsajátított világ, melyben a vallás vagy az egészét átfogó szintézis, vagy a világnak csak egyetlen összefüggésébe szorított jelenség. Mindkét esetben: világom része s e világ, s benne a vallás radikális kritikája, elsősorban önmagam kritikáját jelenti: konkrét önmagam egyrészt kanti analízisét, másrészt megsemmisítő, karteziánus bírálataát. Ebben a bírálóban – különösen, ha a husserli epokhé sokak által radikalizált változatát alkalmazzuk – magam, ahogyan önmagamat ismertem, ahogyan magamról hagyományosan tudtam, ahogyan mások tudtak és tudnak rólam – mindez megsemmisül. Hogy „külsőleg” megsemmisül-e, most jelentéktelen kérdés; lényegesebb, hogy önmagamra vonatkozó tudásom összefüggésében semmisül meg, hiszen ez az a tudás, melyben önmagam számára folyamatosan létrejövök, amelyben létrejön számomra a világ benne a megsemmisülésre ítélt vallással – s a vallás trónusán Istennel.

Ha mindezt Isten oldaláról igyekszünk szemügyre venni – mint Jonas teszi –, úgy az isteni önfeladás mozzanatát nem szabad egyszerűen kvázi-naivan a teremtés „idejére” tennünk; hiszen a teremtés folyamatos teremtés, s amennyiben Isten önmagát feladja, lemond önmagáról, istenségéről, úgy azt a világ idejében mérve folyamatosan kell megtennie, minden pillanatban. Ez viszont egybevág azzal, amit az előbb az istenfogalom radikális kritikájáról mondtam: ez utóbbi ugyanis szubjektív követése lenne annak, ami Istenben vagy Istennel a mitikus elbeszélés szerint folyamatosan megtörténik. Ahogyan önmagam radikális kritikája magam és világom egészét érinti, úgy az isteni önfeladás hasonlóképpen kell hogy fölbukkanjon abban is, amiben Isten bizonyos értelemben eminens módon jelentkezik, tudniillik a rá vonatkozó fogalomban.

Ez a két folyamat, úgy tűnik, két tűzpatakhoz hasonló, mely a hagyományos teológia szérűjét teljes megsemmisítéssel fenyegeti. Ám ez csak látszat; hiszen nem szabad elfelednünk: Jonas értelmezésében Isten önkorlátozást hajt végre akkor, amikor mindenhatóságáról mintegy lemondva elvegyül a teremtett világ keletkező forgatagában. Önkorlátozása, úgy tűnik, szinte még az önfeladás, az erőtlenség mozzanatánál is lényegesebb fogalom; mert mindenhatóságából úgy vált erőtlenné, hogy mindenhatóságát a maga végtelen szabadságában korlátozta s alávetette magát a világnak. Ennek megfelelően a hagyományos teológia sem pusztul el ezen megközelítés tüzeiben – hiszen a megközelítésben önkorlátozás érvényesül, mely a radikális bírálatot úgy hajtja végre, hogy bírálata tárgyát a maga összefüggésében – az objektív teológia összefüggésében – érvényesként őrzi meg.

Mit is kell értenünk ezen az önkorlátozáson? Valami ilyesmit: a szabadság a lehetőségek beteljesítésének, illetve elvetésének választását implikálja; ezen választás kötetlenségét vagy feltétlenségét. Isten esetében azonban a lehetőség egyben aktualitás; minden isteni tartalom, eszméi vagy gondolatai, egyben azonnal létrejövő valóságok. Ha viszont ez így van, aktualitásukat csak két dolog korlátozhatja; vagy a világ természete, mely idői, vagy Isten korlátozó akarata. Ám egyáltalán nem tűnik ellentmondásosnak olyan időstruktúra elképzelése, melyben a valóságok szimultán léteznek pusztán lehetőségként és merő valóságként. Vagyis az a tény, hogy az idő mint a valóság önszerveződésének szintetikus aspektusa jelenik meg, sokkal inkább arra enged következtetni, hogy e struktúra mibenléteért már nem maga a struktúra felelős, hanem egy azon túl levő mozzanat, egy transzcendentális mozzanat, mely meghatározza, hogy az idő éppen így viselkedjék abban az összefüggésben, melyben ismerjük. Ha a lehetséges világok problémája felől közelítjük a kérdést: kell egy feltétel, mely szerint valamennyi lehetséges világból éppen ez az egy, melyet ismerünk, az aktuális világ. Vagyis e meghatározó mozzanat szükségképpen valami negatív: olyan, mely a lehetséges struktúrákból egyetlen valóságát engedi érvényre jutni; a többit, mondhatjuk, mintegy korlátozza aktualizálódásában. Nos, Isten önkorlátozása talán éppen eb-

ben áll: a potencialitások összességéből egy bizonyos potencialitást enged aktualizálódni, míg másokat visszatart ettől, vagyis visszatartja önmagát attól, hogy valóságként fogja fel azt, ami nélkül azonnal ténylegesülne.

De hogyan képes Isten ilyesmire? Ez az a pont, melyen mintha Jonas eszméje igazolódna: úgy képes erre, hogy mindenhatóságát feladva azonosul valamely lehetőség aktualitásával, vagyis a lehetséges világok sokaságában a ténylegesen kialakuló világgal – így véve mintegy elejét annak, hogy a lehetséges világok totalitása egyszerre váljék aktuálissá. Ezzel azonban, kicsit Jonason is túlmutatva, arra nyílik rálátásunk, hogy az erőtlen Isten alapjában véve önkorlátozó Isten; s hogy csak éppen a mindenható képes a valódi önkorlátozásra, míg minden más létező, mely saját létének feltételeit csak részben tartalmazza, csupán részleges önkorlátozásra képes.

Az ember azonban olyan lény, mely egyvalamiben osztozik a mindenhatóval: abban ugyanis, hogy öntudatának teljességét egy bizonyos szinten totálisan birtookolja, az öntudat bizonyos szintjén folytonosan tudatában van önmagának (ezt nevezzük szubjektivitásnak), s ezzel is jelzi, hogy valamit őriz a mindenható természetéből; ami abban is megnyilvánul, hogy – az ismert definíciókkal összhangban s azok alapvetéseként – az ember szabadsága is elsősorban önkorlátozás.

Jonas istenfogalma mitikus nyelven kerül előadásra. Ez azonban nem oka annak, hogy ne lehessen, ha csak futólag is, összevetni némely istenfogalmakkal, melyek más, inkább analitikus nyelven alkotó filozófusokban fogalmazódtak meg. Kérdésem, mellyel Jonas istenfogalmának tágabb teofilozófiai jelentőségére szeretnék most csak vázlatosan rámutatni, így szól: mi lehet a jelentősége a jonasi istenfogalomnak az analitikus természetes teológia szemszögéből?

Az analitikus természetes teológia a theologia naturalis középkori diszciplínájának örököse, melyben Isten léte, mivolta és tulajdonságai mint fogalmak kerültek szigorú logikai koherenciával kimutatásra. A fogalmak mögött a kinyilatkoztatás körében meghatározott dogmák axiomatikája állt, ami mintegy felszabadította a fogalomelemzőket a fogalom és a tapasztalat viszonyának vizsgálatától. Modern követőik – legyenek bár a teista Hartshorne, Plantinga vagy Swinburne, vagy a filozófiailag ateista Mackie hívei – osztoznak elődeikkel abban, hogy meghatározott kifejezések (például: „Meghaladhatatlan nagyság annyi mint: maximális kiválóság minden lehetséges világban”) állításokban való felhasználását igazolják logikailag, vagy éppen cáfolják meg őket, ezáltal bizonyítva vagy elvetve Isten létét és bizonyos tulajdonságait. Ezen törekvések számos, nemcsak a logikusok számára zavarba ejtően briliáns eredményhez vezettek, mint például Plantinga modális logikai érve Isten léte mellett, vagy éppen Swinburne elmélete a „személyes magyarázat” mint minden tudományos magyarázatot meghaladó teljességű explanáció érvényessége felől.

E meditáció terjedelme nem engedi meg, hogy e kérdésnél hosszabban időzzünk; annyit érdemes azonban megjegyeznünk, hogy ezek az elméletek vagy leg-

alábbis egy részük, nem foglalkoznak azzal a kérdéssel, hogy, amennyiben rendelkezünk Isten fogalmával valamilyen értelemben, honnét teszünk szert erre a fogalomra; hogy vajon pusztán azáltal, hogy egy adott nyelvi összefüggésben el-sajátítjuk azt a nyelvjátékot, melyben e kifejezés koherensen alkalmazható, egyben többet is megtudhatunk tartalmáról (vagy jelentéséről), mintha például helyette inkább az orenda vagy a kitshi manitu kifejezéseket használnánk. Rudolf Otto klasszikus írásában, a *Das Heiligében* [*A Szent*] azzal az ambiciózus szándékkal állt elő, hogy e művel megalkotja – a kanti tiszta ész antipódusaként – az irracionális „ész” kritikáját. Tette ezt azért, mert úgy vélte: a vallás középpontjában álló istenfogalom nem egyszerűen flatus vocis, üresen csengő szó, hanem valamilyen értelemben tapasztalati alappal rendelkező jelenség, mint ahogyan erről a legtöbb vallás is tanúskodik, amennyiben bennük nem szavakkal áll kapcsolatban az ember, hanem meggyőződése szerint létét döntően meghatározó, tapasztalati valósággal.

Az „istentapasztalat” persze gyanús kifejezés; sok mindent takarhat, amire most nem szükséges kitérnünk. Fedezi azonban azt a korántsem értelmetlen gondolatot is, mely szerint a vallás, mint hagyomány-, intézmény- és tanrendszer, aligha érdemel figyelmet e tapasztalat bizonyos értelmű megléte nélkül; hiszen legalábbis a vallásalapítók és a vallásreformátorok rendelkeztek oly döntő tapasztalatokkal, melyek gyökeresen meghatározták ön- és világértésüket, célt adtak akaratauknak és cselekvésüknek. Teoretikusan ezért elmondható, hogy minden istenfogalom közvetett vagy közvetlen módon bizonyos tapasztalaton alapul, ami nélkül maga a kifejezés tökéletesen értelmetlen lenne. Mutatja ezt a tény már az is, hogy az Isten szó egyes megfelelői (Gott, God, Deus, Theosz stb.) nyilvánvalóan tapasztalati eredetűek – olyan tapasztalatra utalnak, melyet a vallásos ember a természetitől különálló léttartományra vonatkoztatott. Kérdés ezért, hogy vajon az a történetileg-kulturálisan komplex módon meghatározott jelentés, melyet manapság az Isten szónak tulajdonítunk, nem vezethető-e vissza, nem alapozható-e meg egy korrelatív tapasztalati mozzanat kimutatásával és elemzésével? Ahhoz persze, hogy e kérdésre választ adhassunk, magát a „tapasztalat” kifejezést is tisztáznunk kell, hogy – Kant végzetes tévedését elkerülve – ne azonosítsuk annak merőben parciális fogalmával. Világos, hogyha Isten tapasztalatáról beszélünk, nem segít rajtunk sem az érzéki tapasztalat fogalma, sem az öntapasztalásnak az introspekcióban megjelenő sajátos változata; ha azonban Husserl tapasztalatelemzése segítségünkre lehet egy új tapasztalati fogalom kialakításában, ha Heideggernek az *Identität und Differenz* című munkájában és másutt is kifejtett paradox felfogása koherensen továbbgondolható, ha Levinas témoignage-fogalma, a tanúság vagy tanúbizonyság-fogalma beleilleszhető jelen összefüggésünkbe – akkor tehát, mint remélni szeretném, van mit keresnünk az „istentapasztalat” kifejezésének terén. Ebben az értelemben olyan tapasztalatról van szó, mely az érzékelés hagyományos (akár szintetikus) fogalma és a gondolkodás szintén ha-

gyománys, mentális fogalma között oly módon létesít kapcsolatot, hogy rámutat közös eredetükre abban a prekognitív rendszerben, mely egyaránt felelős a világnak nevezett valóságért és annak mentális, szubjektív feldolgozásáért.

Ezen a ponton már körvonalazódhat Jonas teológiai javaslatának hordereje. Azt javasolja ugyanis, hogy szembesülve a század legmegdöbbentőbb gonosz-tetteivel, mintegy befelé fordulva számoljuk föl e komplex történeti-kulturális jelentést, s térjünk vissza valami eredetihez, melyre ez a jelentés ráépült, lassan oly mértékben és oly fojtogatóan, hogy az eredeti mozzanat már-már feledésbe merült. Azt javasolja, hogy gondoljuk újra radikálisan a jelentés és a tapasztalat összefüggését s a teodicea alapelvének megfelelően – melynek ősképe Jób makacs és kétségbeesett kérdezése – olyan választ keressünk rá, mely ezen megrázó tapasztalattal, vagyis saját tapasztalati világunkkal összhangban állhat. A fogalomnak, a szónak csak akkor lesz tárgyalható, elemezhető, formalizálható értelme, ha megértjük eredeti gyökerezését.

Jonas javaslata azonban eredetileg csak amaz elfeledhetetlen esemény által keltett megdöbbenés és rémület orvoslására szolgált; Jonas maga nem teszi föl a kérdést, hogy vajon nem szembesülünk-e bizonyos módon mindenképpen azzal a szükséglettel, ami a radikális újragondolás kovásza. E sorok írójának véleménye szerint ez a szembesülés elkerülhetetlen mindazok számára, akik emberségüket nem egyszerűen az elfogadott világ által behatárolt lehetőségek összefüggésében, hanem e lehetőségek eredetére és értelmére is rákérdezve akarják élni – olyan életként, mely mindenekelőtt e jelenvaló (vagyis a kritikátlanul csupán használt) világ elutasításán alapszik. Ez az elvetés csak látszólag valami negatív; valójában, egyszerűen fogalmazva, annak a hűségnek a leple csupán, mely az embert saját létezésének alapjában véve feltétlen elfogadásához köti (religat). Csak ezen kötelék mibenlétének felismerésén alapulhat az az egzisztenciális átalakulás, melyben megnyílik az út olyan tapasztalatok és elméleti feldolgozásuk előtt, olyan tartalmak és pozitív megvalósításuk számára, melyekre Jonas is támaszkodik mitikus elbeszélésében.

DR. HELMUT BAIER¹LEVÉLTÁRI EGYEZMÉNYEK
AZ EURÓPAI UNIÓBAN

Az EU területén levő levéltárak – a könyvtárakhoz hasonlóan – az EU-tag-államok kulturális fennhatósága alá tartoznak. Ez azt jelenti, hogy minden egyes tagország az EU-jognak a nemzeti jogba átültetett keretei között önállóan tudja szabályozni levéltári ügyeit. Ebből adódóan nincsenek egységes EU-s levéltári irányelvek, viszont létezik az Európa Tanácsnak egy olyan levéltár-politikája, amelyet az EU tagállamai elfogadtak.

Az Európai Közösségek Tanácsának 1991. november 14-i határozata alapján az Európai Bizottság a főtitkárság ügyvitele alatt azt a feladatot kapta, hogy egy szakértőkből álló csoportot nevezzen ki annak vizsgálatára, mennyiben lehetséges és kívánatos az addigi módszerek és gyakorlat jobb koordinálása a tagországok levéltáraiban. 1994-ben az Európai Közösségek Hivatalos Közleményeinek Tanácsa közzétette azt a jelentést, amelyet az Európa Tanács indítványozott, és amelyet az 1993-as év közepére fejeztek be. Címe: *A levéltárak az Európai Unióban. A szakértőcsoport jelentése az archívumok tevékenységének koordinálásáról.*

Ez tehát még az 1993. november 1-jei EU-szerződés – a „Maastrichti Szerződés” – hatályba lépését megelőzően történt. Ez a szerződés az EU-ról éppúgy utal az európai kontinens megosztása megszüntetésének történelmi jelentőségére, akárcsak arra a szükségszerűsége, hogy szilárd alapokat kell teremteni Európa sorsának jövőbeli alakításához, ahol a megvalósítás folyamata határozottan előrelendíti Európa népeinek egyre szorosabb unióját, és ahol a szabadság és demokrácia alapelvei érvényesülnek.

---

1 Dr. Helmut Baier (szül. 1939-ben) nyugalmazott levéltári igazgató, 2004-ig Nürnbergben volt az Evangélikus Tartományi Levéltár vezetője. Az International Council on Archives (ICA) keretében létrehozta és hosszú éveken át (2004-ig) irányította az Egyházak és Vallási közösségek Levéltári Szekcióját (SKR). A Német Levéltárosok Egyesületében az egyházi levéltárosok elnöke, a Bajor Egyháztörténeti Egyesület elnöke. Több mint 470 tudományos közlemény szerzője, amelyeknek súlypontja az egyház és nemzetiszocializmus bajorországi viszonya („Kirchenkampf”) és a nemzetközi írott kulturális javak megóvásának problematikája, különös tekintettel a posztkommunista országokra.

Helmut Baier évtizedek óta visszajáró vendége Románia állami és egyházi levéltárainak. 1990 óta a szakmai struktúrák – mindenekelőtt a romániai egyházi levéltár-ügy – kiépítésének aktív résztvevője.

Az itt publikált előadás szövegét Szenkovics Enikő fordította.

Az Európa Tanács 1993 közepén született határozata a levéltárak kettős funkcióját hangsúlyozza a jövő Európájában: egyrészt nélkülözhetetlen forrásként szolgálnak az európai történetírás és az egyes nemzetek történetírása számára, másrészt a szabadabb hozzáférés révén – mely mind a kutatók, mind az egyszerű polgárok érdeke – hasznos lehet a demokrácia megerősítésében.

E kettős funkció szem előtt tartásával meg kell találnunk az EU-tagállamok levéltári között, illetve e hivatalok és az EU szervei között az egyeztetés és az együttműködés jobban strukturált és következetesebb formáit. A levéltárak tevékenységéről szóló tervnek ugyanakkor át kell nyúlnia az Európai Unió földrajzi határain, és ennek mintájára az egész európai kontinensre ki kell terjednie. A Maastrichti Szerződés G 37-es cikkelyében ugyanis a következő áll: „A Közösség hozzájárul a tagállamok kultúrájának kibontakoztatásához, a nemzeti és regionális sokszínűség és a közös kulturális örökség egyidejű kiemelésével.”

Mivel a jelentés, az ún. *Fekete könyv* (feketébe kötött könyv) létrejöttében nagy szerepet játszottak a tagországok levéltárainak szakértői, következőképp szoros kapcsolatba kerültek az Európai Bizottsággal és más közösségi intézményekkel. Ezek a szakértők általában állami levéltárosok voltak, más csoportok (például egyházi levéltárosok) nem vettek részt ebben a munkában – s ezt képtelenségnek tartom, ha már a kultúrák sokfélesége mellett kötelezzük el magunkat. Másfelől ez az autoriter állam szerencsétlen hagyományának folytatása. Itt a különböző levéltáraknak minden bizonnyal még sok mindent be kell hozniuk, amennyiben ténylegesen közös levéltár-politikát akarunk megvalósítani.

A jelentés 1. része az egykori 12 tagállam levéltári szervezeteinek rövid összehasonlító leírása – természetesen itt is csak az állami és autonóm területi önkormányzati levéltárakról van szó. A 2. részben (az összehangolás és az együttműködés kérdései) tíz fejezetben olvasható a levéltári feladatokról, amelyeket szakmai súlypontként határoznak meg és elemeznek. A 3. részben, a függelékben válogatás található a nemzeti jogi előírásokból.

A levéltári feladatok, amelyekben meg kell erősíteni az európai és a nemzetközi együttműködést, a következők: a levéltári értékek felértékelése és kiválasztása, anyagi konzerválása, a levéltárakhoz való hozzáférés praktikus feltételeinek, illetőleg az egyes államokra szabott jogi előírások összehangolása és a levéltári hozzáférés megteremtése, az elektronikus adathordozók adminisztrációja és megőrzése, információcsere és adathálózatok a tagállamok levéltárainak tevékenységében, levéltáros-képzés és diplomáik kölcsönös elismerése, a magánlevéltáraknak (s ezen belül az egyházi levéltáraknak), a Közösség levéltárainak és végül az európai levéltáraknak a kommunikálása.

Az eljárások és az együttműködés intenzitása természetesen a mindenkori feladatoktól függ. Ezért az információ- és tapasztalatcsere ugyanolyan fontos, mint az értékelési modellek fejlesztése, a levéltár-épületek minőségi szabványainak kidolgozása és a konzerválásra vonatkozó intézkedések, pénzügyi segítségek

felhasználhatósága katasztrófa esetén, a talált anyagok közzététele (fordításokban is), közös feltételek a harmincéves záros határidő lerövidítésére, egy modell kidolgozása az elektronikus levéltári értékek archiválására, levéltáros-csere különböző képzések szintjén és ezek végbizonyítványának elismerése, illetve javított szabályozás a kulturális javak – különösen a magánlevéltárak javainak – megőrzésére. Ezek nagyra vágyó törekvések és célok, amelyeket viszont az ICA már az 1948-as megalakulásától kezdve követ. Az ICA ezért minden említett területen szorosan együttműködik az Európa Tanáccsal és az EU-val.

Vegyük szemügyre a magánlevéltárakról szóló 8. fejezetet! Már az első mondatban rábukkanunk egy ellentmondásra, amely a következőképpen hangzik: „Bár az egyes államok előírásainak megfelelően különböző dokumentumokat sorolnak be magánlevéltári anyagokként, a magánlevéltári értékek felügyeletének célja ezen anyagok megtekintésének és megőrzésének garantálásában jelölhető meg.”

Itt minden nem nyilvános levéltárat magánlevéltárként határoznak meg, az egyházi levéltárak is ide sorolhatók, amennyiben nemzeti szinten nem rögzítettek másként. A nyilvántartásba vétel mindenekelőtt a magánlevéltári értékekre vonatkozik, a történelem és kultúra, illetve a mindenkori nemzeti identitás alakításában játszott szerepe alapján. Az ilyenfajta kulturális javak továbbadását ellenőrizni, az ezekre vonatkozó információcserét pedig segíteni kell (ismert állományok részét képező talált könyvek terjesztése, reprodukciók, informatikai hálózatok cseréje stb.). Meg kell jegyezni, hogy a kulturális javakhoz minden olyan levéltár hozzátartozik, mely 50 évnél idősebb, függetlenül állományainak hordozóanyagától.

A különböző szállítási intézkedések mentén elengedhetetlen az aktív együttműködés arra vonatkozóan, hogy a levéltári értékek a helyszínen anyagi és konzerválási szempontból biztosítva legyenek, valamint hogy a hozzáférést kedvező körülmények között lehetővé tegyék. Ezzel az eltékozlás vagy a törvénytelen kivitel veszélye is megelőzhető lenne.

A szóban forgó levéltárak megfelelő ellenőrzésének szervezése ezért a következő természetű célok megvalósítását jelenti: a dokumentumok jó állapotának megőrzése, egységes és intakt állományok, a hozzáférés lehetősége, a keresőeszközök megléte. Emellett az adathálózatok megteremtése/reprodukciója az adatokhoz való hozzáférést és a kiértékelést tenné lehetővé – globálisan.

A tulajdonosok törvényes szabályozásai és sajátos kötelességeiket tartalmazó katalógusai nagyon különböznek egymástól az egyes tagállamokban. Míg Hollandia semmiféle tulajdonjogi kötelezettséget nem irányoz elő, addig az olasz törvények a legszigorúbbak. Az állami vagy másfajta levéltáraknak részére történő megőrzésre való átadást már tervbe vették.

A jelentés hét ajánlásban foglalja össze a következőket:

1. az egyes tagállamokban létező magánlevéltári javak nyilvántartásba vételére történő igyekezet fokozása;

2. a lehető legszélesebb körű információáramlás azokról a levéltári tételekről, amelyeket hivatalosan történetileg különösen értékesnek sorolnak be – amennyiben lehetséges, adathálózaton is;

3. olyan, mikrofilmre átvitt dokumentumok cseréjére alkalmas rendszer létrehozása illetve kiépítése, amelyek nemcsak a megőrző ország számára történeti jelentőségű, hanem más országok számára is;

4. adókedvezmény engedélyezése a írásos magánjavak „eltékozlásának” vagy helytelen tárolásának megakadályozására;

5. szankciórendszer létrehozása, amelyet az európai kultúrjavak cseréjére vonatkozó előírások megszegése esetén használnának;

6. megfelelő kampány kidolgozása a magántulajdonban levő írásos történelmi javak hozzáférhetővé tételére, hogy a tulajdonosokat megnyerjék az állományok szakszerű megőrzése céljából;

7. Az együttműködés minden formájának támogatása, amely az állami levéltárak és a kutatói társaságok és központok között jön létre, és amely a nemzeti örökséghez tartozó magánlevéltárak védelmére és hozzáférhetővé tételére szolgál.

Ezeknek a céloknak az elérésére a tagállamok segítő – elsősorban adózással kapcsolatos – intézkedéseket hoztak. Ez azonban nyilvánvalóan kevés, ha ugyanakkor nem tudnak jelentős anyagi támogatást is biztosítani.

1994. június 17-én az Európa Tanács egyhangúlag jóváhagyta a jelentést, és kezdeményezte, hogy abba foglalják bele az ICA-hoz hasonló civil szervezetek tapasztalatait is. Az Európa Tanács a következő intézkedéseket tartotta fontosnak:

- egy interdiszciplináris fórum létrehozása a Közösség keretein belül az adminisztráció, a megőrző tárolás és a gépekkel olvasható adatok megszerzésének kérdéseiről, ahova meghívják a hatóságokat és az állami levéltárakat, valamint a gazdaság és kutatás képviselőit,

- a diák- és levéltároscsere támogatása a közös képzési és szakképzési programokon vagy a tagállamokkal való érintkezés más módjai során,

- egy kézikönyv kiadásának támogatása a Közösség minden hivatalos nyelven az eljárásokról és más előírásokról, amelyek jelenleg a tagállamokban és a közösségi szerveknél érvényesek a meglévő archívumokhoz való hozzáférésre vonatkozóan,

- megfelelő technikai füzetek elkészítésének és kiadásának támogatása az archivált dokumentumok és más anyagok konzerválását, restaurálását bemutató kutatómunkákra és azok eredményeire vonatkozó információkkal,

- az levéltárak tartalmára vonatkozó információk közzétételének támogatása, különböző technikák révén.

1996-ban és 1999-ben Brüsszelben sikerült megszövegezni az első ajánlást a „Gépileg olvasható adatok” című fórumon. 2002-ben már a harmadik ilyen fórumot rendezték meg Barcelonában (III. DLM: „Document Lifecycle Mana-

gement”). E sikeres európai DLM-fórum a 90-es évek közepétől a levéltárosok, a közigazgatás, kutatás és IKT-ipar (IKT: Információ-és kommunikációtechnológia) szakokon átnyúló platformmá nőtte ki magát azzal a céllal, hogy a bevált eljárásokat és konkrét megoldásokat rögzítsék és támogassák. A fórum végkövetkeztetéseit öt fontos eredményben jelölték meg:

1. Az IKT-ipar, amelytől 1999-ben segítséget és tanácsot kértek arra vonatkozóan, hogy a dokumentum- és információmenedzsment kihívásainak hogy lehet a digitális korszakban eleget tenni, időközben hat *Fehér Könyvet* adott ki a következő alapvető fontosságú témákról:

- a) rögzítés, katalogizálás és automatikus kategorizálás
- b) konvertálás és dokumentumformátum
- c) Content Menedzsment
- d) hozzáférés és védelem
- e) rendelkezésre állás és fenntartás
- f) ki- és továbbképzés és üzemeltetés

E *Fehér könyvek* tartalmát a használók konferencián bemutatott tapasztalatai alapján bővítették. A kiegészítő írások és irányvonalak még készülöben vannak.

2. Egyetértés született abban, hogy az európai modellekre vonatkozó követelményeket (MoReq) és metaadatokat az elektronikus dokumentumok és feljegyzések hatékony menedzsmentjéhez szabványrendszerre kell fejleszteni. Ezeket a szabványokat több európai országban már a kiírásokhoz és alkalmazásokhoz is felhasználják. A levéltárosokat itt a zárgondnokság képviselőiként szólítják fel, hogy ezt a specifikációt jobban igénybe vegyék.

3. A fórum megerősítette a DLM területén folyó ki- és továbbképzés szerepét. Az első tanulási modul, valamint az Európai Továbbképző Program az elektronikus dokumentum- és recordmenedzsmentért (E-TERM – European Training Programme on Electronic Records Management) didaktiai anyagai már az érdeklődő tagállamok, illetve a tagságra pályázó országok rendelkezésére állnak. A cserének (elsősorban) a levéltári iskolák és más, hasonló szakképzési intézmények között intenzívebbé kell válnia. E célból ajánlották a kompetenciák, standardok és tudásprofilok fejlesztését; különös figyelmet kell fordítani azokra a programokra, amelyek a nyilvánosságnak az archívummal kapcsolatos ismeretek értékével szembeni érzékenységét fokozzák, valamint ezeknek az információknak a modern menedzsmentjének szükségességét hangsúlyozzák.

4. A modern archívummenedzsment jogi aspektusait végig szem előtt tartották. A jogi előírások és standardok folytonos változása regionális, nemzeti és európai szinten az e-kormányzás, e-állampolgárság és e-kereskedelem tekintetében a harmonizáció sürgető igényét teremti meg a célból, hogy a rövid és hosszú lejáratú használatra vonatkozó információkat kidolgozzák és rendelkezésre bocsássák. A DLM követelményei szükségessé teszik a meglévő és jövőbeni törvényal-

kotás alapos vizsgálatát a levéltárak tevékenységére vonatkozóan, a hozzáférés, a magánsféra- és adatvédelem, az eredetiség, a szerzői jog, az elektronikus szignatúra és az ezzel kapcsolatos kérdések tekintetében.

Az intézkedések és javaslatok még kidolgozásra várnak.

5. Az egyik legjelentősebb eredmény egy úgynevezett „DLM-Network EEIG (European Economic Interest Group)” létrehozása, amelyhez már 11 nemzeti levéltár tartozik, és további képviselők, elsősorban a nyilvános adminisztráció, valamint az IKT-ipar képviselői fognak idetartozni.

Ez a hálózati iniciativa egy erősebb és bővített európai platformot mutat be, a következő fontos kérdésekre összpontosítva: szabványosítás, jogi aspektusok, ki- és továbbképzés, használói hozzáférés és hosszú lejáratú fenntartás. Ezenkívül más DLM-rendezvényeket is meg kell szervezni, egy speciális bizottságnak tovább kell ezt fejlesztenie, és az Európai Unió 6. keretprogramján erre vonatkozó indítványokat kell tennie.

Mára minden előadás megjelent nyomtatásban.

Az „Európai Levéltári Híreket” már 1996-ban az INSAR névre keresztelték (Information Summary on Archives), s az EU tagállamai és sajtóorgánumai levéltárainak tevékenységével kapcsolatos információcserét biztosítja. Mindeközben több füzet jelent meg, amelyek a mindenkori legújabb híreket tárják a nyilvánosság elé az egyes nemzeti levéltárak, levéltári iskolák és szakmai szervezetek, valamint az EU-tulajdonú levéltárak területéről. Ezek közül csupán egyet említek meg: 1996-ban jelent meg az *Archivführer der Außenministerien der Mitgliedstaaten und der Institutionen der Europäischen Union (Az Európai Unió tagállamai külügyminisztériumainak és intézményeinek archívumi ismertetője)* című kiadvány második kiadása. Ebben különböző írásokat adtak közre a levéltári javak lajstromozásáról, értékeléséről és leírásáról, leltárjegyzékeket az EU levéltárainból és az előtte létező intézményekből, összehasonlító tanulmányokat a modern levéltár mibenlétéről vagy a levéltárosi szakmáról alkotott képéről stb.

2000. július 13-án fontos intézkedés történt: a minisztertanács egy ajánlásról döntött a levéltárakhoz való szabad hozzáférés közös európai politikájára vonatkozóan. Ennek során egyrészt abban egyeztek meg, hogy megfelelő törvényeket bocsássanak ki a levéltárakhoz való szabad hozzáférést illetően, vagy hogy a meglévő törvényeket egyeztessék a megnevezett elvekhez, másrészt pedig ennek az ajánlásnak a lehető legátfogóbban minden érintett testületet és személyt egymáshoz közel kellene hoznia. Ez az ajánlás, amely mindenekelőtt a nyilvános, azaz állami levéltáraknak szól, egy sor kitűnő elvre épül, melyek közül az alábbiakban kiemeljük a legfontosabbakat:

– a tagállamok közötti szorosabb uniót a kulturális téren folytatott közös akciókkal lehet elérni;

– a levéltárak lényeges és pótolhatatlan kultúrelemek;

– a levéltárak biztosítják az emberi emlékezet életben maradását;

- a történelem nyilvánosságra hozatalával szembeni érdeklődés EU-szerte növekszik;
- egy tagországban csak akkor van teljes demokrácia, ha az illető ország minden egyes lakosának biztosítani tudja a lehetőséget a saját történelmének megismerésére;
- a történészek és a polgári társadalom óhajaként jelölhető meg, hogy történelmi folyamatainak összetettségét általában – de különösen a 20. századot tekintve – megismerje;
- a történelem jobb ismerete megakadályozhatja a lehetséges konfliktusok kialakulását;
- a nemzeti törvényalkotás még létező sokfélesége alapján szükségszerű a levéltárakhoz való hozzáférés közös politikáját létrehozni, közös elvekre alapozva, a demokratikus értékekkel való összhangban.

Ez az R(2000)13-as minisztertanácsi ajánlás tartalmazza továbbá a levéltár, a levéltárakhoz való hozzáférés, a felhasználó- és személyjogvédelem meghatározását, emellett pedig azt a felszólítást is, hogy a levéltárakhoz való szabad hozzáférést parlamenti törvényhozás által szabályozzák, a nemzeti törvényeket és adat- illetve személyjogvédelmet figyelembe véve. Ezek a törvényes kritériumok minden egyes ország levéltárai számára kötelezőek kell, hogy legyenek.

Kilenc rövid szakaszban írják le a levéltárakhoz való szabad hozzáférés törvényes szabályozását (mindig csak a nyilvános levéltárakról van szó), amelyet az alábbiakban foglalok össze:

- a levéltárakhoz való hozzáférés olyan jogot jelent, amely egy demokratikus rendszerben minden felhasználóra vonatkozik, nemzetiségre, helyzetre vagy funkcióra való tekintet nélkül;
- ezért a szolgáltatásért nem szabad díjat szedni;
- bizonyos állományokra záros határidőt lehet kiszabni, például a különleges közérdek védelmére (nemzetvédelem, külpolitika, közbiztonság) vagy az adat-, illetve a személyjogvédelem miatt. Korlátozásokat csak törvényi szabályozás alapján lehet hozni, tehát nem egy hatóság vagy levéltáros belátása szerint;
- a keresőeszközöknek minden állományt magában kell foglalniuk, azokat is, melyekhez a felhasználóknak (személytől függetlenül) különleges engedélyre van szükségük. A felhasználót erről fel kell világosítani;
- a használat mindennemű megtagadását írásban meg kell okolni. Panasztétel, illetve a rendes bírósághoz való folyamodás lehetséges kell, hogy legyen.

A Magánlevéltárakhoz való hozzáférés címet viselő záró szakasz elrendeli a következőt: „Amennyiben lehetséges, a szükséges változtatásokkal meg kell próbálni, hogy a magánlevéltárakhoz való hozzáférést összhangba hozzák a nyilvános levéltárakkal való hozzáféréssel.”

Ezt az ajánlást már számos tagországban megvalósították. Sőt a bajorországi evangélikus-lutheránus egyház levéltártörvénye már tavaly májusában elébe ment ennek a levéltári szabályozásnak.

A görög EU-elnökség kezdeményezésére és a 15 EU-tagállam nemzeti levéltárainak javaslatára az Európai Unió Tanácsának Kulturális Bizottságában az EU levéltárainak határozati javaslatáról, a 2002-ben hozott ún. Valladolid-határozatról tárgyaltak, amely Lund és Brüsszel EU-s nemzeti levéltárainak ülésein született 2001-ben. Indítók az a tény volt, hogy 1991 óta új technológiai fejlődés volt tapasztalható a levéltárak szintjén. A preambulum a megszokott megállapításokból indult ki: a levéltárak jelentősége Európa történelme és kultúrája számára, a zárgondnokság nagyobb átláthatóságának szükségessége és a polgárok jobb tájékoztatása a növekvő Európában, valamint a biztonság és az európai levéltári örökséghez való hozzáférés. Ennek alapján kellett az Európai Unió Tanácsának azt a döntést meghoznia, hogy a tagállamok ajánlására a nemzeti levéltárakból, illetve az EU levéltári szolgálataiból egy szakértőcsoportot bizonyos feladatokkal ruház fel.

2003. március 28-án a határozati javaslatot az Európai Unió Tanácsának Kulturális Bizottsága alkalmazta, és 2005 májusban az EU-tagállamok kulturális miniszterei is jóváhagyták.

Eszerint az Európai Unió Tanácsának a tagállamokbeli levéltárak tevékenységéről hozott határozatában fel kell szólítania a Bizottságot, hogy a csatlakozó országokat is képviselő szakértőcsoportot hozzon létre, amelynek tagjait az illetékes nemzeti hatóságok nevezik ki, és amelynek a következő kérdésekkel kell foglalkoznia:

a) a nyilvános levéltárak helyzete az Európai Unió tagállamaiban, ezen belül a levéltárak tevékenységében végbemenő előrelátható fejlődés különböző aspektusai a következő években, különös tekintettel az Európai Unió bővítésére;

b) Az elmúlt években végbement fejlődés, elsősorban az új technológiák fejlődésének következményei a levéltárak területén;

c) Konkrét tevékenységek támogatása, például:

– a megfelelő intézkedések elősegítése a levéltárakban az árvízhez hasonló katasztrófák során keletkezett károk elkerülésére, valamint a megrongálódott dokumentumok és levéltárak helyreállítására, és

– az együttműködés kiépítése Európa-szerte a hitelességre való tekintettel, hosszú lejáratú megőrzés és az elektronikus dokumentumokhoz és levéltárakhoz való hozzáférés;

d) az információk és a kipróbált módszerek fokozott összehangolása, illetve fokozott cseréje a levéltári hivatalok között;

e) e szakértőcsoportok munkájának más, az európai síkon e területre jellemző intézkedésekkel való további összehangolásának lehetőségei, mindenekelőtt az e-Europe akciótervével.

Ezenkívül a Bizottságnak 2004 közepéig jelentést kell készítenie a Tanácsnak ezekről a munkákról, mely jelentés irányvonalakat is tartalmazzon az európai levéltárak közötti szorosabb jövőbeni együttműködés számára.

1992. június 26-án és 27-én az Európa Tanács Lisszabonban hagyta jóvá azt az alapelvet, amely szerint a Közösségbe való belépés minden európai ország számára lehetségessé válik – amennyiben demokratikus, és betartja az emberi jogokat, valamint elfogadja a Közösség céljait és érdekeit. E megnevezett körülmények között a EU-levéltárak szintjén végzett tevékenységekben szintén számolnunk kell a bővülés folyamatával, annál is inkább, mert a Közösség határain innen és túl fekvő országok sok közös történeti tényezővel rendelkeznek.

Továbbá már 1991-ben megállapították: „Ez a tudatosság annál inkább fontos, mivel Közép- és Kelet-Európa országainak levéltárai általában sajnálatos helyzetben vannak a hiányzó pénzügyi keret és az elégtelenül képzett személyzet miatt.” Ez a megállapítás ma már nem időszerű minden megnevezett ország számára.

Szószerk – Úrasztala – Szertertások

DR. SZABÓ ÁRPÁD

EGYÜTT AZ IGAZSÁG KERESÉSÉBEN¹

„De keressétek először az ő országát és igazságát, és ezek is mind ráadásul megadatnak nektek.” Mt 6,33

Bizonyágot tenni gyűltünk ma egybe, mi unitáriusok. Hadd lássa a világ, kik vagyunk, és mit akarunk. Lássa és vesse össze eszményeinkkel életünket, állítsa egymás mellé céljainkat és eredményeinket, hitünkkel mérje le tetteinket és tetteinkkel hitünket.

A bizonyágottevésre azonban a magunk érdekében is szükségünk van. Azt várjuk tőle, hogy a magunk igazságaiban megerősödjünk. Rendkívül nagydolog ez, mert az emberi lélek számára nincs nagyobb felemeltetés, mint tudni, hogy az igazság mellett van, azaz ő van az igazság mellett. Nem arról van szó, hogy ki a nagyobb, ki az erősebb, kinek van több joga: hanem arról van szó, kinek van igazsága. Áll-e mellettünk valami olyan törhetetlen és megcsúfolhatatlan igazság, amely előtt mindenkinek tisztelettel kell meghajolnia, s ha áll, mint ahogy áll, mi ez az igazság?

A mi igazságunk Jézus evangéliuma, mindaz a tanítás, amelyet így foglalt össze és állított elénk megvalósítandó célként: „Keressétek először Isten országát és az ő igazságát.” A mi igazságunk tehát, amelyet az unitárius reformáció, Dávid Ferenc örökségeként ránk hagyott, nem más, mint bizonyágot tenni az egy igaz, élő Istenről, hirdetni és megélni az ő akaratát, mint életünk örök célját.

A keresztény egyház célját a misszióban jelölte meg: „tegyetek tanítványokká minden népeket”. Az unitárius vallástól távol áll a misszió fogalma, inkább életfeladatról, hivatásról, erkölcsi és lelki helytállásról beszélünk. Érthető, hiszen a mögöttünk levő 437 esztendő története szinte megszakítás nélküli, testet és lelket ölé harcban telt el, amelyben a pusztaság létfenntartás és a megmaradás vitte a legfontosabb szerepet. Az unitárius vallás befelé néző lett, a belső alapokat kereste, a belső erőket gyűjtötte és állította munkába, ihletésért pedig a múlt felé

---

¹ Elhangzott a Budapest-szentlőrinci templomban az unitárius találkozó alkalmából tartott istentiszteleten 2005. augusztus 27-én

fordult, hogy a megvívott harcok tanulságaiból merítsen lelket a további küzdelmekre.

Ebben a véget nem érő harcban az unitarizmus kohó lett, amelyben szikrázó gondolatok hevültek, de a világ meg nem értő közönyében, sőt ellenséges magatartásában elhalványultak, vagy megsemmisültek. Igaz, hogy önmagában kitermelte a minőségi ember és a mély és tisztult vallásos meggyőződés fennkölt típusát, amely egyik alaptényezője lett élethivatásunknak. A 19. század vallási közömbössége háttérbe szorította, de a 20. században a kisebbségi sors és a szellemi-lelki rabság hosszú évtizedei ismét életkérdéssé tették a lelki vigyázást és számvetést, sőt bizonyos lendületet adtak a belső építkezésnek.

Vallásunk a reformáció keretében nem a szertelen gondolkodásmódnak a csökevénye, amint azt az előítéletes felfogás szívesen hirdeti, hanem ellenkezőleg, egy belülről kibontakozó lelki érzésnek az eredménye, sőt azt a gondolatot is megkockáztatjuk, hogy a reformáció igazi lényegének a megtestesítője, az eszme végrehajtója és megkoronázója. Az unitárius hit nélkül a reformáció befejezetlenül maradt volna, mint egy isteni gondolat, amelyet értelmetlen emberi kéz metsz keresztül. A villogó pallós lesújtását nálunk Dávid Ferenc mártírelke védte ki, odaadván saját életét, hogy megmentse az isteni igazság kiteljesedését.

Az unitarizmus így lett kovász, az örök erjedés keresztény szimbóluma, élő és feszítő lelkiismeret. A haladás zászlója alá szegődött, s mindig az élre küzdötte fel magát. A tudományos kutatás eredményeitől nem félt, sőt maga kereste a hit és tudás összhangba hozásának lehetőségeit. A darwinizmus metsző szeleit a lélek vitorláiba fogta, s a létért való küzdelem nyers fogalmát a fejlődés nagyszerű gondolatával itatta át. A kiválasztódás törvényét a fizikai világból az erkölcsi világba emelte, hirdetvén a jézusi elvet, hogy emberségünk megítélésénél nem a nyers erő mennyisége, hanem a lélek minősége az irányadó. A fejlődést, amely mint alaptörvény letagadhatatlan, vallásos szinten a tökéletesedés gondolatával cserélte fel. Célja nem az volt, hogy Isten lekönörögje a világba, hanem hogy a világot, s benne az embert, emelje Istenhez.

Mint előharcos megteremtette azt a tényérnyi helyet, mely mindig tárt karokkal várja a jobb világért, a jézusibb életért küzdő gondolkodók csoportját. A kevésbé megértettek, az örök kisebbségiek ígéretföldje és mentsvára lett, de egyúttal örök hirdetője és bizonyosága az eszmék diadalának a nyers erőszak felett. Így kapcsolódott be az isteni tervezésbe, és töltötte be hivatását azok között, akik egy pillanattal előbb látták meg a hajnalt, akik egy lépéssel az emberiség előtt meneteltek, akik egy szemernyit emberibben szerettek, s egy sóhajtásnyival nehezebb keresztet vállaltak a jövőért. Akik soha nem tévesztették szem elől a nagy célt, Isten országának és az igazságának a keresését és megélését.

Unitárius vallásunk hivatásának sajátos hangsúlyt ad az a tény, hogy vallásos eszméink gyökereit mélyebbre eresztheti a nemzeti élet talajába, amiből önként következik, hogy több értéket felszívhat, ill. felszínre hozhat abból. Az

unitarizmus belső természetéből, rugalmasságából következik ez a spontán alkalmazkodás, mondhatni átlényegülés, mivel nem kötött hittételek és törvények, hanem a lélek segítségével oldja meg ezeket a kérdéseket. A léleknek, pedig megvan az a nagyszerű adottsága, hogy egyszerre szétbont és összesz, megkülönböztet és harmonizál, tehát egyszerre tud nemzeti és egyetemes lenni. Az unitárius vallás nemcsak mint a reformáció teljes kivirágzása, hanem mint a magyar vallásos génusz csúcsteljesítménye jelentkezett, amikor a gondolat-szabadságot, mindenkit megelőzve, a keresztény vallásban világfogalommá és lelkiismereti törvénnyé emelte. Az csak természetes, hogy egy nemzet, mint a magyar, mely évszázadokon át a szabadság szent eszméjéért vértett, vallásos vonatkozásban a keresztény világot a lelkiismeret szabadságával ajándékozza meg. Elfogulatlanul beszélve, ennyi jogon egyetlen nemzet sem tehetette. De az is természetes, hogy ezt a gondolatot a magyar lélekből az unitarizmus termelte ki. Minthogy az is természetes, hogy a világnak egy másik részén, Észak-Amerikában, ahová kezdetben a politikai és más üldözöttek emigráltak, az unitarizmus később a rabszolgaság felszabadításának bajnokaként jelentkeztek, s népe zászlójára felírta, és lelkébe véste az emberi élet méltóságának szentségét.

Hazatérve, számunkra az „erdélyiség” egyet jelent vallásunk azon törekvésével, mely a nemzeti értékeket az egyetemes színvonalra kívánja emelni. Erdély önálló állami léte ezzel az unitárius örökséggel indult. Nagy fejedelmei ezt az örökséget védték valahányszor a vallásszabadság védelmére kardot rántottak. Az pusztán az unitarizmus erdélyi sorsának tragédiájához tartozott, hogy amíg kifele a tőle örökölt eszméket védték, befelé a sorait mind nagyobb buzgósággal ritkítették. De ez is velejárója a jézusi életnek és hivatásnak. Messiások sorsa ez.

Azért e pillanatban mindnyájunkat töltson el nagy benső öröm, hogy unitáriusok lehetünk. Szívjuk be egyszer magunkba ezt a nagy, boldog és tiszta világosságot, amellyel körülvesz minket anyaszentegyházunk és mondjuk: ez a fény Isten ajándéka, jó nekünk benne járnunk! Fogadjuk meg, hogy sohasem fogjuk ablakainkat elzárni ez előtt a csodálatos, felülről való világosság, szellemünk áldott értelme előtt, amelyben a minket átölelő Isten kijelentésének a sugárzását érezzük. Gondoljuk el újra ezt a szabadságot, amely a tulajdonunk. Milyen nagydolog az, hogy mi Jézus önfeláldozó szeretetében felszabadultunk minden szolgaság alól. Mi Isten akaratának engedelmeskedünk, úgy amint ez az akarat az evangélium fényénél lelkiismeretünkben megszólal. Ez a mi nagy lelki autonómiánk. Becsüljük meg ezt a szabadságot, mert az érettségnek, a nagykorúságnak, a szellem örök méltóságának olyan tudatával és jellegével ruház fel, amelyet sehol másutt megtalálni nem lehet.

És végül gondoljunk e pillanatban mindarra az áldásra, amit az unitárius hit népünk életében jelentett és jelent. Milyen magyar volt, milyen bátor és mennyit szenvedett! Valami titkos közösség odafűz az éhező és hitükért üldözést elsenvedő prédikátor elődeinkhez, akiknek álmaiból anyanyelvű irodalom születik; Eu-

rópa országútjait járó, egyetemlein tanuló áldozatos lelkű akadémistáinkhoz, akik tarisznájukban könyvet, kultúrát hoztak, iskolát teremtettek, tudományt műveltek; hívő népünkhöz falvakon és városokban, akik véres századokban a sanyargatások borús időszakában hűséggel megállottak a tiszta religio, unitárius hitük mellett, s ha kellett az életük sem volt drága, csakhogy megvédjék azt.

És most tegyük fel a kérdést: Méltók vagyunk-e őseink hitéhez és örökségéhez?

Erre a kérdésre bizonyágtevésünkkel válaszolunk. Hitet teszünk itt és most amellet az evangéliumi értékrenden alapuló élet mellett, amellyel unitárius vallásunk megajándékozta az emberiséget, mert valljuk, hogy ez az élet számunkra Jézusban öltött testet, aki maga „az út, az igazság és az élet”. Megőrizzük a reformáció örökségét, hogy unitárius hitünk és anyaszentegyházunk legyen korunk élő lelkiismerete, amely szembeszáll minden értékromboló törekvéssel. Megőrizzük, és kiteljesíteni igyekszünk azokat az értékeket, amelyekkel az unitarizmus gazdagította az emberi szellemet és művelődést, közelebbről a magyar és erdélyi lelkiséget, s töretlenül akarjuk átadni gyermekeinknek, a jövődónek. Hisszük, hogy a történelem Ura, a mi egy igaz Istenünk méltónak talál őseink hitéhez. Ez ünnepi órában kérjük Őt a mai nemzedék élő hitével:

„Virágozzék szent vallásunk,
Lelki, testi szabadságunk,
S nekünk drága kis egyházunk.” Ámen.

SZABÓ LÁSZLÓ

HÁLA A MUNKÁÉRT
ŐSZI HÁLAADÁSI BESZÉD

„Arcod verítékével eszed kenyeredet, amíg vissza nem térsz a földre, amiből lettél.” (1Móz 3,19a)

„Hála legyen Istennek kimondhatatlan ajándékáért!”
(2Kor 9,15)

Újra ősz van, amikor egész évi fáradságos munkánk eredményében a jó Isten gondviselésének látható és éltető jelei kézzelfoghatóvá válnak. Amennyiben belátjuk, hogy a termőföld pusztá létezése nem a mi alkotásunk, a Nap természet-érlelő melege nem tőlünk származik, s még az esővel sem mi szoktuk megöntözni vagy eláztatni határunkat, akkor elkerülhetetlen egy röpké hálaíma elrebegése vagy a szótlán hálaérzet megszülése a teremtő és éltető Isten felé. A bibliai motóként felolvasott versek erre utalnak; bizony arcunk keserű verejtékével szerzünk magunknak megélhetést, de még ez sem kizárólag a mi érdemünk, hiszen kimondhatatlan ajándékaink: életünk, egészségünk, értelmünk, életrevalóságunk végső soron nem tőlünk származnak. Az előbb elmondottak egyházi intézményesítése az őszi hálaadás ünnepe. Ez alkalommal elmondandó beszédemet személyes vallomással kezdem.

A „miénkfajta” emberek ébren nemigen szoktak álmodozni, s még szinte éjszaka vagy hajnalban is visszafogottabban. Ennek ellenére a minap álomban egy más világban jártam. Nem mondom, hogy tündérországbán, mert kerülöm a romantikát, de mindenféleképpen más világ volt az álomban meglátogatott. Egy olyan, amelyben az emberek nem éltek céltalanul, hiszen mindenkinek megvolt az egyénre szabott hivatása, és ennek áldásos betöltése mindenkit boldogított. Abban a világban az emberek nem dolgoztak hiába, pl. azért, hogy árvíz, aszály, esős idő, továbbá négy- avagy kétlábú vad által kárát vallják egész éves igyekezetük gyümölcsének; abban a világban nem volt tekintélyelvű elnyomás vagy megalázó veszekedés, mert a nézeteltéréseket megegyezőleg oldották meg s nem erőszakkal; továbbá, olyan világ volt az, amelyben nem voltak idegnyomorító és egész jövőt tönkre tevő sikertelen felvételek, hiszen az emberek valós képességeik szerint természetszerűleg érvényesültek; a fiatalok mind tisztelték az időseket, az öregek hiteles életbölcsélete visszaáradt az ifjakra; nem volt felesleges szenvedés, az elkerülhetetlen testi-lelki fájdalmak is csak a gyógyítható elváltozásokra figyelmeztettek – éppen az egészség és a boldogság megőrzése érdekében; végül, abban a világban az emberek nem haltak meg idő előtt, főleg nem huszon-, har-

minc- avagy negyvenegynéhány éves korukban. Összefoglalva: abban a világban nem voltak megszorodott, jótól, széptől, társaktól s a legcsekélyebb örömtől is elhagyott emberek, azért sem, mert a közösség tagjai egyéni érdekeik mellett egymás jólétére is figyeltek. Szép volt az álom, de felébredve nem kíváncsítottam vissza kereteibe, mert hitem szerint állapotait itt, a mi földi világunkban kellene megvalósítsuk. Vélem, hogy még sokan hasonlóképpen álmodoznak néha, ugyanis az öntudatos ember nem akar céltalanul élni, nem szándékszik sem bús, sem boldogtalan lenni, nem kíván a termépszustulás biztos tudatával dolgozni, nem óhajt magányosan tengődni, értelmetlenül szenvedni, és dolga végezetlenül meghalni. A felsoroltak alapvető emberi igények. Ezek megvalósításától, illetve elérésétől nagyban függ boldogságunk, úgymond ezekre „tesszük fel” egész életünket, terveinket és kivitelező munkánkat ezek a szempontok határozzák meg. E célból folyt idei egész évi munkánk is, amelynek elvégezhetőségéért és eredményéért ma hálát adunk.

Visszagondolva a munkával, küszködéssel, sokszor erőnk feletti igyekezettel megtett útra, általánosan érvényesként mit állapíthatunk meg?... Fizikai munkánkra tekintve elsősorban talán azt, hogy az idei év sem volt könnyebb, mint a többi. Sok volt a munka és tennivaló, kevés vagy semmi az önfelelt pihenés, sokszor embertelen a küzdelem az elemi erővel. Ráadásul a kegyetlen halál sem került el jobban a falunkat, mint máskor, hanem gyakran közénk csapott, figyelmeztetve emberként viseletes korlátainkra, ha időközben elbáztuk volna magunkat. Ezért De azért adjunk hálát az élet Istenének olyanokként, akiknek egészsége, munkakedve és -lehetősége volt, s legalább dolgozni tudtunk. Ha a szaporodó évek nyomasztó súlyát nyögve is, ha elgyötörten és enyhén belefásulva is, azért örvendjünk, hogy jogosan visszakapott földjussunkon hajnalban suhogtak a kaszák, vagy napközben zakatolt a kaszálógépek, ha rohanhattunk, küzdhattunk a szinten semmiért, megelve örökös küldetésünket: a gürcölést. Mert a mostani világ – sajnos – a földműves és állattartó embernek, s általában a tisztességes munkával foglalkozóknak, távolról sem biztosítja a megérdemelt jutalmat, s közelebről javuló kilátásokkal sem kecsegtet. De velünk a remény, öröktől fogva velünk volt, s úgy fordítja az ég felé arcunkat, mint aki bizton tudja, hogy egyszer leszállnak azok a Tejúton nyargaló ősvitézek, s beállnak közénk kalákát kaszálni. Mert más ritkán jön segítségünkre. Legfeljebb a még fentebb, s ugyanakkor a szívünkben lakó: Isten. De ő hol adja, hol megvonja kézzelfogható támogatását: mindenkor reménnyel táplálva, de sokszor a hiábavalóság keservébe esni engedve.

Azonban ennyi legyen elég számunkra a méltatlankodásból, hiszen mi sem voltunk szüntelen aranyemberek, az eszményi emberi együttélés koronái vagy az istenes embertípus díszpéldányai. Nem mindig cselekedtünk az elvárt módon, sokszor úgy méltatlankodtunk, hogy nem vettük észre: nem másokkal van a baj, hanem velünk. Igenis, nemegyszer mi vagyunk azok, akik nézünk, de nem látunk, vagy látunk, de nem hiszünk eléggé; álmodozunk, azonban megvalósító

akaratumk erőtlen; akarjuk a jót, de érte nem áldozunk, mert nem fogjuk fel, és főleg nem vonatkoztatjuk magunkra azt a tényt, hogy amikor az emberek boldogok, akkor mindig jók, de ha jók, akkor csak ritkán boldogok. Állandó panaszunk – a rohanó világra való hivatkozás rendjén –, hogy semmire sincs időnk. Tényleg sok esetben így van: rohanunk, belerontunk-bolondulunk a világba, nincs időnk egy percre megállni, figyelni érdemleges céljainkra, törődni egymással, közösségünkkel, vagy netán önmagunkkal, lelkünkkel. Ilyenforma egyoldalú elfoglaltságunkkal hasonlatosak vagyunk ahhoz a példázatbeli emberhez, aki bekötött szemmel indult az erdőbe, veszélyesen kiszámíthatatlan úton, és túlságosan elfoglalt volt ahhoz, hogy a kendőd leoldja fejéről. Hasonlóképpen, nem szabadna állandóan az időhiányra hivatkozni, mert legtöbbször nem az idő gyorsul fel körülöttünk, hanem a mi gondolkodásunk zaklatott és életvitelünk szertelen, s ez eredményezi, hogy életünk folyásában – a külső világi és belső lelki eseményekben – gyakran csak ott vagyunk, de ténylegesen nem vagyunk jelen. Nem tudom, a most elmondottakkal hány jelenlevő ért egyet, de céloom nem is a közelfogadás, hanem a gondolatébresztés, amely által talán egy kicsit közelebb kerültünk önmagunkhoz.

Beszédem eddigi részében kulcsfogalom volt a munka. Annyira, hogy bármelyik kívülálló, a mi hit- és életfelfogásunkat nem ismerő testvérünk megkérdezhetné: hát csak ennyiből áll a mi vallásosságunk és hálaadásunk? Válaszként erre, a szokványostól kemény árnyalatokkal eltérő hitünket kérdőre vonóknak talán azt mondhatnánk, hogy szerintünk „az ember csak akkor hisz igazán a gondviselésben, ha kötelességéből semmi sem mulaszt el megtenni” (Kemény Zsigmond). Jézus is arra tanított, hogy nem az részesül Isten országa örömeiből – értsük úgy, hogy nem az él Isten országa viszonyai szerint –, aki tétlenül „uram-uramozik”, hanem aki cselekszi mennyei Atyánk akaratát. S megfordítva az előbbi állítást: amennyiben valaki cselekszi az értelmével, jóérzésével, lelkiismeretével felfogott isteni elvárásokat, ha családtagjaival, embertársaival, tágabb közösségeivel, s nem utolsósorban, önmagával szembeni kötelességeiből semmit sem mulaszt el megtenni, akkor már a maga módján hisz, és merem állítani, hogy üdvös módon hisz a gondviselésben. Még akkor is, ha nem írja fel elől-hátul magára, hogy „figyeljete, én hívó vagyok!”, és akkor is, ha nem ül tüntetően az első padsorba, vagy esetleg fáradtságában néha elfelejt imádkozni. Az ilyen emberek, ha jellemüket a másokért élés, a feltétlen jó szándék és az egyszerűség határozza meg, akkor már itt a földön részesei a magukat önként nagy hívőnek kikiáltók által elérhetetlen távolból rebesgetett mennyországnak. Azért emeltem ki az egyszerűség kívánalmát, mert az előbbieket szerintem nem az a baj, hogy teljesen vallástalannok lennénk, hanem az, amikor vallásosságunk szüntelen önelégültséghez vezet, olyan törvénytisztelővé téve minket, akik a kevésbé jókkal vagy gyengébbekkel nem tudunk együtt érezni. Tehát mai úrvacsoravételünk előtti lelkiismeretvizsgálatunk rendjén, és a néha-napi önmagunkba nézés alkalmával figyeljünk erre is.

Beszédem összefoglalásaként azt mondhatom: legyen áldott a jó Isten, aki megtartott és egész évi munkánkban megsegített. Legyen áldott, hogy olyannak teremtett minket, amilyenek nem mindig vagyunk, de bármikor lehetünk: alapjainkban (lelkünkben) véve nem rossz indulatúaknak, sőt jóra kaphatóknak, a munkától nem irtózóknak, gyakori kiszolgáltatottságunkban is életrevalóknak, bajainkban segítségért órá-találókknak, néha bölcseknek, kevesebbszer szerényeknek, s így tovább. Bocsássa meg nekünk, ha néha rosszak és célszerűtlenek vagyunk, hibáinkból javítson ki lehetőleg fájdalommentesen, jövőt biztosító küzdelmünket kísérje megérdemelt áldása, és szeressen minket jobban, mint ahogy azt általában megérdemelnénk. Nézze el nekünk azt is, ha nem vagyunk mindenkor ennyire hálateltek, hanem csapásaink közepette vagy kisebb-nagyobb sikertelenségünkben úgy véljük, hogy lehajtott fejjel elaludt felettünk az ő gondviselése. Amennyiben ilyenfajta első felindultságunkban illetlen szavakkal utaltunk rá, bocsássa meg káromlásunk, és adjon lehetőséget gondolatainkat megtisztítani, és egész életvitelünkkel jobbnak lenni. Ha mindezt komolyan gondoljuk, akkor így legyen övé a hálánk és életünk, nemcsak most, az ünnepi, hanem mindörökké. Amen.

GYÁSZ ÉS BIZALOM

EGYHÁZI BESZÉD A HALÁLRÓL

„Az Isten pedig nem a holtak Istene, hanem az élőké. Mert az ő számára mindenki él.” (Lk 20,38)

Beszédem alapgondolatából talán sejtettétek, hogy a következőkben valami nagyról, félelmetesről, az emberi képzeletben fekete-kaszás királyként megjelenő halálról lesz szó. Azt próbálom értelmünkkel hálóba fogatni, amit általában még hitünkkel is nehezen érünk fel.

Számunkra a halál érthetetlen, titokzatos dolog; róla beszélve rémisztő, szörnyű minták lebegnek a szemünk előtt, s emiatt taszító még a gondolata is. Pedig a halál – így a mi halálunk is – természetes és elkerülhetetlen, „...mert elvégzett dolog, hogy az emberek egyszer meghaljanak...” (Zsid 9,27a), a héber levél tárgyyszerű megfogalmazásával élve. Elkerülhetetlenségének tudatában, számunkra a kérdés nem úgy tevődik fel, hogy elfogadjuk-e vagy sem, hanem csak értelmezése felől, a nézőpontéből, amellyel közelítünk hozzá: hittal vagy hit nélkül, továbbá ahogyan felfogjuk: mindennek véget vető korlátként vagy nyitott kapunak, amelyen természetes az átmenet egy új, Istenhez közelebbi létformába.

E beszéd tárgyául azért választottam a halált, mert vele általában a temetések szomorú és fájdalmas alkalmával találkozunk, amikor is a gyász súlya alatt

csak az eltávozottra gondolunk, és az utána maradt úrt próbáljuk kitölteni: emlékekkel, hittel, szeretettel. Ezért éreztem szükségesnek egy ilyen alkalommal is szembenézni vele, bár tudom, sokaknak most is Ők jutnak eszükbe.

Az eddig elmondottak alapján fogalmazom meg beszédem célját: *hitet ébreszteni* és nem a halált magyarázni. Hiszen a halál a maga kegyetlen valóságában szinte teljesen magyarázhatatlan. Ennek kapcsán egy történet jut eszembe, amelyben egy fiatalember váratlan és megrendítő halálhírével falutársai elmennek a nagy megbecsülésnek és köztiszteletnek örvendő „falu bölcséhez”, s megkérdik tőle, mivel magyarázza a hirtelen halált. A „szinte mindentudónak” tartott öregember hírnevéhez méltón válaszol: „Minden ember kicsi ahhoz, hogy a halált magyarázza.” Érezzük, a válasz semmitmondó, de mégis a legbölcsebb: mert ki mondhatna közülünk többet és okosabbat az emberi életekbe váratlanul belevágó halálról, a kifürkészhetetlen isteni útnak ezen szomorú állomásáról?

Mielőtt elkeserednénk emberi tudatlanságunkon, korlátoltságunkon, megjegyzem: nekünk mégis van valakink, akihez bármilyen kérdéssel fordulhatunk, mert példájával mindenben eligazít és tanításával ez esetben is felvilágosít. Ez a valaki Jézus, aki még a halál erejét is megtörte azáltal, hogy evangéliumával „világosságra hozta az elmúlhatatlan életet” (Tim 1,10b).

Az ő tanításához fordultam, amikor a halálról készültem beszédet írni, és a Biblia lapjain rátaláltam arra a versre, amely számomra ebben a tekintetben a legtöbbet mondó: „Az Isten pedig nem a holtak Istene, hanem az élőké. Mert az ő számára mindenki él.”

A beszédem alap gondolataként elhangzott két rövid mondatot Lukács evangélista Jézus-mondásként idézi; az első mondat Máténál és Márknál is megtalálható, szintén Jézusnak tulajdonítva. Mindhárom esetben feleletként hangzik a feltámadást tagadó szadduceus ellenségeinek, akik éppen a feltámadás mikéntjéről szóló kérdésükkel akarták próbára tenni őt. Azonban válasza eligazít minden Jézus-kísértőt és minden halálfélelmével önkísértő, gyötrődő embert.

Testvéreim, valamilyen formában mi is szembesülünk – és nem egyszer – a személyes halál gondolatával. Ilyenkor szoktuk feltenni magunknak a kérdést: vajon meghalok én is? Mert bármilyen nagy fájdalommal, de muszáj tudomásul vegyük szeretteink halálhírét. Azonban azt, hogy egyszer minket is kivisznek a temetőbe, tudatunk egyáltalán nem akarja megemésztetni. S valahányszor így vívódunk a személyes halál gondolatával, a szembenézésből vagy győztesen kerülünk ki a jézusi hitünk segítségével, vagy vesztesen, halálfélelmünk által legyőzve. Valahányszor alulmaradunk – uralma alá kerülve ennek a félelemnek, és rettegvé az elmúlás gondolatától –, mi süket fülekkel állunk Jézus szavai előtt, pedig ő azzal biztat, hogy a teremtő és gondviselő Istenünk előtt nincsenek holtak, „mert az ő számára mindenki él”. Mindenki: mind e földön élők és napjaikat taszigálók, mind az ő csendes, szenvedés nélküli országába eltávozottak. De mi nem hiszünk neki, mert a kicsi hitünk, ami van, arra a kegyetlen Úristenre tekint

félelemmel, aki elrendeli a halált, és nem azt a gondviselő jó Istent reméli, aki azután magához veszi lelkünket.

Vajon miért félünk a haláltól? Tudatunkban a gondolata miatt társul mindig a félelemmel, amikor például azokra a szegény szenvedőkre is gondolhatnánk, akiknek lehet, hogy éppen a megváltást jelenti? Miért nem merünk szembenézni vele, és olyan szemmel, amellyel egyik nagy írónk egyenesen a legjobb királynak nézi és láttatja: „...Pedig a halál a legjobb király: nem kétszínű és nem hízeleg, hanem adja az örök nyugalmat. Az ő országa csendes: a jókat megtartja, s a gonoszokat megjavítja.” (Tamási Áron: *Ősvigasztalás*) Érezzük, ebben a felfogásban már nem is halál ez, hanem jóféle pihenés: mi a végnek szoktuk mondani, de egyáltalán nem elmúlás ez, hanem folytatás. Természetesen képletesen értelmezzük az előbbi megszemélyesítést, és tudjuk, hogy a képmutatás nélküli, örök nyugalmat és békességet adó jó király nem a halál, hanem nagyobb annál. Ő a halálnak is ura, mert ő az Élet Istene. Az Élet pedig mindig erősebb, mint a halál; ez utóbbi sohasem győzi le és nem semmisíti meg az életet, csak változtat rajta: megnyilvánulási formáin. Ezt az élet-istenképet tanítja nekünk Jézus, és mellette tett tanúbizonyoságot halála közelében is, amikor lelkét az ő kezébe ajánlotta.

A halál méltóságteljes és félelem nélküli fogadására Jézus mellett példaként elődeinkre is felnézhetünk. Ők még tudtak így meghalni, mert bátrak voltak és *hittek!* A következőkben egy elbeszélés rövid részletét idézem, amelyben az író 94 éves nagyanyjával beszélget a halálról:

„– Foglalkozik-e sokat a halállal?

– Jó volna, fiam, ha csak foglalkoznék, de benne vagyok...!

– S mit tud róla?

– Mit tudhassak! Testemet elvesztem, azt az egyet tudom...” – és folytatja helyette az író: „De benne van a hangjában, hogy ezt nemcsak tudja, hanem léleken már oda is adta. A hit már nem gyógyír neki, hanem a megfogható bizonyosság képében áll. Igen, átadta neki az uralmat” (ti. az örökélet hitének). (Tamási Áron: *Szülőföldem*)

Jézusra és az ilyen erős hitű elődeinkre való felnézésre, az ezáltal hiterősítés miatt, nagy szükségünk van: nem másért, hanem saját érdekünkben. Személyes halálfélelmünket másképp nehezen győzhetjük le.

De erre a halált legyőző hitre még nagyobb szükségünk van a koporsók mellett. Hogy valahányszor odakerülve gyászt meghaladó hittel állhassunk meg, először is hinnünk kell azt, hogy az eltávozottaknak csak a hiányuk fáj és nem a nemlétük; hinnünk kell abban, hogy szülő és nagyszülő, gyermek és ismerős, az embert egy egész életen át elkísérő barátok, egyszóval az „elmenők”, mind ugyanoda tértek haza: az Élők Istenéhez! Ismétlem: csak elmenők ők, és nem holtak, hiszen élnek!

Ha ilyen hitre teszünk szert, bár amíg élünk, mindig siratjuk emléküket, mardosó hiányukat, de könnyeink már nem lesznek annyira szomorúak. Ilyen

hittel lesz erőnk a Halottak Napját, a rájuk való emlékezés mellett, mindazon lelkek ünnepének tekinteni, akik Isten szeretetének teljességében, vagy ahhoz közel vannak. És lesz erőnk a sírkövekre ráírni az „elmentek” mellé azt is, hogy „hazamentek”, mert akihez mentek, „nem a holtak Istene, hanem az élőké”. Az ennyire erős és mély hit mindenkor segít elviselni a gyászt: nem felejtetni akarja a szomorú eseményt (hiszen azt lehetetlen is lenne!), hanem élni és imádkozni tanít a fájdalomban... Élni és túlélni, új reményekbe kapaszkodni segít az örökélet hite.

Testvéreim! A síron túli élet milyenségével általában nem, a halálunk után történő erkölcsi igazságszolgáltatás kérdésével ez alkalommal nem foglalkozom. Bízunk mindezt az igazságos jó Istenre!

Más vallások erre vonatkozó színes leírásaival és az Újszövetség szó szerint értelmezett testi feltámadás-üzenetével, vagy Pál apostol lelki testre szóló feltámadás-fejtegetésével kapcsolatban is csak annyit tanácsolhatok: hitünk átléphet abba az új világba, de képzelőerőnk itt marad! Nekünk nincs időnk képzelődni, nekünk hinnünk kell, és főleg: *hitünket cselekvő szeretetre váltani!* Jézus erre tanított minket.

A következőkben beszédem mondanivalóját próbálom összefoglalni néhány gondolatban:

– A földi élet befejezése a megpróbáló testi szenvedés és a hátramaradotakra gondolás keserűsége felett lehet szép is, ha a halál múlt pillanatán túl, a hit bizonyosságában az örök szeretet fénye eloszlatja a halál komor sötéttségét.

– Halott ember nincs, csak a halálon – mint egy kapun – átment, mert akihez megyünk, az az élet Istene, és „az ő számára mindenki él”.

– A halál után új életre ébredünk, örökre, ahol nem ér többé ütés és szenvedés, fájdalom és megaláztatás, de ahol valamilyen formában számon kérik földi életünket: szándékainkat és cselekedeteinket, mulasztásainkat és gondolatainkat.

– Jézus egy olyan gondviselő Atyával ismert meg minket, akinek szeretete mindig sugárzik felénk; csak tőlünk függ, hogy felfogjuk-e a felénk jövő biztatását: ne féljete, mert gondom van és gondom lesz reátok mindörökké: halálon erről és halálon túl egyaránt!

Ha a benne való hitünk erős és hiteles, kiszorít belőlünk minden aggódást és félelmet személyes halálunkat illetően. Nincs más hátra számunkra, mint biztatása mellett parancsaira is figyeljünk: legyünk jók, és szeressünk, amíg itt élünk a földön, mert így halálunkkal nemcsak ismerőseink lelkének hajlékában kerít helyet magának a szeretetteljes emlékezés, hanem a jó Isten örök birodalmába is nyugodt és tiszta lélekkel térhetünk haza.

Adja ő, hogy úgy legyen! Ámen.

DR. GELLÉRD JUDIT

NÉBÓ HEGYÉN¹

„Isten ekkor azt mondta: »Ne jöjj közelebb! Oldd le sarudat a lábadról, mert szent föld az a hely, ahol állasz!«”

„Emlékezz az ősidőkre, gondold az elmúlt nemzedékek éveire! Kérdezd atyádat, elbeszéli, véneidet, majd elmondják...”

(2Móz 3,5; 5Móz 32,7)

Talán rendhagyó, hogy két textust is Mózes könyveiből választottam. Erős ihlető körülmények készítettek erre. Alig pár héttel ezelőtt a Nébó hegyén álltam – a bibliai moábita nép földjén, a mai Jordániában. Elöttem a mélyben, dúsan zöldellő partok között ott kanyargott a Jordán, messzebb a Galileai tó csillogott, és a szomszéd Hóreb-hegy csúcsán ott fehérlett Áron sírja. Beleremegtem a gondolatba, hogy azon a helyen állok, ahonnan Mózes annak idején – negyven esztendőnyi pusztai vándorlása végén – megpillanthatta az Ígéret Földjét, Kánaánt. Megpillantotta, de bemenni oda már nem adatott meg neki. A Nébó hegyén az Úr magához szólította Mózes.

Megrendítő élmény, csúcs-pillanat volt ez az én életemben is, és le kellett oldanom saruimat, oly szent volt az a hely.

Mit látott Mózes a Nébó hegyéről?

Nagyjából ugyanazt amit én ma – fizikai értelemben. Lelki szemeivel azonban egész életének, elhívásának, küzdelmeinek végső értelmét, Isten ígéretének megtestesülését látta – a szent földet melyet Isten vándorló népének hazául szánt, de amelynek csupán a küszöbéig engedte őt.

Vajon csalódott volt a nagy próféta? Nem hiszem. Ugyanis nem egyéni ambícióinak trófeáját látta Mózes abban a gyönyörű földben. Ő nem kételkedett Istenben, neki elég volt Isten ígérete, mert hite feltétlen és töretlen volt. Igen, Mózes lelki szemeivel már látta népét az új hazában, jövőépítő népét Isten ölelésében látta virágozni, vallásosan, erényesen, szabadon. Tudta, hogy a húsfazekak mellett meghíztak volna ugyan a zsidók, de el is puhultak volna. Önazonosságuk már sorvadásnak indult Egyiptomban, s ki tudja, hol lenne ma a választott nép Mózesek, Áronok, Józsuék – próféták – nélkül?

Sokan nézünk le a Nébó-hegyről azóta is prófétai szemmel, és mindenki álmait, vágyait vetíti az Isten, az Ígéret Földjére. Nemrég az immár néhai II. János

1 Elhangzott a Kolozsvár-belvárosi templomban 2005. augusztus 14-én

Pál pápa zarándokolt erre a helyre, hogy átélje nagy „elődje” csúcs-élményét. És hogy mit látott a táj szépségén túl? Megbékélést látott zsidók és keresztények, keresztények és muzulmánok, zsidók és palesztinok között. Vallási békét látott a gyűlölet vérengzése helyett. Egy új millenniumot álmódott a Szentföldre, és egész szent Földünkre, ahol a világbéke esélyt kap, és a szeretet hazájává, Isten országává válik – és ahol eltűnnek a gyűlölet-övezetek. János Pál is, akárcsak Mózes, hitének bizonyosságával halt meg. Ránk, utódaira hagyományozta ő is álma valóra váltását. Micsoda örökség!

Mert minden próféta kötelezi az utókort. A próféták hangja nem enged minket nyugodni. Álmaikat, jövőképüket valóra váltani – az utókor feladata és kötelessége. Szent szeizmográfot plántált belénk Isten, és ráfigyelni int minket, hogy etikai érzékünk folyton finomodjék, csiszolódjék, És mind nyitottabbakká váljunk a Föld népeinek nagy problémái iránt. Ma már nem élhetünk elszigetelten, a világ gondjai begyűrűznek életünkbe.

E szószék magaslata ma számomra Nébo hegyének csúcsa. Híres unitárius ősök, nagy püspökök és rendületlenül szolgáló lelkészek imáit visszhangozzák még ezek a falak. Kolozsvár volt Dávid Ferenc Nébo-hegye, ahonnan ő beleálmodta Erdély népébe a választott nép minőségét és elhivatottság-tudatát.

Ez a vasárnap több, mint rendes évközi vasárnap, hisz tegnap az unitáriusok világtalálkozóján vettük számba helyünket a világban, felmutatva híven öröztött értékeinket. Nébo hegyén álltunk tegnap is Szejke-fürdön. Mindnyájunkban megfogalmazódott valami, amit a világgal közölni szerettünk volna – és nekem megadatott, hogy e szószékről el is mondhassam. Nem véletlen, hogy Édesapám, dr. Gellérd Imre, 1968-ban, Egyházunk fennállásának 400. évfordulóján elmondott híres beszédének, a Vándorlásainknak a textusát választottam ma. „Emlékeztek meg az ősidőkről; gondoljátok el annyi nemzedék éveit! Apámnak a zsidó nép honfoglalásával vont párhuzama Egyházunk négy évszázadának számadására adott alkalmat – Dávid Ferenc Hóreb-hegyi elhívásától az ötödik század küszöbén a Nébo-hegyi visszapillantásig. A történelmi párhuzamot meg kell látunk. Isten választott népének partikuláris történetén keresztül egyetemes érvényű kinyilatkoztatást tett, amely így természetesen ránk is érvényes: egyiptomi állapotból jöttünk Kánaán álmát követve.

Mi, unitáriusok is átléptük hit-honfoglalásunk Jordán-folyóját, a tiszta jézusi kereszténység, az őskeresztények hiteles hitének keresésében. Isten nekünk is rendelt Tűzoszlopokat éjjel és nappal, akik négy évszázados vándorlásunkban vezettek. Minőség-központú öntudatunk volt a sziklából fakasztott, megtartó vi-zünk. Magunkkal hoztuk az Istennel való szövetségünk frigidádját, benne unitárius értékeinket. Gellérd Imre szavait idézem:

„Hoztuk az egy Istenben való hitünket... Hoztuk az ember-Jézus ösfogalmát, akit követni kell. Hoztuk az emberben való hitünket, ezt a sajátos unitárius humanizmust... Hoztuk a kinyilatkoztatás egyetemességének és folytonosságá-

nak a gondolatát. Hoztuk az ész szerepét és jogát az eszmélkedésben. Hoztuk a világ egységének és egytlényegűségének hitét... Hoztuk az emberrel szemben támasztott igényességünket. Mi nem vagyunk kényelmes vallás. Hoztuk a soha nem szűnő reformálás törvényét, a fejlődés eszményét. Hoztuk a tolerancia elvét; és a mechanikus üdvözülés helyébe az üdvözítő jótett értékét. Hoztuk az ontológiai kereszténység fogalma mellé az értékkereszténység eszményét.”

Nébó hegyén állunk minden emlékűnnepen. Az út vége és az ígért jövő metszéspontja ez az állapot. Szemünk elé Erdély hegyei és virágos rétjei tárulnak, És a mi Jordán-folyóink: a Nyikó, a Homoród, a Nyárád, a Küküllő, a Maros, a Szamos, az Aranyos... mind nekünk csillognak. Ha tegnap látványosan ünnepeltünk, ma lelkünk mélyén csendesen szegeződnek nekünk a kérdések, amelyek elől nem lehet kitérni: számadásra hív a Nébó-hegyi állapot. Honnan jöttünk, és hova tartunk, kik vagyunk, és kiknek álmodjuk magunkat mint erdélyi magyarok?

Ady sötét szavait parafrázálva és annak ellentmondva, mi igenis utódok vagyunk és boldog ősök, rokonok vagyunk és ismerősök. Erdélyi magyarok vagyunk, unitáriusok.

Mit jelent az egyén és közösség életében a származás, a születés helye, a haza, ahova visszatérni mindenki mindig vágyik? Ez a kérdés sohasem volt égetőbb, mint manapság, amikor a globalizálódás, az Európai Unió Amerikát utánzó és elnemzetietlenítő politikájának még tapsolnunk is kell; manapság, amikor családok csonkulnak meg a külhoni munkavállalások, kivándorlások miatt – még ha azt a hont „anyaországunk” hívják is.

Ha már Izrael példáját idéztük, tegyük fel a kérdést: miért volt oly fontos Mózes népének hont foglalni, hazára találni – az Ő hazájukra –, és azt minden áldozat árán, Isten segítségével elfoglalni és megtartani? Miért küldte Isten Mózeset, népét kiszabadítani Egyiptomból? – hogy aztán évtizedekig vándoroljanak a Sinai-félsziget irtatlan szikláinak között, ahol élet alig van, és ahol Isten csodái nélkül odavesztek volna? Ennyire fontos volt a zsidók számára a saját haza, őseik földje – Ábrahám hazája? Igen, ennyire fontos. Önazonosságot hordoz magában az ősök földje. Izraelt Isten ide küldte vissza Mózes vezetésével, és ha fülünk van a hallásra, a Szentírás által Isten mintha nekünk is megparancsolná: térj vissza őseid földjére, ki ne engedd azt kezedből, s ha elvették, ha száműzött az élet, legalább az emlékezés, a lelki töltekezés erejéig térj oda vissza időről időre – még ha csupán imáidban vagy olvasmányaidban is.

Emlékezz az ősidőkről – és emlékeztessd gyermekeidet is! El ne vássék soha a család emlékező képessége! Addig vagyunk, amíg történeteink élnek, s ezek történelemmé állnak össze – nem csak tegnap, de ma és holnap is. Addig van nemzeti öntudatunk, amíg a történelmünk nem absztrakt tudomány vagy a múlt fölötti siránkozás, netán üres mellveregetés, hanem húsba-csontba maró, lelkünkben átélt valóság és jövő-álm, mely jussunkért harcolni, jogsérelmeink idején sikoltani készlet.

Mert mit is kaptunk mi a szülőföldtől? Emberré formálódásunk szent helye Erdély. Itt tanultuk meg azokat az értékeket becsülni, amelyek azóta is életünk iránytűje és mértéke – a ringó bölcső, anyánk ölelő karja és imádkozni tanító ajkai, szülőfalunk vagy -városunk temploma, iskolája, temetője. Erdély formált azzá, akik végeredményben vagyunk: vallásos, munkás, önérzetes, művelt magyar emberekké. Emberekké, akik egymást szeretik és egymásnak megtartói.

Gondolkozzunk csak el azon, micsoda életminőség kiváltsága egy hagyományőrző közösséghez testestül-lelkestül hozzátartozni? Az amerikaiaknak például ez a minőség nem adatik meg. Lehet, hogy palotában élnek, három autó között válogatnak, de nincsenek gyökereik, és önazonosságuk sekélyes. Elfelejtették népdalaikat és táncaikat... Még vallási hovatartozásuk is a maguk választása, és úgy cserélgetik azt is, mint az autóikat. Sőt Istent is nagyüzemi használatra sajátítják ki a magukat keresztényeknek valló, de Isten nevét háborús érdekekre felhasználó és a másságot türelem nélkül eltíró ország-vezetők.

Pedig Isten mindnyájunké, minden népé, minden vallásé. Isten türelmes a mássággal, Isten szereti a sokszínűséget. Évről évre rácsodálkozom, hogy talán soha ennyi mezei virágot, ilyen gazdag színekben pompázó mezőket nem láttam, mint mostanában. Mintha Isten ezzel a könnyeket fakasztó szépséggel akarna vigasztalni minket az egyre elboruló, egyre inkább a szürkéséget, a monotonitást ránk erőszakoló világunkban. Nézzétek, emberek, a ti gyönyörködtetésetekre terem a föld ilyen színes virágokat, és ilyen aranyló kalászt! Tűrjétek meg a búzavirágot és a pipacsot a búza között, mert a szépség, a gyönyörködés, az esztétikum úgy kell a léleknek, mint a kenyér a testnek. A kenyér – úrvacsora. A szépség – imádság. Ki ne fohászkodna fel, amikor meglát egy vadvirágos rétet: Istenem, milyen szép! Isten nevét vedd ajkadra mindig, amikor szépet láatsz. És lásd meg a szépet!

Mózes búcsúénekében mondja: Emlékezzél meg az ősidőkről; gondoljátok el annyi nemzedék éveit! Kérdezd meg atyádat és megjeleníti neked a te véneidet, és megmondják neked! Igen, ez a Mózesnek adott isteni parancs gyűjt össze minket is évről évre a Szejké-fürdőre vagy Csíksomlyóra.

Emlékezés nélkül nincs önazonosság – és nincs jövő-álmom. Álmodhatunk egyéni jólétet, gazdagságot magunknak, de ha annak gyökértelenség az ára, előbb-utóbb a kenyér, sőt a kalács is megkeseredik a szánkban. A valahova-tartozás tudata, a szülőföld örök gravitációja adja azt a belső tartást, amely soha nem enged egyensúlyunkból kibillennünk, és amely megvéd az elhanyagolástól.

Ötödik könyvében Mózes parancsolta (27:2) „És amely napon átalmész a Jordánon arra a földre, a melyet az Úr, a te Istened ad neked: nagy köveket állíts fel, és meszeld be azokat mésszel!” Ebben az erdélyiek példamutatóak. Hány kopjafa és emlékmű díszleg falvainkban és városainkban! Önazonosságunk, múltunk, ünnepeink készítenek az emlékezés köveit állítanunk. De állítjuk szimbolikusan is! Jellemességünk, kitartó, példamutató munkánk tanúskodik arról,

mit ér a magyar, ha erdélyi. Ezek a mi köveink, amelyet a szülőföld tiszteletére állítunk mindenütt a világban.

Én a szülőföldhöz való viszonyulásom jelképét egy különös indiai fában, a banyánfában leltem fel. Ez a fa messzire nyúló ágaiból erős gyökereket bocsát az anyaföldbe, köröskörül megkapaszkodik, ágai mintegy lehorgonyozzák a fát, hogy védjék és táplálják azt – melyből maguk is tápláltnak.

Erdély ez a fa, s én egyik ága vagyok. Minél erősebben gyökerezem újra a távoli földbe, annál erősebb lesz a fa – mely engem is táplál. Én pedig egyszerre több földben is gyökerezhetek. Ez a kettős gyökerezettség aztán mindig a szülőföld szolgálatában tart.

Amíg a nyugati világ háborúban vonaglik, erkölcsében, kultúrájában hanyatlik, addig Erdély az értékek megőrzője marad számunkra – és a világ számára. Az örök folytonosság friss vizű forrása ez a föld. Isten pedig minden időkben gondoskodik, hogy népünk kitermelje magából vezetőit. Hóreb-hegyeken hív el Isten férfiakat és nőket, akik Mózesi és Áronjai lesznek népünknek. Prófétákat ébreszt költőkben és művészekben, akik tűzszlopokként vezetnek minket mindig fönebb, mindig Isten felé, egymáshoz mindig közelebb.

Felébreszti Isten a prófétát bennünk is, utódokban. Mert mind próféták vagyunk, amikor vigyázzuk a közösséget, amelyből vétettünk, amikor vészharangot kondítunk, ha értékeink veszélybe kerülnek. A mi örök hivatásunk álmokat megvalósítani – őseink, nagy példaképeink, vezetőink talán derékba tört álmait. Erről szól a mi életünk. Ha képesek vagyunk ebbe az örök értelemmel gazdag láncba bekapcsolódni és a felnövő nemzedéket is a felelős folytonosság szellemében nevelni, jó magyarok, jó erdélyiek vagyunk. Mert az új nemzedék hódítja majd meg az értékfolytonosság Ígéret-földjét. Mi csak áldást kérünk rájuk, amint Mózes tette. De akárcsak Mózes, a mi feladatunk az új nemzedéket elvezetni a Nébó hegyére és megmutatni nekik az utat.

„Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne” – mondta Tamási Áron. Mi pedig hálaadó szavakkal rebegjük: Köszönjük Istenünk, hogy nekünk adatott egy ilyen hely, ahol mi mindig, minden körülmények között otthon vagyunk. Köszönjük, hogy ide mindig hazajövünk, itt mindig hazavárnak – a szomszéd faluból és az óceánon túlról is. Köszönjük neked azokat a gyermekkori pajtásokat, akik e nagy családi tűzhelyet őrzik, akik a határt helyettünk is megművelik, akik iskoláinkba és konfirmálni a templomba elküldik gyermekeiket. És add, hogy akik elsodródtunk, megtaláljuk a helyünket és szerepünket szülőföldünk éltetésében, méltóságának megőrzésében.

Köszönjük, hogy hosszú Sinai-pusztai vándorlásunkból megtérve, ma Nébó-hegyi élmény részesei lehettünk. Amint lenézünk, amint szemünk végigpásztázza ezt a gyönyörű földet, tudjuk, hogy ez a mi örök Ígéret-földünk – a mi szent földünk ahol le kell oldanunk saruinkat. Isten szólít meg itt, és beenged minket a

mi Kánaánunkba. Mi pedig „vissza-honfoglaljuk”, az emlékezés oszlopait emeljük mindenütt, prófétákként őrökölünk népünk fölött és továbbálmodjuk jövőjét – imádkozva és érte dolgozva. Ámen.

DIMÉNY ANDRÁS

EMLÉKEINK ÜZENETE¹

„Ő így válaszolt: »Mondom nektek, ha ezek elhallgatnak, a kövek fognak kiáltani.«” Lk 19,40

Szolgálati időm egyik régi emléke jut eszembe. Falunk idős Teréz nénije, betelve az étellel, nagy újtára készül: úrvacsorát kívánt venni, özvegyen. „Magamra maradvra sem hagyta öröm nélkül életemet Isten. Megmaradtak az emlékeim.”

Múlt nélkül nincs jövő! Közhely, de ma is igazság. Múltunkat az emlékezés teszi széppé. Nemcsak a jelenünk, a múltunk is velünk van. A székely ember hátranézett, hogy előre tudjon haladni (Tamási). Képesek vagyunk nap mint nap elmenni értékeink mellett anélkül, hogy észrevennénk őket. Az idő kegyetlen. Feledtetni az emlékeket. Egyházi értékeink, műemlékeink számbavétele és közlése ma *történelmi* szükségesség. Emlékeink nyilvántartására szükségünk van, hogy azok is tudják majd, mi volt tegnap, akik most kicsinyek, és azok is, akik ezután fognak születni. Őrizzen meg minket, mai nemzedéket az Isten attól, hogy beteljesüljön rajtunk a régi átok: „az öregek meghalnak, és a fiatalok felejtenek”. A közös emlékek elfelejtése biztos út egy közösség hanyatlásához, pusztulásához. Léte életerőt, reménységet ad.

A Homoród mentén, a Nyikó és Aranyos tájain, a Hatodon túli részekben, hegyek között meghúzódó unitárius kicsi falvainkban híveink megfogyatkoztak. Az elmagányosodás, az elszórványosodás ma az erdélyi magyarság legnagyobb mindennapi gondja.

„Hetven magyar és hét harang,

Nagyjából ennyi még a mátok” (Lászlóffy Aladár)

Kevesen maradtak, nagy részük hetven év fölötti. De van, aki a templomokat, a temetőket, a hagyományos ünnepeket megőrizzé, és továbbadja. Simogassuk meg őket, mint amikor az anya megsimogatja a gyermekét, ez biztatást és erőforrást jelent, hogy nincsenek magukra hagyva, és velük együtt mi is érezzük, hogy otthon vagyunk.

A régi emlékek történelemmé válnak. Az üldöztetések századaiban városaink többségében templomainkat elvesztettük. Hegyek között meghúzódó kicsi falvak gyermekáldásban gazdag népe a városok felé rajzolta a gyermekeink egy

1 Elhangzott Vargyason, 2002 májusában

részét. E városok gyülekezeti életében, az újraépülő templomok építői között ott vannak, jelen vannak sokan, ők is.

Az egykor népes, tiszta falvak nehéz állapota legyen figyelmeztető. Aki hallja azok hangtalanul hangos üzenetét, rátalál a cselekvésre vezető útra. Akik innen eltávoztak, bárhol legyenek is a világban, hallják meg az otthon hagyott emlékek figyelmeztetését:

„Vándor, ha átvonulsz e tájon,
A harangszó csak akkor fájjon:
Ha Istent, s földjét, ezt az egyet
Valami folytán elfeledtek” (Lászlóffy Aladár)
Ámen.

Könyvszemle

Asztalos Lajos: *Kolozsvár. Helynév- és településtörténeti adattár.* Kolozsvár Társaság – Polis Könyvkiadó, [Kolozsvár] 2004. 623 l.

A régi utca- és térnevek műemléki védettséget érdemelnek. Sok közép- és nyugat-európai város vezetősége felismerte ezt, s visszaállította a középkori „beszélő” helyneveket. Tájainkon a XIX. század végén francia hatásra terjedt el az a szokás, hogy a hatóság – többnyire jeles személyiségekre, eseményekre utaló – elnevezést adjon az utcáknak. Ezeknek a neveknek már csak ritkán van kötődésük a településhez. De függvényei a hatalomnak. A történelem viharainak kitett vidéken minden hatalom- és rendszerváltás a nevek megváltoztatását is maga után vonja, úgyhogy egy század alatt ugyanaz a tér akár tízszer is nevet cserélhet. A régi, spontánul kialakult helynevek gyűjtése még inkább nyelvészeti feladat, a mesterseges névadás követése már a helytörténet és politikatörténet segítségét igényli. Aki ilyen anyag feldolgozására vállalkozik, annak igen jól kell ismernie a helység földrajzi-népesedési viszonyait, s az ezekre vonatkozó teljes könyvészetet.

Egy akkora város, mint Kolozsvár közel ezeréves névanyagát s egyben történetét feldolgozni nem kis feladat, még akkor sem, ha már előmunkálatokra lehet építeni. Szabó T. Attila professzor 1946-ban adta ki addigi gyűjtését összegező füzetét: *Kolozsvár települése a XIX. század végéig.* Ebben azokat a kolozsvári helyneveket közli és magyarázza, amelyek a középkortól kezdve spontánul alakultak ki, többnyire levéltári kutatásai során bukkant rájuk. Ezek kevés kivétellel „beszélő” nevek. Hiszen a Közép, Híd, Szén, Magyar, Hosszú, Király, Farkas utca valamilyen sajátos fekvésre, esetleg a lakosság összetételére utal. Nincs is nemzetiségi kötődése. Az épületek rendszerint első tulajdonosaik nevét viselik. Nem véletlenül zárta le gyűjtését a nyelvtörténész a század végével: 1899-ben ugyanis a városi tanács vette kezébe a névadást, s az akkor létező 224 utcából és térből 69-nek adott új nevet. Írók, politikusok, tudósok kerültek a névtáblákra. Közülük soknak nem is volt kötődése a városhoz. Akkor ezt európai városok példájával és a tájékozódás megkönnyítésével indokolták. Bizonyára nem sejtették, hogy milyen sorozatot indítanak el. Az egymás után jövő hatalom- és rendszerváltások 1920-ban, 1941-ben, 1945-ben, 1948-ban, 1964-ben, esetleg 1987-ben is megváltoztatták az utcák nevét, s 1990-től kezdve egy évtizeden át folyt az átkeresztelés. Nem ritka az olyan kolozsvári tér és utca, amely hatszor-nyolcszor váltott nevet. Itt csak az egykori Közép utcát említjük, mely utóbb a Belső jelzőt kapta:

1899-ben Deák Ferencről, 1920-ban Mária királynéről (Regina Maria), 1941-ben újra Deák Ferencről, majd 1945-ben ismét a királynéről, 1948-ban Molotov orosz politikusról, 1958-ban dr. Petru Groza éppen elhunyt román államférfiről, 1990-ben pedig a hősookról (Eroilor) nevezték el. Az utca keleti végétől balra nyíló tér még több névcserén esett át: Trencsin, EMKE, Bocskai, Cuza Vodă, Hitler, Malinovszkij, Victoriei/Győzelem, Avram Iancu voltak eddigi megnevezései.

Az 1989-es politikai fordulat után a kolozsvári magyarok abban reménykedtek, hogy a már szinte minden főutcáról lecserélt magyar nevek egy része visszakerül a névtáblára. Ehelyett már 1990-ben szemet szúrt a még fél utcában megtűrt Petőfi neve, s rövidesen következett a Rákóczié. De a még itt-ott megmenekült „beszélő” neveknek sem kegyelmeztek: a Kőmálalja, Pata, Györgyfalvi, Borháncs utcáknak is sürgősen új nevet adtak. A régebbi, hagyományosnak tekintett magyar utcaneveket abban az időben már csak a legidősebb generáció tartotta számon. Ekkor lépett fel a műfordítóként és eszperantistaként ismert Asztalos Lajos. 1990 decemberében cikksorozatot indított *A régi kolozsvári utcanevek* címmel a Szabadság című kolozsvári napilap Erdélyi Híradó mellékletében. 1994 áprilisáig 58 közleményt jelentetett meg. Ezekkel tudatosította a kolozsváriakban, de a sajtó fiatalabb munkatársaiban is a magyar helyneveket, melyek újra használatba kerültek, s máig is a hivatalos román név mellett szerepelnek. Ugyanakkor ismételten kifejtette nézetét, hogy a belvárosban vissza kellene térni az 1899 előtti elnevezésekhez, melyek műemlékértékűek, s nem zavarnák a román lakosságot sem, sőt könnyen lefordíthatók. Egy 1990-es törvényerejű rendelet előírta névadó bizottságok felállítását, ezek hol a város, hol a megye vezetősége mellett működtek tanácsadói szerepkörrel. Kolozsvárt voltak ugyan magyar tagjai is, de ezeket hol meg sem hívták az ülésekre, hol álláspontjukat szótöbbséggel elvetették. Asztalos e bizottsági tagok és a magyar városi tanácsosok részére ismételten javaslat-köteget állított össze a kolozsvári utcanevekkel kapcsolatban. Később ő maga is tagja lett a névadó bizottságnak. Minden igyekezet ellenére a magyar utcanevek egyre fogytak. Ez a folyamat 2004-ig tartott, amikor a város 747 teréből és utcájából csak 22-nek maradt magyar vonatkozású neve: Kolozsvár még közel 19 %-nyi magyarságát alig 2,8 % elnevezés képviselte.

Asztalos Lajost már 1994-ben sokan biztatták, hogy cikksorozatát rendezze kötetbe. Ő akkor sürgetőbbnek tartotta a kolozsvári emléktáblák szövegének lejegyzését, megörökítését. A Löwy Dániel és Demeter V. János gyűjtésének felhasználásával 1996-ban sajtó alá bocsátott kötete, a Kőbe írt Kolozsvár kétségtelenül a kolozsvári helytörténet hézagpótló műve lett. Asztalos azonban nem maradt hűtlen a helynév-kutatáshoz. De gyűjtési körét jóval kiterjesztette: az utcákon kívül minden megnevezhető (névvel említett) határ, folyó, kaputorony, bástya, lakóház, szálloda, fogadó, kocsmá, üzlet, gyógyszertár, vállalat, malom, gát, szobor, emlékmű nevét a rá vonatkozó ismeretanyaggal érdeklődési körébe vonta. Így aztán a helytörténet mellett a nyelvészetben, a régészetben, a paleog-

ráfiában, a tudománytörténetben is szakosodnia kellett. Ahol szükségét érezte, szakemberekhez, adatközlőkhöz fordult. EGYMAGÁBAN egy kutatócsoport munkáját végezte.

A múlt század előtti anyag esetében sem elégedett meg Szabó T. Attila füzetének eredményeivel. Egyrészt – a család jóvoltából – hozzájutott a Szabó professzor hagyatékában maradt helynév-anyaghoz, másrészt minden szóba jöhető szótár anyagát hasznosította, de átböngészte alaposan Jakab Elek tekintélyes várostörténetét is. Munkájának újszerűséget a XX. század hatalmas névanyagának feldolgozásával biztosít. Bár a nyelvészeti megközelítést alapvetőnek tekinti, ehhez mindig társítja a művelődéstörténetet, helytörténetet, néha a politikát is. Felveszi a magyar, szász-német, román elnevezéseket, a hivatalos mellett a népszerű vagy éppen humoros neveket is: Belcsi (Belvedere), Konti (Continental), Késdobáló (kocsma), Krokó (cukrászda), Kötéltáncos (Avram Iancu-szobor), Matyi tér (Mátyás király tér, Fötér), Nyehó (New York szálloda) stb. Ez utóbbiak jó része csak szóbeli információ alapján került felvételre. Meggondolkoztató, hogy a házak esetében milyen kritérium alapján döntött a szerző. Úgy tűnik, hogy a nyomtatásban talált megnevezett házak kerültek be a jegyzékbe. Pedig még rengeteg családhoz, építetőhöz kötődő közismert épület fordul elő Kolozsvárt (pl. Ács-ház, Haller-ház, Óvári-ház, Kós-ház).

A kötethez Asztalos egy sajtósági szócikk-felépítést dolgozott ki: a félkövérrrel szedett címszó után a betájolás, meghatározás következik (pl. melyik utcában, hol található a ház; melyik főutca hányadik mellékutcajában nevére van szó; hol fekszik a címszóba került domborzati forma; mikor, milyen céllal alapított, hol működő intézmény viseli a nevet). Nyíllal jelölve az utalások kerülnek felsorolásra: azok a szócikkek, amelyek a rokon nevű utcákra, hasonló intézményekre vonatkoznak. A nyelvészeti adattár szokásos módon az évszámot és az elnevezést magába foglaló idézetet valamint a forrás jelzetét tartalmazza. Ha az idézetben idegen szó fordul elő, a fordítást is zárójelbe teszi. Végül a név eredetét tisztázza. Ahol szükséges, leszögezi: „Nevét a helyhatóság adta”. Az adattárban szívesen idéz Tótfalusi Kis Miklós és Felvinczi György Kolozsvárról szóló verseiből, valamint Nagy Péter lírai városleírásából. Nem egyszer a szerző túllép a műfaj keretein, s kis helytörténeti tanulmányt iktat a szócikkbe, gyakran emléktáblák, sírfeliratok szövegét is közli: Gilovics-ház, Házsongárd, Híd utca, Torony, Sétatér, Kupleráj. Az összetett nevek külön címszóként kerülnek felsorolásra: Házsongárd; Házsongárd felett; Házsongárd-kapu; Házsongárd-tető; Házsongárd utca stb. A Házsongárdi temető esetében a város híres sírkertjének a rövid történetét kapjuk, de a mostani áldatlan viszonyok jellemzése, az 1980-as évek „nagy honfoglalás”-ának – különben színes – bemutatása nem illik a kötet jellegéhez. Akárcsak az az anekdota sem, hogy 1919 tavaszán az először Kolozsvárra látogató Ferdinánd román király köszönt az utcán megpillantott Balogh Ernő geológus tanárnak (vö. Majális utca).

A szerző minden utcát, intézményt első nevének tárgyal, a későbbi elnevezések, a román nevek is felsorolásra kerülnek utalószóként. Egészen 2004-ig követi a névváltozásokat, s bár a kötet 2004-es impresszummal jelent meg, még 2005-ös adat is belekerült. Asztalos semmit sem bíz a véletlenre, az olvasó esetleges alapismereteire. Úgy állítja össze a szócikkeket, hogy egy magyarországi vagy felvidéki – románul nem tudó – érdeklődő is használni tudja azokat: nem csak a román szavak jelentését, de még szófaji besorolását, a főnevek nemét is jelöli. A román személynevek esetében a keresztnévnél, sőt a keresztnév kezdőbetűjénél (pl. I. C. Brătianu) is megtaláljuk az utcanévet. Így aztán másfél oldalnyi Ion és Ioan, vagy húsz Vasile s több mint tíz Alexandru kap utalást. Túlzásnak véljük, hogy a román neveket magyaros kiejtéssel is iktatja: Andrėj Murésán. Pontosságra, teljességre való törekvését mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy a szócikkekhez is lapalji jegyzeteket, kiegészítéseket fűz. Kár, hogy ezeket nem a helyükre, hanem a kötet végére iktatták, s ott alig található meg.

Az adattárban külön-külön csoportosítva leljük meg a közigazgatásilag Kolozsvárba olvasztott három falu (Kardosfalva, Kolozsmonostor, Szamosfalva) névanyagát. De Kolozsvárnál is előfordul utalószóként mindegyik név.

A terjedelmes kötetből az első sűrűn szedett 30 oldal tartalmazza a bevezető tudnivalókat. A mintegy 90 személyt felsoroló köszönet után *Előszó helyett* címmel a könyv használati utasításai következnek, az egyes szócikkek szerkezeti leírásával. Ezután két várostörténeti tanulmány tisztázza, mit is kell tudni Kolozsvárról. A *Kolozsvár előzményei* a régészeti kutatások tanulságait foglalja össze, s ezek alapján jellemzi az egykori Napocát. A *város kialakulása* című következő dolgozat első mondatában a szerző leszögezi, hogy „A történelmi folytonosságot – vagyis azt, hogy a római kor lakosságának egy része itt maradt és latin nyelvét megőrizve átvészelte a népvándorlás gót, gepida, hun, avar, szláv, bolgár hullámain... minden újabb lelet külön-külön cáfolja”. Ezután a középkori Kolozsvár kialakulását mutatja be a XV. századig. Az utóbbi századokra vonatkozóan inkább a lakosság nemzetiségi-vallási összetételének változását, valamint a területi terjeszkedést jellemzi. E dolgozat függeléke Kolozsmonostor és Szamosfalva rövid története. Míg Kolozsmonostor 1895. január 1-jei egyesítése Kolozsvárral közismert adat, addig Kardosfalva és Szamosfalva beolvasztásának biztos dátumát neki sem sikerül feltárni. A harmadik tanulmány a *Helynevek* címet viseli. Igen összetett írás. Névtani szakkönyvek alapján a helynevek csoportosítását ismerteti, s ide beiktat egy Kolozsvár nevét elemző nyelvészeti fejtegetést, valamint korszakolja a kolozsvári hivatalos utcanév-adások történetét 1848-tól napjainkig. Különösen részletesen tárgyalja az 1990 utáni magyar nevekért folytatott városközi csatákat, melyeknek ő maga is részese volt. A szerző itt is kilép a higgadt értekező stílus kereteiből. Néha oktat, máskor leleplez.

A kötetet a *Rövidítések* feloldása zárja, s ez foglalja magába a bibliográfiát is. Vagy 250 címet. Jóformán mindazt, amit Kolozsvárról valaha írtak, s a térké-

peket, amiket a városról rajzoltak. A címek négy-nyolcbetűs rövidítése lehetővé teszi, hogy bármelyik szócikkben hivatkozni lehessen rájuk. Így a kutató, érdeklődő visszakeresheti a forrást. A műhöz hat – 1714 és 1941 között keletkezett – térképet tartalmazó külön mappa járul. Ma már nehéz megszerezni őket, így szerencsés hasonmás kiadásuk. A könyv oldalait ifj. Krisztya Imre régi fényképek alapján készített hangulatos rajzai illusztrálják.

Az adattárban az egyes felekezetek épületei, intézményei is felsorolásra kerülnek, s a soraikból származó, utcanévre méltatott személyek címszót vagy utalószót kapnak. Három kifejezetten unitárius vonatkozású címszót találunk: Unitárius Kollégium (13 sor, a János Zsigmond Kollégium megalakulását is említi); Unitárius Püspökség (10 sor, a püspöki lakot tárgyalja); Unitárius templom (25 sor, 1716-tól, a főtéri templom elvételeitől eredezteti történetét, s az építkezést a torony 1908-as hagymakupolás kialakításával zárja le). Még ideilleszkedik a Lengyel eklézsia házának szentelt 10 sor. Az unitárius neves férfiak egész soráról neveztek el utcákat, főleg az 1940-es évek elején. Közülük jóformán csak a kollégium és templom körüli utcák tartották meg napjainkig nevüket. Íme, néhány személyhez kötődő szócikk (illetve utalószó): Bartók Béla, Berde Mózes, Bölöni Farkas Sándor, Brassai Sámuel, Dávid Ferenc, Felvinczi György, Ferencz József, Heltai Gáspár, Jakab Elek, János Zsigmond, Kőváry László (Kőváry-ház, Kőváry-telep, Kőváry présháza), Kriza [János], Mátéfi-ház, Orbán Balázs, Székely Mózes, Uzoni Fosztó László (talán Gábor vagy István volna helyes!). Kár, hogy a szerző legalább egy mondatban nem minősíti a névadó személyeket, a Kriza utca esetében a keresztnév sem derül ki. Ferencz József püspök utalószava elsikkadt, csak a Békási út szócikknél találunk rá: 1941 és 1945 között viselte nevét a mai Delavrancea utca.

GAAL GYÖRGY

Gellérd Judit: *A Liberté rabja. Dr. Gellérd Imre (1920–1980)*. ODFIE – Uniquet. Kolozsvár 2005. 230 oldal.¹

Különös a címe Gellérd Judit könyvének: a *szabadság* rabságában. De a kötet olvastán kiderül, hogy a Liberté a Duna-deltában régen megfeneklett francia teherszállító hajó neve. „Télvíz idején, amikor a hajó belefagyott a mocsárba, vasgyomra jégveremmé vált. Nyáron viszont, mint katlanban, fullasztó hőség gyötörte az egymás hegyére-hátára zsúfolt foglyokat.”

A 20. századi, gyötrelmesen küzdelmes erdélyi magyar lelkézsors érzéletes ábrázolása mellett érdekfeszítő családrégény a könyv, mintegy a feléig két főszereplővel. Gellérd Imre és felesége, Kovács Judit életpályája párhuzamos, egy időre összefonódik, hogy aztán a főhős szabadulása után a rá nehezedő magányral birkózva a családi háttér biztonsága nélkül próbáljon talpra állni.

Gellérd Imrét ellentmondásos személyiségnek tartották kortársai. Ez az ellentmondásosság már a születési bizonyítványa kiállításakor elkezdődött: római katolikusnak írták be a tősgyökeres unitárius család sarját. Aztán folytatódott azazal, hogy édesapja korai halála után a tisztas paraszti létből a legsötétebb nyomorba süllyedt a többgyermekes család. Kisebbrendűségi érzését a (városi) polgári jólétben élőkkel szemben sohasem tudta leküzdeni, pedig tudta magáról, hogy egyházának kiemelkedően tudós tagja. Egy unitárius lelkész éles szemének, a tehetség felismerésének köszönhető, hogy a pásztorfiú iskolába került – és itt a következő ellentmondás! – Székelyudvarhelyre román tanintézetbe, a nyelv ismerete nélkül. Csakhamar osztályelső lett, anyanyelvi szinten elsajátította a román mellett a franciát (hosszas rabsága idején, a „börtönakadémián” angolul is megtanult), házitanítója lett a román polgármester fiának.

Elkötelezett unitarizmusa a lelkészi pálya felé terelte. 1939 őszén, 19 évesen beiratkozott a kolozsvári Unitárius Teológiai Akadémiára, majd ezzel párhuzamosan 1941 ősztől franciát, román, filozófiát, lélektant, pedagógiát és szociológiát tanult a Ferenc József Tudományegyetemen. Tanulmányozta a marxizmust is.

---

1 A kolozsvár-belvárosi unitárius templomban 2005. augusztus 14-én a vasárnapi istentiszteletet Gellérd Imre (1920–1980) mártír-lelkész emlékének szentelték. A szószéki szolgálatot az Amerikai Egyesült Államokban lelkészként működő dr. Gellérd Judit végezte. Az istentiszteletet követően mutatták be dr. Gellérd Judit *A Liberté rabja* című, édesapja küzdelmes-tragikus életéről írt és halálának 25. évfordulóján megjelentetett könyvét. (A könyv angol változata két évvel ezelőtt jelent meg, ezer példányban már elkelt az Amerikai Egyesült Államokban, és második kiadását is tervezik.)

1944-ben tanárként kezdte el pályáját a székelykeresztúri Orbán Balázs Unitárius Gimnáziumban. 1946-ban szentelték lelkésszé, s ugyanabban az évben fejezte be tanulmányait a Bolyai Tudományegyetemen. Akkor lépett az életébe a könyv másik főszereplője, gimnazista tanítványa, Kovács Judit. Kettejük életében közös kiindulópont az árvaság és a szülők elvesztése következtében a nyomorba-jutás. Juditot örökbefogadás emelte ki a nincstelenségből, és juttatta polgári jóléthez. Erős egyéniségét a zsarnok nevelőanya sem tudta megtörni, bár még a férjhezmenés ügyében is fejet hajtott anyja akarata előtt. De azért kiharcolta, hogy tanulmányokba kezdjen a marosvásárhelyi Orvostudományi Egyetemen. Évfolyamelső lett, felívelő orvosi karriert jósoltak neki. Másodéves korában mégis otthagyta az egyetemet, anyjának engedelmességre felelőse lett Gellérd Imrének. A két tehetséges ember közös vonása volt, hogy a maguk helyén mindketten maximálisan akartak teljesíteni. A városi lányból nagy háztartást vezető, a gyakori vendégeket példásan ellátó, a lelkészi gazdaságot irányító papné lett Siménfalván. Házasságával római katolikusból unitáriussá lett, a közösségépítésben is méltó társává vált lelkész férjének. Életük legboldogabb időszaka volt a Siménfalván töltött 12 esztendő, ezalatt született két gyermekük is.

Közben Gellérd Imre lelkészi teendői mellett könyvtárakban búvárkodva elkészült az unitárius, sőt az egyetemes erdélyi történetírás szempontjából is nagy értékű doktori értekezésével. A kolozsvári teológiai intézetben már kitűzték a doktornak avatás időpontját, amikor 1959. november 5-én, Imre névnapján, éjszaka megállt a lelkészi lak előtt a „fekete autó”. (Fogalom volt akkoriban a Securitate fekete autója, nemcsak exponált értelmiségiek és politikusok, de közrendi emberek is rettegve figyelték, mikor áll meg házuk előtt éjszaka. Elég volt egy feljelentés, vagy az, hogy egy elvtársnak megtetszett valakinek a háza, egy élet szorgalmas munkájával gyűjtött vagyona, és máris elhurcolták a családfőt, kenyér nélkül hagyták, évekig zaklatták a családtagokat.)

Gellérd Imre a Securitate félelmetes kolozsvári börtönében minden lelki erejét latba vetve próbált ellenállni az agy mosásnak, nehogy elárulja lelkész társait. Hónapok múlva került sor a katonai törvényszéki tárgyalásra, amelyen a felesége is ott ült a hallgatóság soraiban. A fő vádlott, dr. Simén Dániel, magával rántotta Imrét. Ő pedig nem mentette magát a mesterének tartott lelkésszel szemben.

Judit nem tudta elfogadni a koncepciók per tényét, nem tudta megbocsátani, hogy a férjének fontosabb volt a mestere, mint a családja. Férje letartóztatásától kezdve egyedül kellett eltartania, nevelnie két gyermekét, a siménfalvi otthont el kellett hagyniuk, s a Securitate azon fenyegetésére, hogy mivel hivatalosan nem ő a családfő, elveszik tőle a gyermekeit, elvált Imrétől. A baráti tanácsok ellenére nem vállalt el akármilyen munkát, olyat akart, ami közel áll álmához, ha nem lehetett orvos, legalább asszisztens akart lenni. A könyv végigkíséri küzdelmét a székelyudvarhelyi Egészségügyi Technikum elvégzésén át a kórház belgyógyászati osztálya főasszisztensi kinevezéséig, bemutatva maximális helytállását a

munkában és anyai hivatásában. Az ő fonalát akkor ejti el a szerző, amikor 1964 augusztusában Gellérd Imrét szabadon engedték. Judit nem volt hajlandó feladni nehezen kivívott önállóságát, nem tudott (nem akart?) visszatérni a lelkesfelelőség szerepébe.

Mint a szerző a könyv előszavában írja, édesapját egyetlenegyszer tudta rávenni, hogy beszéljen börtönéveiről. Annak a poklok kínjait jelentő öt évnek az ábrázolásához édesapja fogolytársainak írásait és szóbeli közlését használta fel. A könyv háromnegyedét képezi Gellérd Imre megkínzásának története a Securitate börtönétől kezdve a szamosújvári börtönön és a Duna-csatornai román Gulágon át újra Szamosújvárig. Szabadulása után a magány kínozza leginkább Gellérd Imrét. Belevetette magát a munkába, disszertációját felújítva-kiegészítve ismét doktoravatásra készült. De megint csak nem kapta meg a tudásának kijáró doktori címet – ez esetben saját egyháza közepszerű akarnokainak köszönhetően (csak post mortem került a neve elé a doktori cím). Új szolgálati helyén, Homoródszentmártonban nem tudott olyan családi közösséget kialakítani a híveiből, mint Siménfalván. Úgy érezte, minden próbálkozása kudarcba fullad. Amikor aztán arról értesült, hogy ismét a Securitate markába kerülhet, feladta a küzdelmet, s önként vált meg a földi létből...

A szerző adósságát törlesztette a könyv megírásával, amiért a marosvásárhelyi orvosi egyetem elvégzése után nem maradt édesapjával, hanem Budapestre távozott, és szüleivel szemben azzal, hogy mindkettejük álmát megvalósította: orvos lett, majd megbecsült unitárius lelkész az Egyesült Államokban.

SCHULLER MÁRIA

ESZMÉK – GONDOLATOK

AZ ÉLET ÉRTELMÉRŐL

Az élet értelme abban áll, hogy értelmetlen azt mondani, hogy nincs értelme. *(Niels Bohr)*

Szeretnék idézni egy mondatot, amit Niels Bohr mondott, amikor az élet értelméről vitatkoztunk néhány fiatal előtt. Bohr kijelentette: „Az élet értelme abban áll, hogy értelmetlen azt mondani, hogy nincs értelme.”

Az élet értéke azokban az értékekben van, amelyet magunk hozunk létre, azaz mindenki saját maga adja meg életének értelmét.

Vagy ha a vallás nyelvén akarjuk kifejezni magunkat: minden élet közvetlen Isten felé mutat, és értelmét ebből a vonatkozásból nyeri. Ezt a kapcsolatot minden egyes embernek magának kell keresnie, és remélheti, hogy ez egyszerűen megadatik neki. *(Werner Heisenberg)*

Kétlem, hogy az orvos általános megfogalmazásban meg tudja válaszolni a kérdést. Ugyanis az élet értelme emberenként változik, napról napra, és óráról órára. Ezért nem az élet általánosságban vett értelme, hanem inkább az egyén életének egy adott pillanatában jelentkező specifikus értelme számít. Ezt a kérdést általánosságban megfogalmazni ahhoz hasonlítana, mintha egy sakkbajnoknak a következő kérdést tennék fel: „Mondja kedves Mester, mi a legjobb lépés a világon?”

Egyszerűen nincs önmagában vett legjobb (vagy akár csak jó) lépés, kiszakítva a játék adott helyzetéből. Ugyanez érvényes az emberi létre is.

Ne keressük az élet elvont értelmét. Mindenkinnek megvan a saját meghatározott hivatása vagy küldetése az életben, hogy egy konkrét betöltést igénylő feladatot végezzen el. Ezen a téren az illető nem helyettesíthető, az élete sem ismételhető meg. Ezért mindenki feladata egyedülálló, mint annak végrehajtását szolgáló specifikus lehetősége... *(Viktor E. Frank)*

Ahhoz, hogy az életnek értelme legyen és iránya, tartós eltökéltségre van szükség, egy távoli célra, amely felé törekedhetünk. A természetünkben fakadó végcélnak két tulajdonsága van: olyannak kell lennie, hogy valóban dolgozni le-

hessen érte (különben hogyan fejeznők ki magunkat általa?), és olyannak, hogy gyümölcseit el lehessen raktározni életünk hátralevő részére (különben nem lehetne távoli cél). Isten kedvébe járni, a hazáért, a családjáért élni, vagy más értékes és állandó elv szolgálatába szegődni, ezek azok az eszmék, amelyek régóta és nagy sikerrel töltik be sok ember életében a végcél szerepét.

Az ember távoli céljai jövőre kiteljesedését szolgálják. Jelen körülményeire viszonylag kevés hatásuk van; sőt még ellentétben is állanak ezekkel. De helyezze bár hitét Istenbe vagy a teremtésbe, az ember ösztönösen megérzi, hogy a végcélnek túl kell nőnie a múlt pillanaton, és gyakran épp a pillanatok feláldozása árán válik csak elérhetővé...

Sokan azt hiszik, hogy a vagyon és a hatalom vagy a társadalmi rang az ilyen hosszú távú cél; mások a vallást és a filozófiát tartják annak. És sokan ösztönösen azt vallják, hogy ilyen cél nem is létezik. Ezek azok, akik megadják magukat, egyik napról a másikra élnek, a szexualitás, a munka vagy legegyszerűbben az alkohol mámorával próbálják elvonni figyelmüket a riasztó jövőtől.

De bizonyos, hogy a tartós boldogság megszerzésének nem ez a módja. Sokkal többet és maradandóbbat ígér a szeretet, a kedvesség vagy akár csak a jó szándék is. Szerintem az embernek az a végső célja, hogy kifejezze önmagát, kifejezze oly teljesen, amennyire csak szándékainak megfelelően lehetséges. Keresheti ezt akár a Teremtőhöz, akár a Természethez fűző harmóniában és egyesülésben, de a cél csak akkor jó, ha az egyéniségnek leginkább megfelelő hosszú és rövid távú törekvések, a magvető igyekvő fáradtsága és az arató öröme kiegyensúlyozódnak benne. *(Selye János)*

Egyházi élet – Hírek

Az Egyházi Főhatóság tevékenysége

■ Egyházunk legfőbb végrehajtó testülete, az Egyházi Képviselő Tanács 2005. évi II. évnegyedi rendes ülését július 8-án tartotta Kolozsváron.

■ A Főtanács 2005. évi rendes ülésére július 28–29-én került sor Kolozsváron. A főtanácsi istentiszteleten Rüszt Domokos, a székelyudvarhelyi II. számú egyházközség lelkésze prédikált, az énekvezéri teendőket Kiss Erika kolozsvár-belvárosi énekvezér látta el. A záró ebéd pohárköszöntőjét a Berde-serleggel László János, a Székelyudvarhelyi Egyházkör felügyelő gondnoka mondta.

■ Szeptember 30-án volt az Egyházi Képviselő Tanács III. évnegyedi rendes ülése Kolozsváron. A tanács között tájékoztatót hallgatott meg a Székelyföldet sújtó árvíz áldozatainak megsegítésére szervezett segélymunkálatról, képet kapott a kolozsvári Unitárius Óvoda fejlesztéséről, és számba vette a gazdasági tevékenységben megmutatkozó sürgős tennivalókat.

Lelkészképzés

■ A Protestáns Teológiai Intézet Unitárius Kara szeptember 26-án nyitotta meg kapuit az új tanévre érkezők előtt. A 2005-2006-os tanévben a karnak az öt évfolyamon összesen huszonnégy hallgatója van, tizenegy fiú és tíz leány. Az I. évfolyamra a szeptember elején tartott felvételi vizsga eredményeként az alábbi öt hallgató iratkozhatott be: Fülöp Júlia (Alsófelsőszentmihály), Bodor Emese (Kolozsvár), Csécs Márton (Szabéd), Tövisi Tamás (Szováta) és Márkos Hunor (Küküllődombó).

■ A Protestáns Teológiai Intézetben a II. évfolyamot elvégzett hallgatóknak kiírt minősítő alapvizsgát ugyancsak szeptemberben tartották. Az alapvizsga eredményeként a következő unitárius hallgatók nyertek jogot a III. évfolyamra való beiratkozáshoz: Andorkó Attila, Lőrinczi Botond, Tóth Zsuzsanna.

■ Szeptember 1-től mind a tizenegy frissen végzett gyakorló segédlelkész elfoglalta első szolgálati helyét az Egyházban, a Püspöki Hivataltól érkezett ki rendelés értelmében. Így Barabás Zsolt Ravában, Buzogány István Marosvásárhelyen, Gál Zoltán Gyepesen, Ilkei Ildikó vallástanárként Székelykeresztúron, Kardos József Homoródkeményfalván, Nagy Adél vallástanárként Marosvásárhelyen, Nagy Endre Gyergyószentmiklóson, Pál János Székelykeresztúron, Solymosi Alpár Firtosváralján, Szabó Előd Székelyudvarhelyen, Tőkés Lóránt pedig Haranglábban kezdte meg lelkészi szolgálatát.

Lelkésztovábbképzés

■ A III. évnegyedi lelkészi értekezleteket október elején szervezték meg egyházköreinkben, az alábbiak szerint: 3-án Torockón a Kolozs-Tordai Egyházkör, 4-én Siménfalván a Székelykeresztúri Egyházkör, 5-én Bölönben a Háromszék-Felsőfehéri Egyházkör, 6-án Homoródszentmártonban a Székelyudvarhelyi Egyházkör, 11-én Szabédon a Marosi Egyházkör és 12-én Ádámoson a Küküllői Egyházkör lelkészei számára. Az értekezletek előadását Kecskés Csaba marosvásárhelyi lelkész tartotta Unitárius belmisszió fokozása a családlátogatás által, különös tekintettel a vegyes házasságokra címmel.

Rendezvények, egyházképviselet

■ A Magyar Köztársaság leköszönő elnöke, Mádl Ferenc július 5-én utolsó találkozásra hívta elnöki hivatalába az anyaországi és határon túli történelmi egyházak püspökeit, köztük Szabó Árpád erdélyi unitárius püspököt is. A baráti hangulatú együttléten a köztársasági elnök kiemelte öt éves elnöki megbízatása idejéről a jelentősebb egyházi megvalósításokat is.

■ Az alsóboldogfalvi egyházközség július 10-én ünnepelte a westporti (Connecticut állam, Amerikai Egyesült Államok) unitárius egyházközséggel való testvérkapcsolatát. Az eseményen jelen volt az amerikaiak népes küldöttsége is. Az istentiszteleten dr. Szabó Árpád püspök prédikált, a testvérkapcsolatot megörökítő kopjafát Szombatfalvi József esperes avatta fel.

■ Siménfalván július 16-17-én első ízben tartottak falutalálkozót és falunapokat. Az istentiszteleten dr. Szabó Árpád püspök végezte a szószéki szolgálatot, majd az ifjúsági egylet tagjai mutatták be műsorukat.

■ Az Európai Szabadelvű Protestáns Hálózat július 20-án egynapos konferenciát tartott Kolozsváron, egyházunk részéről dr. Szabó Árpád püspök és Ferenczi Enikő kórházlelkész tartott előadást.

■ A Vallásszabadság Nemzetközi Társulata (IARF) július 21-24. között európai konferenciát szervezett Kolozsváron Vallási türelem a sokszínű társadalomban: elismerni a felebarátot címmel, 60 résztvevővel.

■ Július 28-29-én papnétalálkozóval egybekötött lelkészi konferencia volt Kolozsváron, az Unitárius Lelkészek Országos Szövetsége szervezésében.

■ Augusztus 6-án az Egyházi Képviselő Tanács, a Székelykeresztúri Egyházközség társszervezésében, emlékkonferenciát tartott dr. Gellérd Imre tiszteletére Székelykeresztúron.

■ Az újszékelyi egyházközség augusztus 7-én avatta újra a közelmúltban teljesen restaurált orgonáját. Az istentiszteleten dr. Szabó Árpád püspök prédikált, részt vett Szombatfalvi József esperes is. Az ünnepélyen jelen voltak az egyházközség több szükségletéhez jelentősen hozzájáruló newburyporti (Massachusetts állam, Amerikai Egyesült Államok) testvéregyházközség képviselői is.

■ Augusztus 13-án volt a Szejkefűrdői Unitárius Találkozó. Előtte való napon Székelyudvarhely adott otthont az unitárius vállalkozók idényi találkozásának, amelyen kb. 30 érintett vett részt.

■ A Homoródkeményfalvi Egyházközségben augusztus 14-én falutalálkozó volt. Az istentiszteleten dr. Szabó Árpád püspök prédikált.

■ A dévai leányegyházközséget augusztusban küldöttség látogatta meg testvéregyházközségéből, a Wisconsin állambeli Fox Valley-ből. Ők újabb rendkívüli áldozatról tettek tanúbizonyságot: segítséget hoztak az épület átalakításának költségeihez is. Az ifj. Péterffy Miklós szaktervező tervei szerint haladó átalakítás először az istentiszteleti hely kialakítását tűzte ki célul.

■ Az ODFIE augusztus 18–21. között Kobátfalván szervezte meg a XXIX. Erdélyi Unitárius Ifjúsági Konferenciát. A megnyitón dr. Szabó Árpád püspök is részt vett és beszédet mondott.

■ A Csehétfalvi Egyházközség augusztus 21-én kopjafa-avatással egybekötött falutalálkozót tartott. Az egyházi beszédet dr. Szabó Árpád püspök mondta, részt vett Szombatfalvi József esperes is.

■ Augusztus 27-én volt az erdélyi és magyarországi unitáriusok találkozója Pestszentlőrincen. Az istentiszteleten az egyházi beszédet dr. Szabó Árpád püspök mondta, Kolumbán Gábor főgondnok pedig előadást tartott. Jelen volt dr. Máthé Dénes főgondnok és Rezi Elek főjegyző is.

■ Szeptember 2-án az Egyházi Képviselő Tanács lelkeszi közmunkát szervezett a Nyikó mente árvíz sújtotta falvaiban, ahol 50-egynéhány lelkész és egyházi tisztségviselő jelent meg. Este 7 órától istentisztelet volt, Siménfalván dr. Szabó Árpád püspök, Kadácsban dr. Rezi Elek főjegyző, Kobátfalván pedig Farakas Dénes esperes prédikált.

■ Szeptember 3-án volt az Unitárius Nők Országos Szövetségének konferenciája Küküllődombón.

■ A Gustav Adolf Werk európai protestáns segélyszervezet romániai fiókja nemzetközi konferenciát szervezett Félixfürdőn, szeptember 5-7. között. A romániai segélyező munkát irányító evangélikus és református egyházi vezetők meghívására a konferencia megnyitóján dr. Szabó Árpád püspök is részt vett Gyerő Dávid előadótanácsos kíséretében, ismertetőt tartván egyházunk múltjáról és sajátosságairól.

■ Az Egyházi Képviselő Tanács szeptember 8-án Kolozsváron tartotta meg Kénosi Tözsér János és Uzoni Fosztó István Az Erdélyi Unitárius Egyház története I. című munkájának bemutatóját. A könyv az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára és Nagykönyvtára kiadványainak sorozatában jelent meg, sajtó alá rendezte Hoffmann Gizella, Kovács Sándor és Molnár B. Lehel, a kiadási munkát dr. Balázs Mihály irányította.

■ A VII. Civil Fórumot szeptember 9–10-én szervezte meg Kolozsváron az Erdélyi Magyar Civil Szervezetekért Alapítvány. Unitárius hozzájárulásként az

egyházi szekcióban Mikó Lőrinc előadótanácsos, az építészeti szekcióban Pasucz Viola építészmérnök, a szociális szekcióban Asztalos Klára, az UNOSZ elnöke, az ifjúsági szekcióban pedig Sándor Krisztina, az ODFIE főtitkára tartott előadást.

■ A Vallásügyi Államtitkárság szeptember 12-13. között nemzetközi konferenciát szervezett Bukarestben „A vallásszabadság romániai és európai értelmezésben” címmel. A konferencián dr. Szabó Árpád püspök is előadást tartott az egyház és állam viszonyának unitárius értelmezéséről, a rendezvényen Mikó Lőrinc és Gyerő Dávid előadótanácsos is részt vett.

■ Elkészült a kolozsvári Unitárius Diákotthon utolsó része is: az egyetemi hallgató fiúknak otthont adó szárny egyházi átvételére szeptember 15-én került sor. Az új tanévben huszonegynéhány, Kolozsvár felsőoktatási intézményeiben tanuló unitárius fiatal költözhet be az újonnan kialakított helyiségekbe.

■ A Magyarországi Evangélikus Egyház „Emlékezés – híd a jövő felé” címmel SOÁ (holokauszt) emlékkonferenciát szervezett Budapesten, ahol Jakabffy Tamás médiareferens is részt vett.

■ Az Ürmösi Egyházközség szeptember 24–25-én falutalálkozót szervezett, a keretében tartott tudományos ülészakon Kovács Sándor teológiai tanár is előadást tartott az egyházközség történetéről. Az őszi hálaadási istentiszteleten dr. Szabó Árpád püspök prédikált.

Személyi változások

■ Bartha Erika alkalmazást nyert a kolozsvári Unitárius Óvoda óvónőjének, szeptember 1-től.

■ Gudor Boróka alkalmazást nyert a kolozsvári Unitárius Óvoda óvónőjének, szeptember 1-től.

■ Németh Rita alkalmazást nyert a kolozsvári Unitárius Óvoda gyermekgondozójának, szeptember 1-től.

■ Szabó Melinda alkalmazást nyert a kolozsvári Unitárius Óvoda gyermekgondozójának, szeptember 1-től.

■ Nagy Varga Ágnes alkalmazást nyert a kolozsvári Unitárius Óvoda takarítójának, szeptember 1-től.

■ Székely Szabolcs alkalmazást nyert a Brassói Egyházközség énekvezérének, szeptember 1-től.

■ Mátyás Zoltán alkalmazást nyert a háznagyi és bentlakási igazgatói állásba, augusztus 15-től.

■ Varga Ildikó Katalint alkalmaztuk az Elemi Iskola új tanítónői állásába, szeptember 1-től.

■ Katona Dénes székelymuzsnai beszolgáló lelkész áthelyezést nyert székelyudvarhelyi kórházlelkésznek, az ottani kórház alkalmazásában, szeptember 1-től.

■ Újvárosi Katalin gyakorló segédlelkész áthelyezést nyert a székelymuzs-nai egyházközség lelkészi állásába, szeptember 1-től.

■ Jakabházi Erika kide-besztercei gyakorló segédlelkész áthelyezést nyert a János Zsigmond Unitárius Kollégium vallásanári állásába, szeptember 1-től.

■ Imre Zsuzsanna brassói énekvezér munkaviszonya lemondás miatt július 31-től megszűnt.

■ Finta Krisztina óvodai gyermekgondozó augusztus 31-től lemondott állásáról.

■ A Brassói, Székelykeresztúri, Magyaroszováti, Segesvári, Fiatfalvi, Sinfalvi és Alsófelsőszentmihályi Egyházközségek felterjesztésére világi alkalmazot-taik munkakönyvébe új, a keblitanács által megállapított javadalmazást vezet-tünk be, július 1-től kezdődően.

Halottaink

Özv. Kiss Zoltánné szül. Fekete Irma tiszteletes asszony, néhai Kiss Zol-tán kövendi lelkész özvegye, életének 91. évében f. év augusztus 25-én Tor-dán elhunyt. Temetése f. év augusztus 27-én volt a tordai családi háztól a kövendi temetőben, a búcsúztatást Kiss László tordai lelkész, a gyászszertar-tást Székely Miklós kövendi lelkész végezte. Emlékét hálásan megőrizzük.

Nyiredy Szabolcs vegyész mérnök, a magyarországi Dávid Ferenc Egy-let elnöke 84. évében augusztus 23-án Budapesten elhunyt. Hamvasztás utá-ni búcsúztatása szeptember 1-én volt a Farkasréti temetőben.

Dr. Donald Szánthó Harrington észak-amerikai unitárius univerzalista lelkész f. év szeptember 16-án 91 éves korában Sepsiszentgyörgyön elhunyt. Lelkészi szolgálata 65 évi munkára tekint vissza, ennek nagy részét a New York-i Community Church lelkészeként töltötte. Élete utolsó évtizedét Er-délyben élte meg. Temetése a sepsiszentgyörgyi református temetőben volt szeptember 18-án, a szertartást Szász Ferenc brassói lelkész végezte, a sírnál Bencző Dénes ny. lelkész szolgált. Egyházunk nevében dr. Szabó Árpád püs-pök búcsúzott tőle, a sepsiszentgyörgyi egyházközség részéről Kató Sámuel gondnok, a lelkészkollegák nevében Fekete Levente nagyajtai lelkész mon-dott búcsúbeszédet.